

Έκχιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ 14
ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 2011

Κέντημα ποδιάς από την ενδυμασία της Αρετής Ευ. Τζέφου, Χιονιάδες

Έκχιονιάδων

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ - ΕΚΔΟΣΗ: Πολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιτών. Συνεργάζεται η Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος»

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ:
Βασίλης Σκουρτής

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Βασίλης Σκουρτής, Κώστας Σκουρτής, Γιάννης Λιάτσης, Μάτιος Γεραβέλης, Βάσω Λέονη

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Κατερίνα Σκουρτή

ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Χιονιάδες, 441 00 Κόνιτσα (Για συνεργασία, διάθεση τευχών, συνδρομές, εμβάσματα)

Αριθμός λογαριασμού περιοδικού: ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ 84752606

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ:

Κ. Σκουρτής, Μπενίση 10, Λυκόβρυση 141 23, τηλ.: 210 - 28 32 551 και 210 - 28 52 151

Β. Σκουρτής, Ε. Χούσου 1η πάροδος, Κόνιτσα 441 00, τηλ.: 26550 - 24 945

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ: «Ιδεότυπο», Πραξιτέλους 15-19, τηλ.: 210 - 33 03 991

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ψιμύθι, Ιεροπηγής 4, Αχαρναί, τηλ. 210 - 62 53 390

ΔΙΑΘΕΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Αθήνα: βιβλιοπωλείο «Δωδώνη», Ανδρέου Μεταξά 28, και βιβλιοπωλείο «Εστία», Σόλωνος 60, Κόνιτσα: βιβλιοπωλείο «Πλουσιής»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<p>3 Αντί προλόγου ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΡΑΠΑΚΟΥΣΙΟΣ Από τις κοινότητες στον καλλικρατικό νόμο</p> <p>7 ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΛΑΜΟΣ Για τους Χιονιαδίτες ζωγράφους</p> <p>11 ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Τα Μαστοροχώρια</p> <p>21 ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Θ. ΠΡΙΩΝΗΣ Ένας Ηπειρώτης στην Αιθιοπία του 19ου αιώνα</p> <p>24 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΖΙΔΗΣ «Έδοξέ μοι μνημεία περί πατρώας γης συνθέσθαι»</p> <p>32 π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΪΣΙΟΣ Γράμμα Συλλόγου Άρτης, 18 Ιανουαρίου 1883</p> <p>34 ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ Αναμνήσεις από το δημοτικό σχολείο Χιονιάδων</p>	<p>36 ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΑΣΙΟΥΛΑΣ Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι</p> <p>40 ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΣΑΚΟΥΛΗΣ Οικοτουρισμός</p> <p>45 ΝΙΚΟΣ ΒΑΣ. ΦΑΣΟΥΛΗΣ Κεφαλοχώρι (Λυκόρραχη - Λουύψικο)</p> <p>53 Συνεχίζεται το ταξίδι των Χιονιαδίτων Ανθιβόλων</p> <p>55 Βιβλιοπαρουσίαση</p> <p>60 ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΑΤΣΗΣ Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγιος Αθανάσιος»</p> <p>61 Πολιτιστική κατάρρευση ή κατάρρευση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς</p> <p>65 ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ Οι τοιχογραφίες στον Άγ. Νικόλαο Χιονιάδων</p>
--	---

Οι φωτογραφίες του τεύχους προέρχονται από τον Μήτο Γεραβέλη (σελ. 5), τον οδηγό ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΑ (σελ. 6), το βιβλίο των Αργύρη Π. Π. Πετρονώτη – Βασιλη Γ. Παπαγεωργίου ΜΑΣΤΟΡΟΙ ΧΤΙΣΤΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ τόμος 1 (σελ. 12 έως 15), τον Γεώργιο Αχ. Κυρζίδη (σελ. 19, 20 και 23), τον Πασχάλη Ζωγράφο (σελ. 25), τον Κώστα Κυρζίδη (σελ. 27 έως 31), την Ειρήνη Λιάτση (σελ. 35), τον Αναστάσιο Σακούλη (σελ. 40 έως 44), τον Νίκο Βασ. Φασούλη (σελ. 45 έως 51), τον Χρήστο Φ. Μαργαρίτη (σελ. 53), τον Γιάννη Σπανό (σελ. 66 έως 71) και οι υπόλοιπες φωτογραφίες καθώς και του εξωφύλλου ανήκουν στον Κώστα Σκουρτη - συλλογή Μουσείου Χιονιαδιτών Ζωγράφων.

Αντί προλόγου

Μετά τις τελευταίες δημοτικές εκλογές, οι Χιονιάδες και τα άλλα Μαστοροχώρια υπάγονται στο Δήμο Κόνιτσας. Τα προβλήματα που προκύπτουν είναι πάρα πολλά και εμείς, με το περιοδικό μας, προβληματίζόμαστε για το μέλλον μας μέσα στον ενρύτερο διοικητικό χώρο. Γι' αυτό ζητήσαμε από έναν Μαστοροχωρίτη, που κατέχει υπεύθυνη θέση, να ενημερώσει τους αναγνώστες μας για τη νέα πραγματικότητα.

*Απόστολος Ραπακούσιος
Αντιδήμαρχος Μαστοροχωρίων*

ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΙΚΟ ΝΟΜΟ

Σκόπιμο είναι να οριοθετήσουμε στον τόπο και το χρόνο τις κοινότητες του πρώην δήμου Μαστοροχωρίων και νυν Κόνιτσας. Τα Μαστοροχώρια είναι χτισμένα δεξιά και αριστερά του Σαραντάπορου ποταμού και φτάνουν μέχρι τις παρυφές του Γράμμου στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Αφετηρία των Μαστοροχωρίων χρονικά είναι ο 16ος αιώνας, εποχή που παρατηρούνται πληθυσμιακές ανακατατάξεις λόγω του περάσματος της περιοχής προς την Μακεδονία. Διάσπαρτοι οικισμοί σε εκείνη την περιοχή συνενώθηκαν σε χωριά και αποτέλεσαν συγκροτημένες οντότητες καλά οργανωμένες μέχρι και σήμερα. Οι κοινότητες αυτές με τα θετικά και τα αρνητικά έκλεισαν τον κύκλο τους με την εφαρμογή του νόμου 2539/1997, γνωστού ως Καποδίστριας. Ο νέος δήμος προήλθε με την συνένωση δώδεκα κοινοτήτων με κοινά χαρακτηριστικά τους μαστόρους της πέτρας, εξ' ου και το όνομα Μαστοροχώρια, την κτηνοτροφία, την κοινή πολιτιστική κληρονομιά, την πλούσια δημοτική παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα. Το 2010 με τον νόμο 3852 (Καλλικράτης) ο πρώην δήμος Μαστοροχωρίων συνενώθηκε με τον δήμο Κόνιτσας και τις κοινότητες Αετομηλίτσας, Φούρκας και Διστράτου και αποτελούν τον ενιαίο δήμο Κόνιτσας, στα δρια της άλλοτε ομώνυμης επαρχίας.

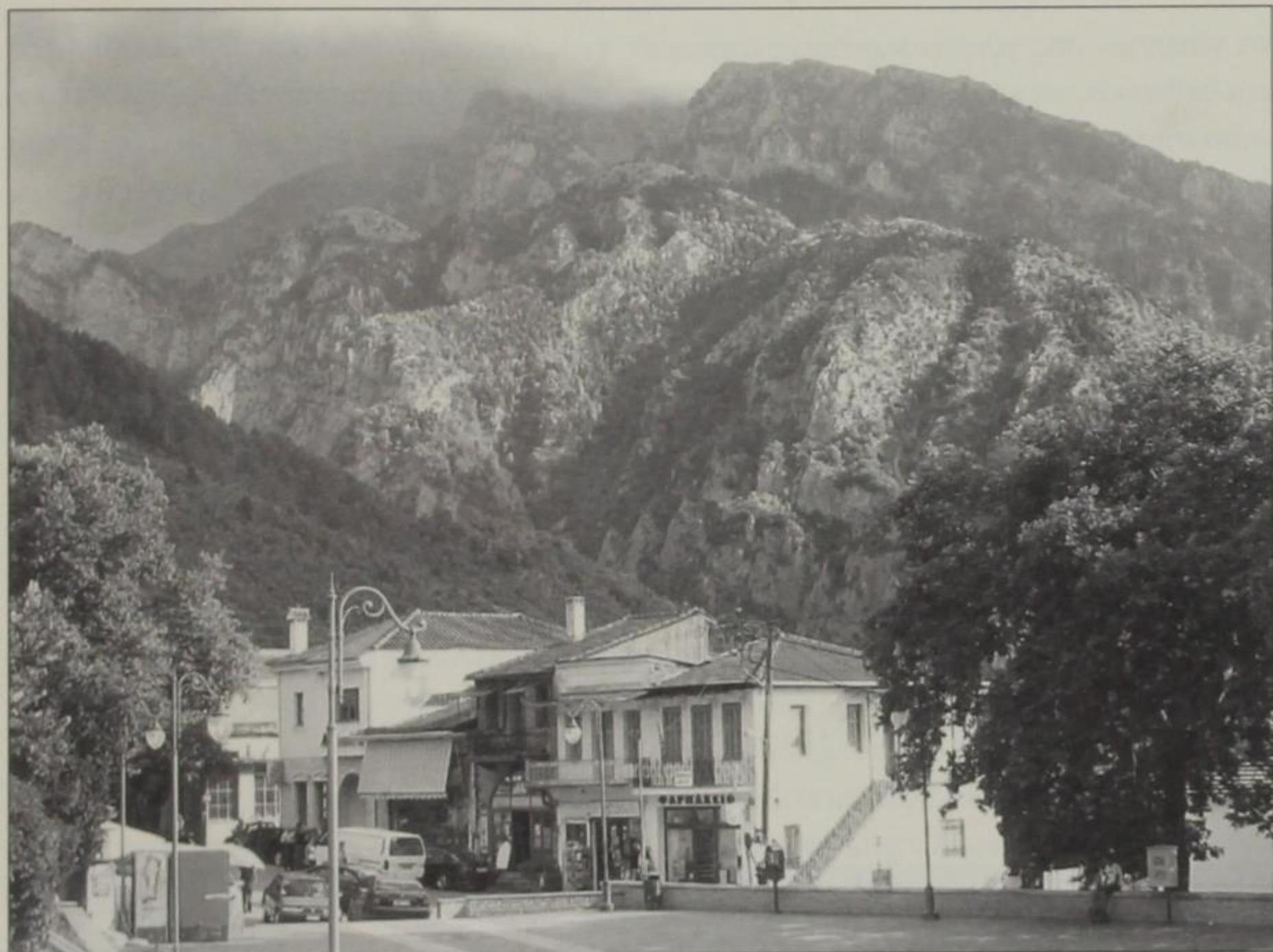
Από το 1950 όλες οι εκθέσεις για την ελληνική οικονομία καταλήγουν σε μία κοινή διαπίστωση. Οι διαρθρωτικές ανεπάρκειες του δημόσιου τομέα αποτελούν έναν από τους

βασικότερους ανασταλτικούς παράγοντες για την επίτευξη υψηλών ρυθμών οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες τόσο μεταξύ των περιφερειών όσο και μεταξύ διαφορετικών χωρικών ενοτήτων στο εσωτερικό τους αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό του μοντέλου ανάπτυξης της χώρας μας με φυσικό επακόλουθο την σημερινή κρίση στην οποία περιήλθε η χώρα. Έντονες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στην ποιότητα ζωής και στην πρόσβαση των πολιτών σε κοινωνικές υποδομές και υπηρεσίες, όπως στην υγεία, την παιδεία και την κοινωνική πρόνοια. Δομικές και λειτουργικές ανεπάρκειες της ελληνικής διοίκησης είναι τα αίτια της υστέρησης σε μεγάλο βαθμό. Οι κύριοι ανασταλτικοί παράγοντες αφορούν τις περιορισμένες οργανωτικές δυνατότητες των ΟΤΑ που, λόγω του μικρού πληθυσμιακού και χωρικού τους μεγέθους, αδυνατούν να συμβάλλουν ουσιαστικά στον αναπτυξιακό προγραμματισμό, αλλά και στην επίτευξη των οικονομιών κλίμακας, στην παροχή βασικών υπηρεσιών προς τους πολίτες, όπως οι κοινωνικές υπηρεσίες, οι υπηρεσίες που σχετίζονται με την υγεία, το περιβάλλον, την καθαριότητα κ.ά.

Με το σχέδιο Καλλικράτης δημιουργούνται λιγότεροι, μεγαλύτεροι και ισχυρότεροι δήμοι, ικανοί να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις αξιοποιώντας την τεχνολογία και τις σύγχρονες μεθόδους διοίκησης. Σημαντικές αρμοδιότητες στους τομείς της υγείας, της παιδείας, της απασχόλησης, του περιβάλλοντος και κυρίως της τοπικής ανάπτυξης περιέρχονται στους δήμους.

Η δημιουργία μεγαλύτερων ΟΤΑ συνοδεύεται από τη συγκρότησή τους στη βάση ενδοδημοτικής αποκέντρωσης, με στόχο την παροχή διοικητικών υπηρεσιών όσο το δυνατόν πιο κοντά στον δημότη, στο επίπεδο της γειτονιάς και του χωριού. Ουσιαστικές αρμοδιότητες που σχετίζονται με τις καθημερινές ανάγκες των πολιτών, όπως η αποκατάσταση βλαβών στο οδικό δίκτυο, στα συστήματα ύδρευσης, αποχέτευσης, καθώς και επείγουσες δράσεις καθαριότητας, φύλαξης και συντήρησης κτιρίων, περιέρχονται στις τοπικές κοινότητες και τον εκπρόσωπό τους.

Στο νέο πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης, ο ρόλος των αιρετών οργάνων εμφανίζεται σε τρία επίπεδα. Πρώτον, στο πεδίο της πολιτικής εκπροσώπησης, ο πολιτικός ρόλος των αιρετών είναι εξαιρετικά σημαντικός διότι αποτελούν τους βασικούς εκφραστές των συμφερόντων όλων των πολιτών αλλά και τους θεσμικούς ιμάντες διασύνδεσης της γειτονιάς και του χωριού με τις διαδικασίες διαμόρφωσης των βασικών πολιτικών του δήμου. Δεύτερον, στο πεδίο της τοπικής ανάπτυξης, ο ρόλος των αιρετών οργάνων είναι να συμβάλλουν στη διαμόρφωση και υλοποίηση αναπτυξιακών πρωτοβουλιών που σχετίζεται με τις νέες διευρυμένες αρμοδιότητες του δήμου σε καίριους τομείς όπως η γεωργία, η κτηνοτροφία, η οικιστική ανάπτυξη, η τουριστική ανάπτυξη κ.ά. Τέλος, οι δήμοι αναλαμβάνουν κρίσιμες λειτουργίες στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας με στόχο την αναχαίτιση στο μέτρο του εφικτού

των επιπτώσεων της δυσμενούς οικονομικής κατάστασης στην οποία περιήλθε η χώρα. Συνοψίζοντας, ο ρόλος των αιρετών οργάνων στον νέο δήμο είναι κομβικός, καθώς αποτελεί εκφραστή και θεμελιωτή του αναπτυξιακού οράματος της περιοχής.

Η γνώση και η ικανότητα συστηματικής ανάλυσης των τοπικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων και χυρίως των αδύνατων σημείων που δυσχεραίνουν την αναπτυξιακή προοπτική σε τοπικό επίπεδο, αποτελεί έναν από τους παράγοντες αναπτυξιακής πρωτοβουλίας. Η κατανόηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της περιοχής είναι απαραίτητη, καθώς διευκολύνει σε μεγάλο βαθμό την ένταξη αυτών των τοπικών αναπτυξιακών χαρακτηριστικών σε ένα ευρύτερο πλαίσιο δράσης που σχετίζεται με τον πολιτισμό, την παράδοση, το φυσικό περιβάλλον κ.ά. Ενταγμένα τα προαναφερθέντα σε ένα γενικότερο πλαίσιο δράσης προβάλλονται πιο συγκροτημένα και καλύτερα σε ένα μεγαλύτερο και ισχυρότερο δήμο όπως ο νέος δήμος Κόνιτσας, ενσωματώνοντας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε τοπικής κοινότητας.

Τέλος, η δημιουργία μεγάλων και ισχυρών δήμων αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την παροχή καλύτερων υπηρεσιών στους πολίτες και κατοίκους με δύο βασικές προϋποθέσεις. Πρώτον, να μην αναγκάζονται οι κάτοικοι να μετακινούνται και χρίως

να χάνονται στις γραφειοκρατικές ατραπούς ενός δυσκίνητου διοικητικού συστήματος και δεύτερον, να μην αποξενώνονται από τους αιρετούς που έχουν αναθέσει την εκπροσώπησή τους στη διοίκηση τοπικών υποθέσεων και την προστασία και προώθηση του δημοσίου συμφέροντος. Η χρήση των εφαρμογών της κοινωνίας της πληροφορίας και του ψηφιακού δήμου μπορεί να απλουστεύσει τις διοικητικές διαδικασίες και να φέρει τη διοίκηση κοντά στον πολίτη χωρίς σπατάλη χρήματος και χρόνου. Πλην όμως αυτό δεν είναι αρκετό, αλλά χρειάζεται δικτύωση των αιρετών εκπροσώπων σε όλο το πλάτος του μεγάλου δήμου, ώστε η καταγραφή των αιτημάτων της τοπικής κοινωνίας, αλλά και η διάχυση των κατευθύνσεων και των αποφάσεων της δημοτικής αρχής να επιτρέπει την άμεση επαφή των πολιτών με τους αιρετούς. Αυτός ο ρόλος στους νέους δήμους δεν καλύπτεται από τον τοπικό αντιδήμαρχο αλλά από τους αιρετούς των οργάνων της ενδοδημοτικής αποκέντρωσης και κυρίως από τους προέδρους των τοπικών και δημοτικών κοινοτήτων και τους εκπροσώπους των.

Το Δημαρχείο και το Πολιτιστικό κέντρο του Δήμου Μαστοροχωρίων στην Πυρσόγιανη.

Κώστας Μαλάμος
Ζωγράφος

Για τους Χιονιαδίτες ζωγράφους

Ο γνωστός Ηπειρώτης ζωγράφος Κώστας Μαλάμος (1913-2007) έγραψε αυτό το κείμενο γύρω στο '90, κατόπιν προτροπής του Ευριπίδη Ζωγράφου προκειμένου να δοθεί στο Μιχάλη Μαρτσέκη για μια έκδοση που ήθελε να κάνει για τα χωριά της Κόνιτσας. Το χειρόγραφο του ζωγράφου βρέθηκε στα χέρια του Παντελή Σακούλη, πρόεδρου τότε της Αδελφότητας Χιονιαδιτών, ο οποίος μας το παρέδωσε. Ο Μαλάμος προσπαθεί να ερμηνεύσει με τις γνώσεις του και με λογικά επιχειρήματα κάποιες απόψεις, που διατυπώνονταν τότε από διάφορους κειμενογράφους, με πολλή φαντασία, για την προέλευση των πρώτων Χιονιαδιτών ζωγράφων και να ανασκευάσει τις παραδοξολογίες. Η έρευνα της χιονιαδιτικής ζωγραφικής τότε δεν είχε την επιστημονική διάσταση που ακολούθησε μετέπειτα. Και το κείμενο αυτό δεν έχει την επιστημονική προσέγγιση της ιστορίας των Χιονιαδιτών ζωγράφων (όπως αναφέρει και ο ίδιος), έχει ιστορικές ανακρίβειες, αλλά έχει ενδιαφέρον ως η γνώμη ενός ζωγράφου για τους ομότεχνους του λαϊκούς καλλιτέχνες, το έργο των οποίων γνώρισε νεαρός στα Γιάννενα. Ο τίτλος του κειμένου δόθηκε από εμάς.

Υπάρχουν πολλές πιθανές εξηγήσεις για τη μοναδική περίπτωση αυτού του χωριού της Ηπείρου όπου όλοι σχεδόν οι κάτοικοι ή ήταν αγιογράφοι ή ασχολούνταν με τέχνες που είχαν σχέση με την αγιογραφία (ζωγραφισμα εικόνων). Μια εξήγηση είναι ότι οι πρώτοι αγιογράφοι ήταν γιοι βοσκών κτηνοτρόφων που πήγαν στην Ιταλία σαν φοιτητές Καλών Τεχνών και μετέφεραν την τέχνη της αγιογραφίας με την επιστροφή τους πίσω στο χωριό όπου, στη συνέχεια, η τέχνη μεταφέρθηκε από οικογένεια σε οικογένεια και από γενιά σε γενιά. Είναι όμως αμφισβήτησιμο αν οι ορεινοί αυτοί βοσκοί αποφάσισαν να στείλουν τους γιους τους να σπουδάσουν τέχνη στην Ιταλία.

Αν υποθέσουμε ότι πριν από 400 και πάνω χρόνια οι βοσκοί της πατρίδας μας ήταν τέτοιοι θαυμαστές της ομορφιάς, που δεν είναι εντελώς απίθανο, πρέπει να παραδεχθούμε ότι είχαν μια κουλτούρα που σπάνια συναντάς στους σημερινούς γονείς, κατοίκους πόλεων, πολλοί από τους οποίους είναι άνθρωποι των τεχνών, των γραμμάτων και των επιστημών. Εν πάσῃ περιπτώσει, αν πραγματικά οι άνθρωποι την παλιά εκείνη εποχή αποφάσισαν να κάνουν κάπι τέτοιο, γιατί δεν έστειλαν τους γιους τους κάπου πιο χωντά,

MP ΘΥ, φορητή εικόνα, «χειρί Χριστοδούλου Αν. Ζωγράφου Χιονιαδίτου» ... 1888, Μονή Εναγγελίσμου της Θεοτόκου, Άνω Πεδινά Ζαγορίου.

δυτικές πλαγιές του Γράμμου, για να ζωγραφίσουν σε μια ή περισσότερες εκκλησίες εκεί. Εκείνοι οι καλλιτέχνες, που το όνομά τους ήταν Πασχαλάδες, μετακινήθηκαν από το Δέντσικο στους Χιονιάδες, όπου εγκαταστάθηκαν και δημιούργησαν την πασίγνωστη καλλιτεχνική οικογενειακή παράδοση.

Στη διάρκεια των χρόνων που ακολούθησαν κάθε νέα γενιά συχνά ταξίδευε στο Άγιο Όρος και άλλα κέντρα σε όλη την Ελλάδα για να βρει καινούργια καλλιτεχνική έκφραση. Αν και η Μακεδονική και Κορητική σχολή άνθιζαν εκείνη την περίοδο και η σχολή της Επτανήσου λίγο αργότερα, παραδείγματα της τέχνης των Χιονιάδων βρίσκονται από την Ήπειρο μέχρι την Αλβανία, Μακεδονία, Θεσσαλία και πιθανόν και σε Σλαβικές χώρες.

Χέρι χέρι μ' αυτή τη συντεχνία ζωγράφων εικόνων, παρόμοιες τέχνες ξεπήδησαν που ασχολούνταν με την κατασκευή κορνιζών για τις μεταφερόμενες εικόνες και την ξυλογλυπτική των πλαισίων του τέμπλου, και των στηριγμάτων των εικόνων. Υπήρχε

στη Θεσσαλονίκη για παράδειγμα ή στο Άγιο Όρος; Αυτή είναι η δεύτερη πιθανή (προτεινόμενη) εξήγηση, ότι δηλαδή οι καλλιτέχνες των Χιονιάδων ή σπουδασαν στη Θεσσαλονίκη ή με τη διδασκαλία του Πανσέληνου. Παρ' όλα αυτά και οι δυο αυτές εκδοχές πρέπει να απορριφθούν μετά την έρευνα που έγινε από τον κ. Μέρτζιο στην Ακαδημία Αθηνών, τον κ. Σούρλα και τον Δρ. Χρήστου, ντόπιο κάτοικο ενός χωριού κοντά στους Χιονιάδες και απόγονο μιας παλιάς οικογένειας κατασκευαστών εικόνων.

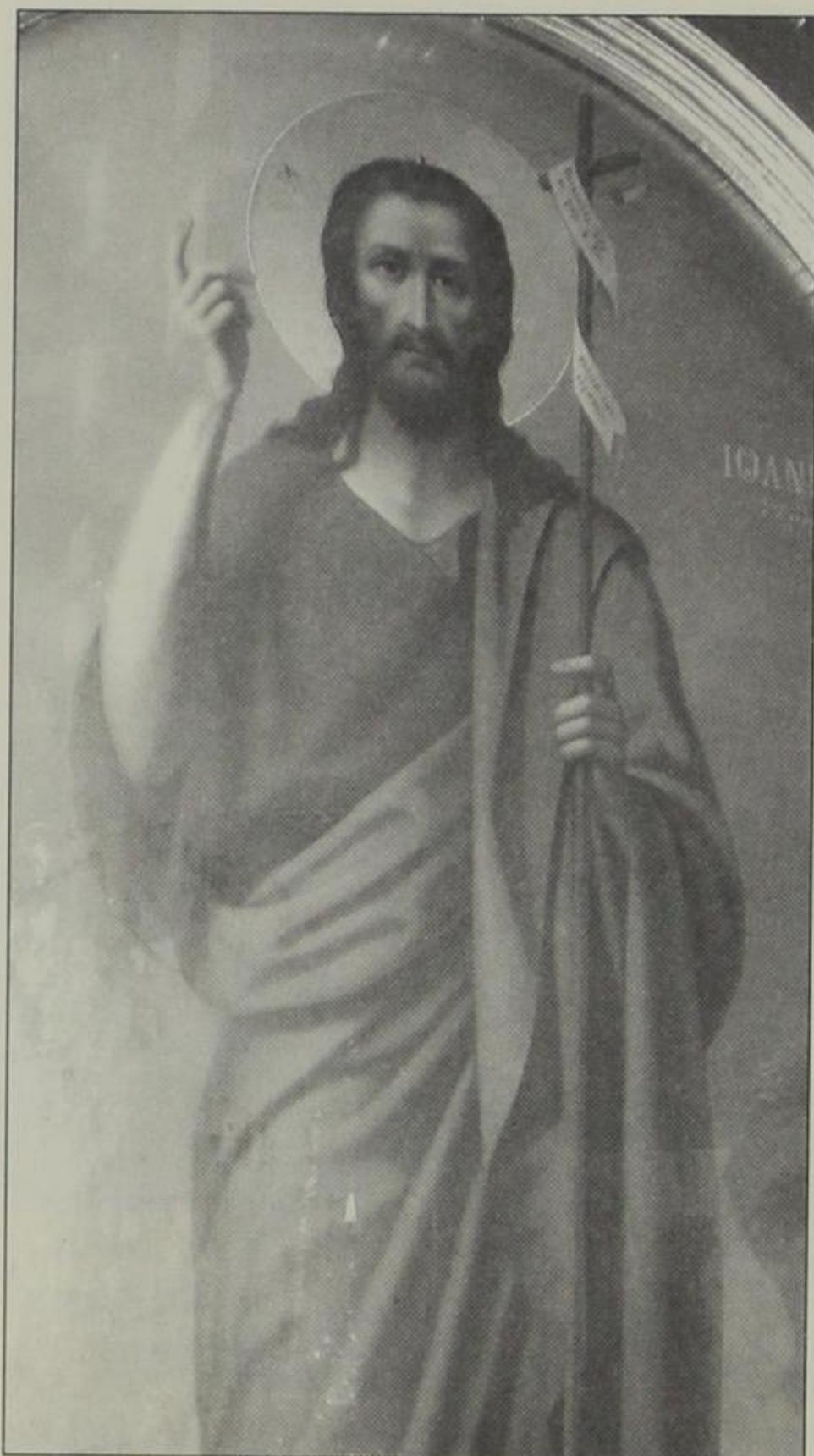
Η άποψή τους είναι ότι κάποιοι (πρόσφυγες από το Βυζάντιο) που πήγαιναν στη Νότια Ιταλία ή παρέμειναν στις δυτικές ακτές της Ηπείρου ή πήγαν στην Ιταλία και μετά επέστρεψαν στην Ήπειρο, όπου εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Είναι πολύ πιθανόν μεταξύ τους να υπήρχαν και ζωγράφοι που τους κάλεσαν στην ενδοχώρα, στο χωριό Δέντσικο, στις

ΙΣ ΧΣ, φορητή εικόνα, «δια χειρός Μιχαήλ και Κώστα. Κωνσταντίνου ζωγράφου. Επαρχίας του (αγίου Βελλάς) 1868. Νοεμβρίου 21: Ιωάννινα», Αγία Τριάδα Χρυσόρραχης Ιωαννίνων.

ακόμα και εργαστήριο χρωμάτων, σύμφωνα με μια παλιά επιγραφή. Η περιοχή που είχαν οι Πασχαλάδες μέχρι σήμερα φέρει τ' όνομά τους (Πασχαλάδικα).

Ο Δρ. Χρήστου που προσωπικά συνάντησε δυο τρεις πολύ γέρους αυθεντικούς εκπροσώπους των καλλιτεχνών των Χιονιάδων, βρίσκει ότι η κατασκευή τους, τα προσωπικά τους, οι χαρακτήρες τους, τα αισθήματά τους και ο τρόπος που μιλούσαν είχαν μια εκπληκτική διαφορά με τους άλλους κατοίκους της ορεινής αυτής περιοχής. Οι παλιότεροι κάτοικοι ακόμα θυμούνται το καλό γούστο με το οποίο χτίστηκαν τα σπίτια και τα εργαστήρια εκείνων των καλλιτεχνών με τους κήπους φυτεμένους κατά προτίμηση

Ιωάννης ο Πρόδρομος, εικόνα του τέμπλου της Μονής Φανερωμένης Λευκάδας, έργο των αδελφών Χριστόδουλου και Θωμά Α. Ζωγράφου εκ Χιονιάδων της Ηπείρου, 1919.

τεχνική ιστορία των Χιονιάδων. Προς το παρόν, ένα σπουδαίο κομμάτι της χρυσής εποχής της καλλιτεχνικής «συντεχνίας» των Χιονιάδων είναι μια εικόνα του Αγ. Αθανασίου στο τέμπλο της εκκλησίας του χωριού που είναι αφιερωμένη σ' αυτόν, που χρονολογείται από το 1867¹, αν θυμάμαι καλά. Είναι βέβαιο ότι δεν είναι η μοναδική.

με γαρύφαλλα και τριαντάφυλλα, τα οποία περιποιούνταν με μεγάλη προσοχή. Ένα από αυτά τα οικήματα διασώζεται μέχρι σήμερα.

Είναι όμως απογοητευτικό ότι το μόνο πράγμα που έμεινε στους απογόνους είναι το οικογενειακό όνομα Ζωγράφος. Οι πολλοί λίγοι που ακόμα εξασκούν την τέχνη τους προτιμούν να ζουν στα Γιάννενα ή στην Κόνιτσα.

Όταν ακόμα ήμουν φοιτητής στη Σχολή Καλών Τεχνών, με κάλεσαν στο εργαστήριο ενός Χιονιαδίτη καλλιτέχνη στα Γιάννενα, όπου μελέτησα με σεβασμό πολλές παλιές εικόνες, ένα θρύλο αιώνων που είχε αφεθεί αχρησιμοποίητος. Τα βιβλία οδηγιών για αγιογραφίες, χειρόγραφα, που έδιναν τεχνικές, δογματικές ακόμη και θεολογικές πληροφορίες (αυτά τα βιβλία ονομάζονταν «ερμηνείες») ή παρέμεναν αχρησιμοποίητα ή κοσμούν σαν «σπάνια» τις βιβλιοθήκες των ιδιοκτητών τους.

Είμαι πεπεισμένος ότι πρέπει να γίνει συστηματική έρευνα πάνω στο θέμα. Τη θεωρώ ουσιώδη, γιατί θα ιχνηλατήσει τα ειδικά τοπικά χαρακτηριστικά του στυλ της Ηπειρώτικης αγιογραφίας και θα μπορούσε να περιγράψει χοντρά χοντρά την καλλι-

¹ Στο χειρόγραφο γράφει λανθασμένη ημερομηνία.

*Αργύρης Πετρονώτης
Βασίλης Παπαγεωργίου*

Τα Μαστοροχώρια Προκαταρκτικά και γενικά για τα μαστοροχώρια

§1. Τα Μαστοροχώρια της Ηπείρου κατανέμονται σε δύο ομάδες. Η μια βρίσκεται κάτω στα νότια: είναι τα χωριά στη δυτική εν γένει πλευρά της οροσειράς των Τζουμέρκων (εικ. 1)¹. Περισσότερο ακούγεται εκεί το ζεύγος των χωριών (ως ποιητική ομοζυγία): τα Άγγαντα και τα Πράμαντα. Οι ντόπιοι τα εκφράζουν ως θηλυκά τοπωνύμια: **η** Άγγαντα και **η** Πράμαντα («... πουν 'στε παιδιά της Πράμαντας, παιδιά της Κουσοβίστα, | βάλτε τα τσόκια στον τρουβά, τα μύστρια στο ξωνάρι»), η Κουσοβίστα, τώρα Κτιστάδες, μετά είναι τα χωριά Κουκούλια (παλιά Κουκουλίστα), οι Μελισσουργοί, Γραικικό (η Γρετσίστα), Ροδαυγή (πριν Νισίτσα), καθώς και τα Χουλιαροχώρια, Χουλιαράδες, Μιχαλίτσι, το Πετροβούνι (Βασταβέτζ'), Βαπτιστής (Γκούρα), Αμπελοχώρι (Σκλούπο), οι Ραφταναίοι κ.ά. Παλαιότερα ξεχώριζαν τα Χουλιαροχώρια από τα άλλα Τζουμερκοχώρια (τα υπαγόμενα στην επαρχία Άρτας-Τζουμέρκων). Πιστεύουμε ότι δεν έχει νόημα ο διαχωρισμός τους², μόνο και μόνο επειδή τα Χουλιαροχώρια ανήκουν σε άλλο νομό, σ' αυτόν των Ιωαννίνων. Οι κοινωνικές - οικονομικές συνθήκες και οι οικοδομικές - αρχιτεκτονικές τους παραδόσεις είναι κοινές³.

§2. Κεντροβαρικά σχεδόν στο χώρο της Ηπείρου βρίσκεται το μοναδικό μεγάλο βλαχοχώρι, το Μέτσοβο, που αναδείχτηκε κατ' εξαιρεση και σε σημαντικό μαστοροχώρι οικοδόμων⁴.

§3. Η άλλη μεγάλη ομάδα είναι τα μαστοροχώρια της Κόνιτσας (εικ. 2 & 3), για τα οποία ο λόγος. Απλώνονται εδώ ψηλά στα βόρεια της Ηπείρου, φτάνοντας στη μεθόριο (η οποία όμως δεν περιορίζει την επέκεινα απασχόληση με την οικοδομική

1. (Βασίλης Νιτσάκος, επιμ.). *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη πολιτιστική γεωγραφία*, Γιάννινα: έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, 1998, σσ. 391-439.

2. Αυτό εκφράστηκε και στο πρόσφατο Α' Επιστημονικό Συνέδριο για τα Τζουμέρκα: *ο Τόπος - η Κοινωνία - ο Πολιτισμός: Διάρκειες και Τομές*. Άγγαντα - Πράμαντα - Βουργαρέλι - Ματσούκι, 23-25 Ιουνίου 2006.

3. Στο ως άνω Συνέδριο παρουσίασε ο Α.Π. την κοινή τους ομαδική δημιουργία «Τζουμερκιώτικα Κωδωνοστάσια», ιδιόμορφα έργα μπαρόκ.

4. Α. Πετρονώτης, «Ένας λίγο γνωστός Σταριστιώτης πρωτομάστορας» (2003), σσ. 910-911, §41-48. – Β. Νιτσάκος, δ.λ. (σημ. 1), σσ. 139-177.

Εικ. 1. Περιοχή Τζουμέρκων με τα μαστοροχώρια.
(Νικ. & Ιωαν. Φώτης Ο.Ε., Ελλάς. Οδικοί - Τουριστικοί χάρτες,
27η έκδοση, Αθήνα, 2000, Χάρτης 1, απόσπασμα)

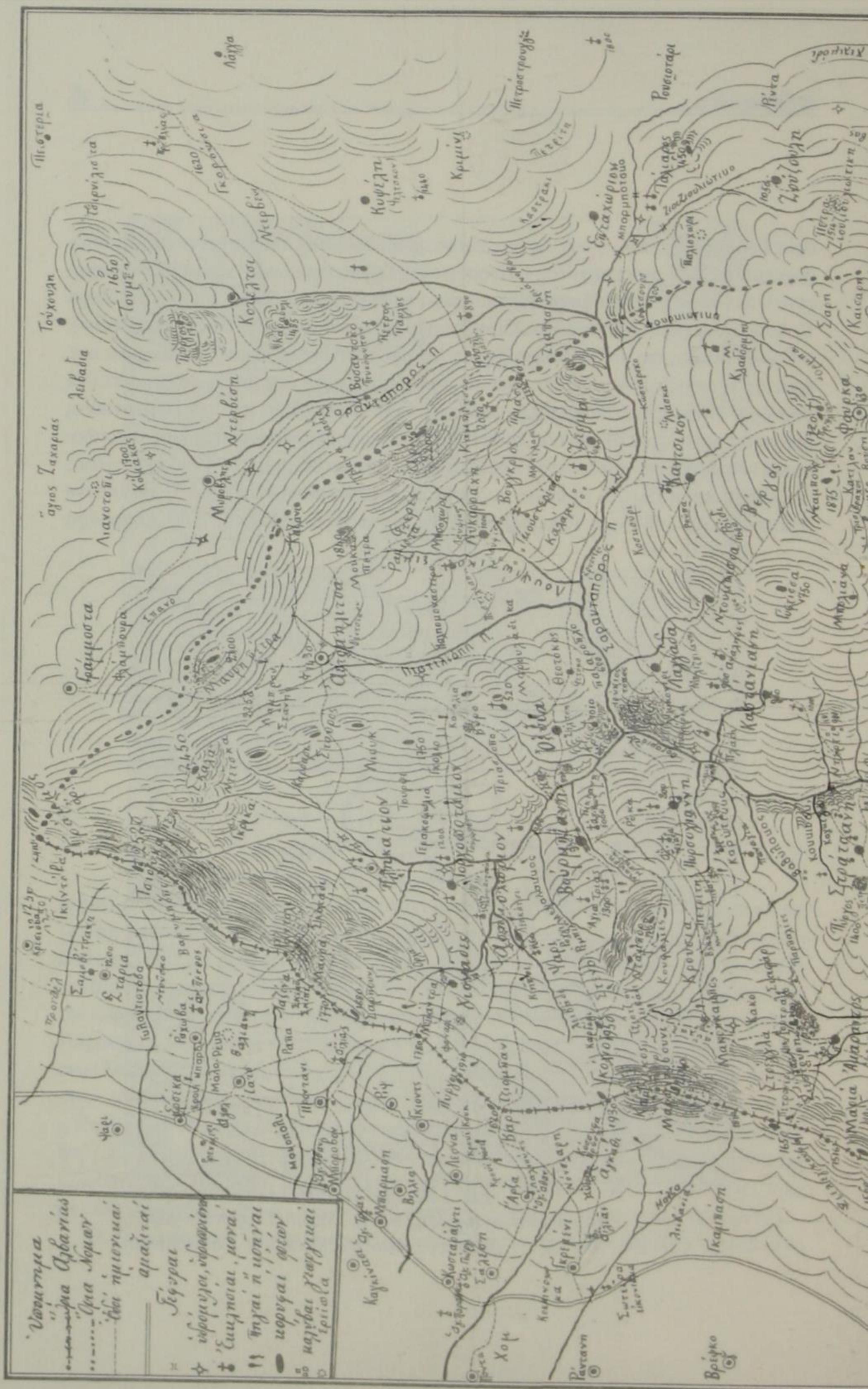
τέχνη). Ο φυσικός χώρος των μαστοροχωριών της Κόνιτσας απλώνεται ουσιαστικά στη λεκάνη του Σαραντάπορου. Στα αριστερά του ποταμού (σχεδόν νότια), στις υπώρειες του Σμόλικα (2685 μ.), βρίσκονται τα χωριά Δροσοπηγή (το παλιό Κάντσικο), η Λαγκάδα (η παλαιά διαλάμψασα Μπλίζγιανη), η Καστανέα/Καστανιά (πριν Καστανιανή) κάτω από την κορυφή Γύφτισσα (1750 μ.), μέσα στα βουνά ψηλά η Φουρκα, χαμηλότερα η Αγία Παρασκευή (το γνωστό Κεράσοβο) και η Πουρνιά (τέως Σταρίτσιανη) και πιο κοντά στον Σαραντάπορο το τριπλό χωριό: Γαναδιό, Μεσαριά (κυρίως Μόλιστα) και Μοναστήρι (άλλοτε Μπο(υ)τζιφάρι), προς τα κατάντη ο Νικάνορας (η παλαιά Κορτίνιστα), η Πηγή (πριν Πεκλάρι), η Τράπεζα (παλιά Βράνιστα), η Εξοχή (η αλλοτινή Ζέλιστα). Ψηλά από την Πηγή (Πεκλάρι), πέρα από την υδροκριτική γραμμή και τον αυχένα της «Σιουσιτσας», στο νότιο Σμόλικα, προς την Πάνω Λάκκα του Αώου (Βοϊούσας), πριν τα εκεί βλαχοχώρια, στέκει μονάχο το μαστοροχώρι Ελεύθερο (το ποτέ Γκρισμπάνι).

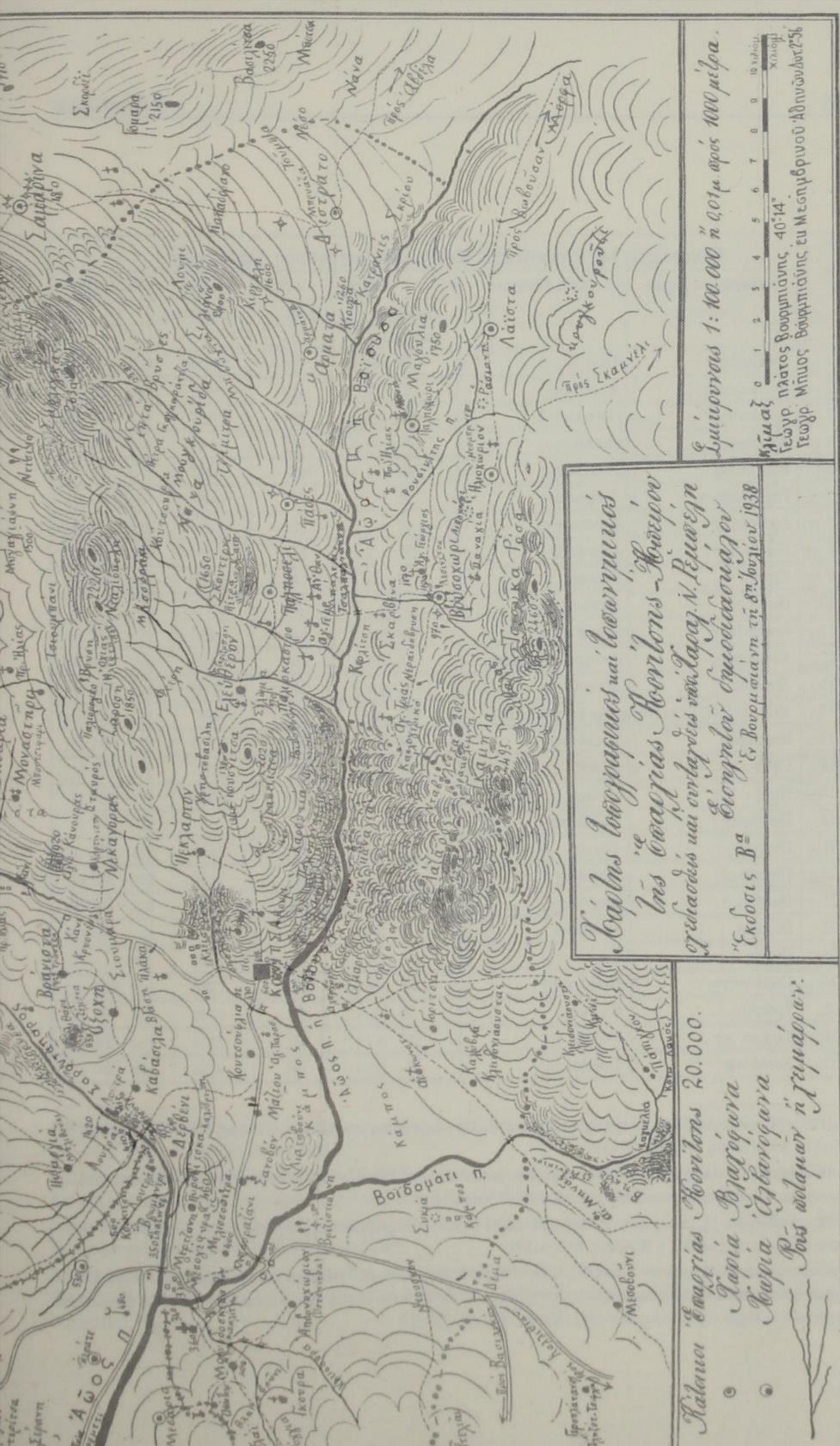
§4. Πέρα από τον Σαραντάπορο τώρα, στα δεξιά του (εν γένει βόρεια), κάτω από το

όρος Γράμμος, τις επιβλητικές Αρένες και τα προβούνια τους συναντάμε τα άλλα μαστοροχώρια της Κόνιτσας: στη μέση η Πυρσόγιαννη (πρωτεύουσα του Δήμου Μαστοροχωρίων), πιο πάνω η Βούρμπιανη, λίγο πιο πέρα η Οξυά (πριν Σέλτση) και όλο ψηλότερα το Ασημοχώρι (πριν Λισκάτσι), οι Χιονιάδες (το χωριό των ζωγράφων και αγιογράφων), ο Γοργοπόταμος (το παλιό Τούρνοβο των ξυλογλυπτών/ταγιαδόρων), το Πληκάτι και, έχοντας πια ανέβει για καλά στο Γράμμο, το βλαχοχώρι, το κτηνοτροφικό (με ούτε ένα μάστορα) Ντέντσικο (επίσημα Αετομηλίτσα). Βορειοανατολικά από την Πυρσόγιαννη βρίσκεται πάνω στην εθνική οδό προς Κοζάνη η περίφημη κάποτε Θεοτόκος (παραδοσιακά η Φετόκο) και γειτονικά το Κεφαλοχώρι, που αντικατέστησε τη Λυκόρραχη (τέως Λούψικο), και η Πλαγιά (η παλιά ακουστή Ζέρμα). Νοτιότερα από την Πυρσόγιαννη βρίσκεται ο Αμάραντος (ο Τζβορος), ο Πύργος (η γνωστή Στράτσιανη), η Αγία Βαρβάρα

Εικ. 2. Επαρχία Κόνιτσας με τα μαστοροχώρια.
(Νικ. & Ιωαν. Φώτης Ο.Ε., Ελλάς. Οδικοί - Τουριστικοί χάρτες,
27η έκδοση, Αθήνα, 2000, Χάρτης 1, απόσπασμα)

Εικ. 3. Χάρτης τοπογραφικός και τοπωνυμικός της επαρχίας Κόνιτσας Χαραλάμπου Ν. Ρεμπέλη. Έκδοσης Β. (Βούρμπιανη) (1938).

Πίνακας 1. Μαστοροχώρια Κόνιτσας: Απογραφή πληθυσμού

	Νέα ονόματα χωριών	Παλαιά ονόματα	1854 ¹		1874 ²	1913 ³
			Στεφάνια ή οικογένειες	οίκοι	οικογένειες	
1	Αγ. Βαρβάρα	Πλάβαλη	80	36	55	241
2	Αγ. Παρασκευή	Κεράσοβο	97	41	192	918
3	Αμάραντος	Ισβορος	104	39	157	608
4	Ασημοχώρι	Λισκάτσι	-	-	63	490
5	Βούρμπιανη	Βούρμπιανη	384	165	362	2101
6	Γοργοπόταμος	Τούρνοβο	96	48	91	455
7	Δροσοπηγή	Κάντσικο	97	38	125	634
8	Ελεύθερο	Γκρισμπάνι	155	62	154	475
9	Εξοχή	Ζέλιστα	39	13	26	264
10	Θεοτόκος	Φετόκο	19	9	7	37
11	Καστανέα	Καστάνιανη	108	94	212	773
12	Κεφαλοχώρι	Λούψικο-Λυκόρραχη	16	10	24	249
13	Λαγκάδα	Μπλίσγιανη	32	25	43	170
14	Μόλιστα (μαζί με το Μοναστήρι και το Γαναδιό)		172	89	247	1029
15	Νικάνορας	Κορτίνιστα	66	34	56	194
16	Οξνά	Σέλτση	41	18	50	378
17	Πηγή	Πεκλάρι	91	46	102	282
18	Πιστιλιατή	Πιστιλιατή	15	8	-	-
19	Πλαγιά	Ζέρμα	27	18	45	425
20	Πληκάτη	Πληκάδες	94	37	70	350
21	Πουρνιά	Σταφίτσιανη	46	47	107	615
22	Πυξαριά	Μπλιθούκι	15	11	-	78
23	Πύργος	Στράτισιανη	195	81	202	-
24	Πυρσόγιαννη	Πρισόγιαν'	288	100	360	1838
25	Τοάπεζα	Βράνιστα	26	7	26	48
26	Φούρκα	Φούρκα	113	63	116	900
27	Χιονιάδες	Σιονιάδες	-	-	58	560

1. Η απογραφή σε οικογένειες (στεφάνια) και οίκους του 1854 αναφέρεται στο βιβλίο του Π. Αραβαντινού *Χρονογραφία της Ηπείρου*, επανέκδοση, 1970, σελ. 339-340.

2. Η απογραφή σε οικογένειες του 1874 αναφέρεται στην έκθεση της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φύλεκπαιδευτικού Συλλόγου, σελ. 190-192 του έτους 1874.

3. Τα αποτελέσματα της απογραφής του 1913 είναι από το βιβλίο του Μιχαήλ Χουλιαράκη *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσματική εξέλιξης της Ελλάδος*, τ. Β, Αθήνα, 1975, σ. 100.

4. Οι απογραφές πληθυσμού των ετών 1920, 1928, 1940, 1951, 1961, 1971, 1981 αναφέρονται στον πραγματικό πληθυσμό των Δήμων ή Κοινοτήτων και όχι στον νόμιμο ή μόνιμο. Είναι από το βιβλίο του Μιχαήλ Χουλιαράκη *Εξέλιξης του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της Ελλάδος 1920-1981*. Αθήνα, 1988, σελ. 321-322.

Πίνακας 1. Μαστοροχώρια Κόνιτσας: Απογραφή πληθυσμού

1920 ⁴	1928	1940	1951	1961	1971	1981	1991 ⁵	2001 ⁶	
								πραγματικός	μόνιμος
185	207	247	327	196	84	219	166	113	58
722	1093	1590	821	977	610	1145	940	431	313
481	519	591	405	385	151	503	436	304	39
271	269	241	203	160	83	194	211	83	62
890	667	754	640	456	194	366	309	141	93
285	280	304	142	179	128	261	175	69	60
459	698	962	398	704	399	635	517	226	115
335	351	392	278	310	170	343	326	135	108
200	217	197	353	142	74	163	165	60	55
39	-	48	-	-	-	-	-	-	-
583	603	842	394	380	176	440	393	213	134
240	299	454	201	256	188	517	435	312	216
164	199	334	189	318	281	468	401	217	161
596	629	691	441	395	201	466	363	196	142
150	157	179	139	171	107	164	141	75	79
256	271	372	38	142	61	268	178	94	73
351	339	379	362	398	225	387	378	206	203
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
344	403	648	212	208	187	514	401	112	64
268	297	384	226	243	188	322	310	150	126
407	421	438	366	270	107	335	252	70	71
100	90	88	86	91	47	-	-	-	-
508	502	491	367	355	158	362	380	157	72
958	910	843	394	663	290	568	428	377	219
150	58	69	59	65	23	-	-	-	-
372	640	928	214	178	93	383	306	206	117
268	280	239	215	105	14	189	130	78	59

5. Η απογραφή του 1991 είναι από το βιβλίο *Νόμιμος πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991*. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, Αθήνα, 1994.

6. Η απογραφή του 2001 (πραγματικός και μόνιμος πληθυσμός) είναι από το βιβλίο *Λεξικό των Δήμων/Κοινότητων, Δημοτικών/Κοινοτικών Διαμερισμάτων και οικισμών της Ελλάδος*. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα, 2004.

7. Ο πληθυσμός της Θεοτόκου από το 1951 απογράφεται στην Οξύνα. Οι δε κάτοικοι της Πυξαργιάς και Τράπεζας από το 1981 απογράφονται αντίστοιχα στην Αγ. Βαρβάρα και Εξοχή.

8. Ο πραγματικός πληθυσμός μιας περιφέρειας (Δήμου, Κοινότητας) αποτελείται από το σύνολο των κατοίκων αυτής, μονίμων ή προσωρινών, είτε ταύτα διαμένουν μόνιμα στο Δήμο ή Κοινότητα, είτε βρέθηκαν προσωρινά ή τυχαία κατά την ημέρα της απογραφής.

Από τις Αρένες κοιτώντας την κοιλάδα του Σαραντάπορου

«Εκείνη την ημέρα ερχόμουν από την ηπειρωτική πλευρά. Ανέβηκα την πλαγιά [το πέρασμα ανάμεσα στην Απάνω και Κάτω Αρένα], αφήνοντας πίσω την ποταμιά του Σαραντάπορου με το ψηλό, ογκωδέστατο, σκεπασμένο από τα χιόνια οροπέδιο του Σμόλικα [κοιτώντας πίσω] αριστερά, και δεξιά την άλλη κορυφογραμμή του Γράμμου κατά μήκος των συνόρων με την Αλβανία, μια αλυσίδα κορυφές που η μια κόβει την ορμή της άλλης, πέφτοντας συνεχώς ως κάτω στην πεδιάδα της Κόνιτσας. Εκεί, πέρα από την Κόνιτσα, ο ορίζοντας ξανοίγει κι όλο το τοπίο παίρνει μια εκπληκτική ημεράδα, όταν κοιτάζεις από ψηλά. Οι μεγάλοι όγκοι, που η βαθιά ρεματιά υπογραμμίζει από κάτω συναρπαστικά τις ανορθωμένες τους μάζες με τα χωριά σκόρπια εδώ κι εκεί στις πλαγιές κι άλλα σαν αϊτοφωλιές ψηλά στους όχθους του ποταμιού, παίρνουν, όταν εσύ είσαι ακόμα πιο ψηλά, έναν χαρακτήρα παραίσθησης, σαν, όλα που βλέπεις, να είναι και κάπως ονειρεμένα, φανταστικά, γραμμένα με το νου. Σου δημιουργείται εκείνο το αίσθημα, εκείνη η ηδονική φρεναπάτη, που σε κάνει καμιά φορά από κει που είσαι, από ένα ύψος θεόρατο, να δώσεις μια και με όλη σου την ύπαρξη να βουτήξεις κάτω, να την χαρείς και μ' αυτό τον τρόπο, μ' όλο σου το κορμί και την ψυχή, αυτή την ονειροφαντασία...» (Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Αυτά που μένουν*, τ. Α', Αθήνα, 1994).

Ωστόσο ας ομολογήσουμε, ότι δεν θα μας ενοχλήσει και τόσο, αν τυχόν δεν δικαιωθούμε από τον ποιητή που είπε «ο τρόπος να μιλάς για το παρελθόν χωρίς να γίνεσαι ύποπτος νοσταλγίας δεν έχει βρεθεί ακόμη» (Οδυσσέας Ελύτης). – *Εν λευκώ*, 5η έκδοση, Αθήνα, 1999, σ. 300 και στο περιοδικό *Αντί*, τ. 694-695 (17/9/1990), σ. 71 (Θανάσης Σφήκας).

Ιδιαίτερα δε καθώς ένας άλλος βάρδος μας θυμίζει «Le mont Grammos est un peu rude / mais les homes l' adoucissent» (Πωλ Ελνάρ). – Εφημ. *Αυγή*, 31-7-2005, σ. 3 (Σοφιανός Χρυσοστομίδης).

(η παλιά Πλάβαλη) και η Πυξαργιά (κάποτε Μπλιθούκι).

§5. (Ανοίγεται παρένθεση: Για να μην ξεχνάμε κρίσιμες στιγμές της ιστορίας μας, υπενθυμίζουμε παράλληλα ότι τα μέρη αυτά, με τα ορεινά συγκροτήματα του Γράμμου (2520 μ.) με τις Αρένες, την Πάνω (2192 μ.) και την Κάτω (2075 μ.), και το γειτονικό Σμόλικα (2637 μ.), υπήρξαν θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων κατά την πρόσφατη χρονική περίοδο. Εδώ έλαβε χώρα η Μάχη της Πίνδου εναντίον των Ιταλών επιδρομέων στα τέλη

Ο Αχιλλέας Κυρζίδης και το συνεργείο του στο Ορφανοτροφείο Κόνιτσας.

Οκτωβρίου και στις αρχές Νοεμβρίου 1940⁵. Εδώ (και στο όρος Βίτσι) διεξήχθησαν και οι τελευταίες συγκρούσεις κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο (Ιούλιος - Αύγουστος 1949), όπως και άλλες ένα χρόνο πριν⁶. Κλείνει η παρένθεση, βλέποντας πριν και το εντός πλαισίου κείμενο).

§6. Τα Κονιτσοχώρια των μαστόρων από οικονομική άποψη είναι μέρος μιας επαγγελματικής ευρύτερης ενότητας⁷. Αυτή αγκαλιάζει το ορεινό συγκρότημα που αποτελούν ο Γράμμος και οι Αρένες με τις προεκτάσεις τους. Εμφανίζεται δε το φαινόμενο ψηλά στα υψίπεδα της οροσειράς να κυριαρχεί το βλάχικο κητνοτροφικό στοιχείο των πλούσιων τσελιγκάδων με πρωτεύουσα την κάποτε ξακουστή Γράμμουστα (ιώρα Γράμμος). Ενώ χαμηλότερα στα πλάγια και στις υπώρειες να περιζώνεται από αλυσίδα με μαστοροχώρια, των μεροκαματιάρηδων τεχνιτών γύρω γύρω, προς κάθε κατεύθυνση.

§7. Ωστόσο δεν έλειψαν εντελώς οι βλαχόφωνοι τεχνίτες, έστω μη οικοδόμοι, από το

5. Γ.Ε.Σ./Δ.Ι.Σ. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-1941. Η ιταλική εισβολή (28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου 1940). Αθήνα: Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, 1960 (ανατύπωση 1986), σσ. 115-198.

- Συλ. Κ. Σιωμόπουλος, Η ιταλική μεραρχία «Τζούλια» στην Πίνδο. (Ελληνο-Ιταλικός πόλεμος 1940-41). Ανάτυπον από το Δελτίο Πνευματικής Ενημέρωσης «Ηπειρωτική Εταιρεία», Αθήνα 1994. [Ένα εμπεριστατωμένο, εύληπτο και αντικειμενικό κείμενο].

6. Γιώργος Μαργαρίτης, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949). Τόμος 2. Αθήνα: εκδόσεις Βιβλιόγραμμα 2001 (ISBN 960-8087-13-9), σσ. 511-542, βλ. πριν σσ. 13 κ.π.

7. Ιδέα επεξεργασμένη από κοινού Α.Π. με Βασιλη Παπαγεωργίου, Πυρσογιαννίτη.

την ευμάρεια και το μεγάλο πληθυσμό της στην ανθούσα κτηνοτροφία της με τους επιφανείς τσελιγκάδες της¹¹, δεν απέιχε εντελώς από τις τέχνες: Γνωρίζουμε αγιογράφους της, όπως αυτοί που εργάστηκαν στο καθολικό της Ζίτσας, μάλιστα αρκετά νωρίς, στα 1657-1658¹². Άλλα φαίνεται ότι διέθετε και κάποιους οικοδόμους: αναφέρεται περίπτωση επώνυμου Γραμμουστιάνου πρωτομάστορα που δούλεψε στο Βελεστίνο και έχτισε εκεί σε ένα ύψωμα ναό της Παναγίας. Στην Αρχαιολογική Συλλογή Βελεστίνου φυλάσσεται η οικοδομική επιγραφή του έργου: Πρόκειται για ένα σταυροφόρο ενεπίγραφο λίθο διαστάσεων 0,42 x 0,48 μ., που φέρει δίπλα στις κεραίες του σταυρού την αποτροπαϊκή έκφραση Ι[Η]Σ[ΟΥ] - ΧΡΙΣΤΟΣ] NIKA και από κάπω ΣΤΕΦΟ ΔΙΜΙΤΡΙΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥΣ 1865 ΙΟΥΝΑΡΙΟΥ 2¹³: δηλαδή «Στέφος Δημητρίου [από] Γράμμος[τα] 2 Ιανουαρίου 1865»

8. Αστ. Ι. Κουκούδης (1999), σσ. 249.

- Μια πρώιμη επιγραφική μαρτυρία (1776) παρέχει η λειψανοθήκη υπ' αριθμ. T50 (BM 252) του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών προερχόμενη από την Νικολίτα: Σοφία Γερογιώργη, «Επιγραφικές μαρτυρίες σε λειψανοθήκη από τη Β. Ήπειρο»: Εικοστό Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα, 12-14 Μαΐου 2000. Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων, Αθήνα, 2000, σ. 16.

9. Αστ. Ι. Κουκούδης, δ.λ., σ. 248.

10. Ο ίδιος, σ. 250. – Τοιχογράφησαν στα 1656 και το καθολικό της Μονής Ζέρμας (βλ. εδώ §39 σημ. 92).

11. Ο ίδιος, σ. 253 κ.λ.

12. Δ. Καμαρούμας, Α' (1996), σ. 544.

13. Ε. Κακαβογιάννης, «Η Παλαιά Εκκλησία της Παναγίας στο Βελεστίνο» (1980), σσ. 622-623. Παρέχει διαφορετική ερμηνεία.

- Η εκκλησία καταστράφηκε από τους Τούρκους το 1897 σύμφωνα με τον Γάλλο αρχαιολόγο Υβ Μπεκινιόν: Yves Béquignon, Phères (1937), σ. 15 σημ. 23. «La chapelle de la Panaghia».

Γράμμο. Το αντίθετο. «Μια από τις επικερδείς ασχολίες των Νικολίτσανων ήταν σύγουρα η χρυσοχοΐα»⁸. Η Νικολίτσα, στο βόρειο, αλβανικό Γράμμο, ερειπωμένη σήμερα καταστράφηκε στο δεύτερο μισό του 18ου αι⁹. Για το Λινοτόπι, έρημο κι αυτό, στα βόρεια της χονιτσιώτικης Λυκόρραχης, είναι γνωστό ότι υπήρξε πατρίδα φημισμένων αγιογράφων¹⁰. Μα και η πολυάνθρωπη κάποτε πρωτεύουσα Γράμμο(υ)στα (σήμερα το μικροχωριουδάκι Γράμμος, 77 χλμ. περίπου δυτικά της Καστοριάς, σε υψόμετρο 1450 μ.), παρότι χρωστούσε

*Αργύρης Πετρονάτης, αρχιτέκτων
Ενάγγελος Θ. Πριώνης, φιλόλογος*

Ένας Ηπειρώτης στην Αιθιοπία του 19^{ου} αιώνα Ο «Μπαλαμπάρας»

Αναφερόμαστε στον Ηπειρώτη Γεώργιο Φώτη. Πρέπει να γεννήθηκε κάποτε στις αρχές του 19ου αιώνα και να πέθανε στη δεκαετία του 1910. Εκτιμάται ότι θα έζησε 75 έως 110 χρόνια. Πηγή της ιστορίας του είναι το άρθρο στην αγγλική του Θεόδωρο Νατσούλα (Theodore Natsoulas) «Η Ελληνική παρουσία στην Αιθιοπία» (The Hellenic Presence in Ethiopia) στο περιοδικό Abba Salama, A Review on Ethio-Hellenic Studies (Επιθεώρηση Ελληνο-Αιθιοπικών Σπουδών) στην Αντίς Αμπέμπα, τόμος 7ος του έτους 1977, σελ. 130-133.

Φαίνεται καθαρά ότι ο Γεώργιος Φώτης (όπως προκύπτει από τη μεταγενέστερη δράση του) στην Ήπειρο είχε τύχει παιδείας, όχι συνηθισμένης για τους νέους της ορεινής πατρίδας του. Έκεί καταδιώχτηκε από τους Τούρκους κυρίαρχους και αναγκάστηκε να καταφύγει στο Κάιρο όπου και διδάχτηκε μουσική. Μετά πήγε στο Σουδάν και ασχολήθηκε με το εμπόριο στη μεθοριακή πόλη Kassala. Λίγο υστερότερα από το 1860 πέρασε τα σύνορα στην περιοχή Tigray. Έκτοτε έζησε στην Αιθιοπία πάνω από μισό αιώνα και ετέθη στην υπηρεσία τεσσάρων αυτοκρατόρων της [όχι αποκλειστικά]. Έμοιαζε με τους αρχαίους βασιλικούς αρχιτέκτονες των Φαραώ της γειτονικής Αιγύπτου: γνώριζε από αρχιτεκτονική και ιατρική έως και στρατηγεσία. Κατ' αρχήν αναφέρουμε ότι αναδείχτηκε οικοδόμος όλων των ειδών. Πρωτοπόρος γεφυροποιός: ήταν ο υπεύθυνος για την κατασκευή μιας από τις πρώτες γέφυρες στο Gojjam. Κατασκεύασε επίσης μια εκκλησία, προφανώς που εκτιμήθηκε αφού παρουσιάστηκε ως υπόδειγμα σε εκκλησιαστική εικονογράφηση ναοδομίας. Κατά τα άλλα εξελίχτηκε σε άριστο στρατιωτικό στην αυλή του αυτοκράτορα Ιωάννη. Μετά από διαφωνία μαζί του ενώθηκε με τις δυνάμεις του Νεγκούς Takla Haymayot, ο οποίος τον εξετίμησε και τον τιτλοφόρησε «Μπαλαμπάρας» (Balambaras), ήτοι διοικητή φρουράς. Έλαβε μέρος εναντίον των χωρών Mahdi και Αιγύπτου, όπου και διακρίθηκε. Έλαβε μέρος και στο πραξικόπημα του Takla Haymayot εναντίον του Ιωάννη, συνελήφθη και φυλακίστηκε. Στα 1896 αφού υπηρέτησε τον Ιωάννη, ο Γεώργιος Φώτης στρατεύθηκε με τις δυνάμεις του Menelik και υπήρξε ο μόνος Ευρωπαίος στην αιθιοπική πλευρά κατά τη μάχη της Adua. Στρατιωτικός οντας, δεν έπαψε να ενδιαφέρεται για το εμπόριο, την τέχνη και τα γράμματα. Μετά

από ένα διάστημα εγκαταστάθηκε στην Αντίς Αμπέμπα. Εκεί ήταν ο πρώτος Ευρωπαίος που άνοιξε κατάστημα στην αγορά. Η μεγάλη του επιτυχία ήταν η επιχείρησή του που πούλαγε αναμνηστικά και περίεργα κομψοτεχνήματα στον αυξανόμενο εκεί ευρωπαϊκό πληθυσμό. Τα μάτια του είχε στραμμένα στην απόκτηση πολύτιμων παλαιών χειρογράφων που πουλούσε σε Ευρωπαίους περιηγητές. Εμπορευόταν ακόμα ψιλικά και κεντήματα από φίνο μετάξι. Ερασιτέχνης σε πολλά, ανακατεύτηκε με πολλά επαγγέλματα. Στα ύστερα χρόνια του έγινε ο προσωπικός ράφτης του αυτοκράτορα Μενελίκ! Στο μεταξύ οι γενικές γνώσεις του και η μακροχρόνια διαμονή στην Αιθιοπία τον έκανε εξαιρετικά πολύτιμο οδηγό για τους Ευρωπαίους περιηγητές. Είχε δε αποκτήσει και τη φήμη καλού γιατρού, ίσως γιατί είχε προσωπικό ενδιαφέρον για τις μαγικές τελετουργίες αυτής της χώρας. Στην πραγματικότητα οι ιατρικές γνώσεις του ήταν στοιχειώδεις, γι' αυτό και ένας Ευρωπαίος σχολίασε ότι η πρακτική του του απέφερε μεγάλη ωφέλεια, όχι όμως απαραίτητα και στους ασθενείς του!

Στη διάρκεια της μακροχρόνιας διαμονής του στη χώρα, ο Γεώργιος Φώτης αιθιοποιήθηκε εντελώς. Έμαθε τη διάλεκτο Ge'ez και μιλούσε το ιδίωμα Amharic. Ζούσε σαν ένας Αιθίοπας, πάντοτε ντυμένος με αιθιοπικά ρούχα, έτρωγε όπως και ότι οι αυτόχθονες. Ένας Ευρωπαίος ταξιδιώτης τον περιγράφει «ντυμένο με αβυσσινιακή στρατιωτική στολή, φέροντας τον μανδύα του βαθμού του ως «μπαλαμπάρας» και στον καρπό του αριστερού χεριού του ασημένια και επίχρυσα διάσημα που του απενεμήθηκαν για την ανδρεία του στις μάχες». Ακόμη έπαιρνε μέρος σε ιππικές κονταρομαχίες Αιθιόπων προκρίτων.

Ίσως η πιο μεγάλη του επίδοση γενικότερου ενδιαφέροντος να είναι η επίδοσή του στα γράμματα. Παράλληλα με τη μετάφραση διαφόρων παλαιών χειρογράφων της διάλεκτου Ge'ez, έγραψε πρωτότυπες διατριβές. Είναι άγνωστο τι και πόσα μετέφρασε και συνέγραψε, καθώς πολλά από τα κατάλοιπά του οι γιοι του τα πούλησαν μετά το θάνατό του. Διασώθηκαν τέσσερα χειρόγραφα και τα πιο σημαντικά βρίσκονται στην Αιθιοπική Εθνική Βιβλιοθήκη. Το μισό από ένα κείμενο 198 σελίδων ασχολείται με θέματα όπως η δημιουργία του κόσμου, το βασίλειο των ζώων, μορφές διακυβέρνησης στην Ασία και Ευρώπη, καθώς και σχόλια για τις διάφορες θρησκείες μαζί με μεγάλη συζήτηση για τον Ινδουισμό. Το υπόλοιπο μισό του παραπάνω από 198 σελίδες χειρογράφου αναφέρεται στην ιστορία της Αιθιοπίας στα χρόνια της βασιλείας του Ιωάννη, όπου ο Έλληνας μας παρουσιάζει την προσωπική του ερμηνεία γι' αυτά τα κρίσιμα συμβάντα της Αιθιοπικής ιστορίας.

Τρία άλλα χειρόγραφά του φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη του Βατικανού στη Ρώμη· αυτά σχετίζονται με τη μαγεία και τη θρησκεία. Ένα χειρόγραφο για τη μαγεία είναι συλλογή προσευχών, αντιδότων που εξουδετερώνουν τις διαβολικές ενέργειες, και συνταγές για τη δημιουργία φυλαχτών. Ο Γεώργιος Φώτης προφανώς δείχνει να είχε βαθιά γνώση της αραβικής γλώσσας γιατί οι βασικές απόψεις του για τη μαγεία είναι

αραβικής καταγωγής. Οι δύο άλλες διατριβές του περιλαμβάνουν τη μετάφραση αρχαίου χειρογράφου αφιερωμένου στους χριστιανούς μάρτυρες του βου αιώνα στη νότια Αραβία και μια περιγραφή της πρώιμης περιόδου της εκκλησίας της Αιθιοπίας.

Στα τελευταία χρόνια του ο Γεώργιος Φώτης έγινε στενός φίλος του αυτοκράτορα Μενελίκ και ένας από τους προνομιούχους ξένους φιλοξενούμενους που γευμάτιζαν στο αυτοκρατορικό ανάκτορο κάθε Κυριακή. Του είχε τότε απονεμηθεί από τον αυτοκράτορα Μενελίκ μηνιαία σύνταξη 60 ταλήρων Μαρίας Τερέζας, που του εξασφάλιζαν εντελώς άνετη διαβίωση. Ο Γεώργιος Φώτης πέθανε στη δεκαετία του 1910 σε προχωρημένη ηλικία στην πόλη Lekempte περίπου 90 μίλια [προς 1609 μ. περίπου 145 χιλιόμετρα] βόρεια της Αντίς Αμπέμπα.

Για όλα τα παραπάνω υπάρχει πλήρης βιβλιογραφική τεκμηρίωση στην αγγλική δημοσίευση. Τη δημοσίευση οφείλουμε στη Δρ. Ιστορικό της Τέχνης καθηγήτρια Εύη Γεωργιτσογιάννη. Τελειώνοντας, θέτω το ερώτημα: Ποιος Ηπειρώτης λόγιος ή άλλος θα μας πει περισσότερα για την καταγωγή του ήρωά μας;

Κωνσταντίνος Κυρζίδης

«Έδοξέ μοι μνημεία περί Χιονιάδων, πατρώας γης, συνθέσθαι»

Τα κείμενα του Κωνσταντίνου Κυρζίδη: «Αι Χιονιάδες τιμούν τους νεκρούς των» και «Στοιχεία περί πεσόντων και μαχητών εκ Χιονιάδων» συμπεριλαμβάνονται στον χειρόγραφο τόμο με τίτλο: «Βίβλος Κοινότητος Χιονιάδων Επαρχίας Κονίτσης Νομού Ιωαννίνων». Βρίσκονται στο κοινοτικό γραφείο των Χιονιάδων και αποτελούν πολύτιμα ιστορικά στοιχεία του χωριού. Τα κείμενα συντάχτηκαν εν όψει της ανέγερσης του Μνημείου Πεσόντων το 1965. Μαζί με το κείμενο δημοσιεύονται και φωτογραφίες που περιείχε η «Βίβλος» και άλλες που μας έδωσαν χωριανοί και απεικονίζουν συγγενείς τους.

Αι Χιονιάδες τιμούν τους νεκρούς των¹

Την 20ήν Ιουλίου ετελέσθησαν τα αποκαλυπτήρια του Ήρωου Πεσόντων της Κοινότητας Χιονιάδων της Επαρχίας Κονίτσης, ενώπιον εκατοντάδων κατοίκων και επισκεπτών εξ άλλων Κοινοτήτων.

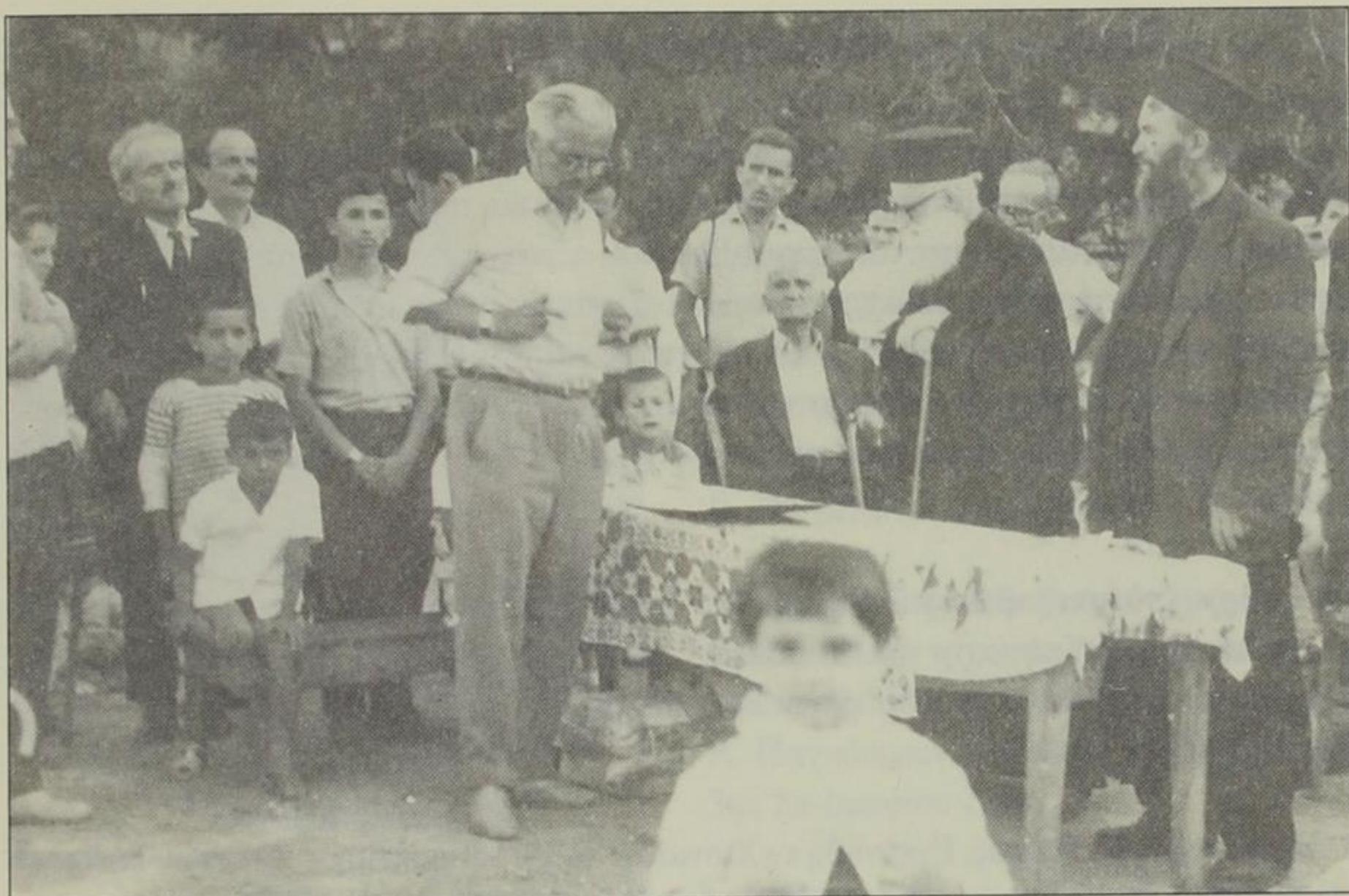
Ο τέως Διδάσκαλος του χωρίου κ. Στέφανος Ζωγράφος δι' εμπνευσμένου λόγου του συνεκίνησε το πλήθος των παρισταμένων και ετόνισε την σπουδαιότητα της τιμής που οφείλεται προς τους θυσιασθέντας υπέρ Πατρίδος.

Εις ειδικόν Λεύκωμα υπό τον τίτλον «Βίβλος Χιονιάδων» περιλαμβάνεται σύντομος βιογραφία των Πεσόντων, όπερ προσεφέρθη κατά την τελετήν εις τον ανωτέρω Εκπαιδευτικόν παρακληθείς να εξακολουθήσῃ προσφέρων τας υπηρεσίας του διά την εκπολιτιστικήν άνοδον και πρόοδον του χωρίου.

Μεταξύ των Πεσόντων προβάλλει η μορφή του Καθηγητού Φιλολογίας και Λοχαγού Πυροβολικού Μιλτιάδου Κυρζίδη, Πεσόντος την 22-8-1948 εις Άγιον Γεώργιον Νεστορίου, ούτινος δημοσιεύεται και φωτογραφία.

Ούτος συμμετέσχε εις τον πόλεμον της Αλβανίας το 1940-41, μετέπειτα διέφυγε εις Μέσην Ανατολήν, επολέμησεν εις Ελ Αλαμέιν και Ρίμινι, ετιμήθη πολλάκις δι' αριστείων ανδρείας διά τας μεγάλας υπηρεσίας του.

¹ Εδημοσιεύθη εις εφημερίδα Ιωαννίνων «Ηπειρωτικός Λόγος», την 25-7-1965

Από τα εγκαίνια του Ήρωου των Χιονιάδων, 20 Ιουλίου 1965.

Λίαν συγκινητική υπήρξεν η περίπτωσις της μητρός του ανωτέρω ήρωος Σεβαστής Κυρζίδη, συνταξιούχου διδασκαλίσσης, ηλικίας 86 ετών, ήτις μετά του ετέρου υιού της Κων/νου Κυρζίδη, δημοδιδασκάλου, ήλθεν εκ Πτολεμαΐδος, ένθα είναι εγκατεστημένη, ίνα παραστή εις την τελετήν των αποκαλυπτηρίων, πλην δεν ηδυνήθη να παραστή λόγω του ανωμάλου δρόμου, καταστάσης αδυνάτου της μεταφοράς της έστω και δι' υποζυγίου μη δυναμένης να συγκρατηθή επ' αυτού παραμείνασα τελικώς εις Ασημοχώριον Κονίτσης.

Εις τον υιόν της Κων/νου Κυρζίδην επεφυλάχθη ιδιαιτέρα τιμή κληθείς να προβή ούτος εις την αποκάλυψιν του Ήρωου ως αδελφός του ανωτέρου κατά βαθμόν εκ των Πεσόντων.

Την τελετήν ετίμησεν ωσαύτως και ο Προϊστάμενος του Γραφείου Επιθ/σεως Εργασίας Πτολεμαΐδος κ. Ιωάννης Γραΐδης μετά της συζύγου του.

Η μικρά κοινωνία των Χιονιάδων εξεπλήρωσε το χρέος έναντι των Πεσόντων υπέρ της Πατρίδος τέκνων της ανυψώσα εις τον Ηπειρωτικόν ουρανόν περικαλές μνημείον διά των προσπαθειών, φροντίδων και πρωτοβουλίας του διδασκάλου της Στεφάνου Ζωγράφου, προς ον εξεφράσθησαν υπό πάντων τα συγχαρητήρια και δικαίως ανήκει εις αυτόν κάθε έπαινος.

Στοιχεία περί πεσόντων και μαχητών εκ Χιονιάδων

Ενεργός συμμετοχή της Κοινότητος Χιονιάδων εις τους απελευθερωτικούς αγώνας του Έθνους, εκδηλωθείσα διά της προσφοράς υπηρεσιών και αίματος εκ μέρους των τέκνων της εμφανίζεται πλούσια εκ του παρατιθεμένου πίνακος των συμμετεχόντων εις τους αγώνας και των πεσόντων κατά χρονολογικήν σειράν από των εκδηλωθεισών εξεγέρσεων του Έθνους προ του 1912-13, της Μικρασιατικής εκστρατείας και του 1940-1948.

Η παρέλευσις του χρόνου μόνο την φήμην άφησεν εις ημάς τους μεταγενεστέρους και περιοριζόμεθα εις την απλώς απομνημόνευσιν ορισμένων μαχητών ή πεσόντων με αμυδρά τα στοιχεία αυτών.

Γεώργιος Μαντραβέλης (Μανδρίδης). Υπό την σημαίαν του Θεοδ. Γρίβα έλαβεν μέρος εις την ιστορική μάχην του Κουτσελιού, πλησίον των Ιωαννίνων όπου ετραυματίσθη. Αργότερον εχρημάτισε πρόεδρος των Χιονιάδων επί τριετίαν 1883-1885. Απεβίωσεν εν Χιονιάδες περί του 1890.

Απόστολος Κ. Τζέφος. Εγεννήθη εν Χιονιάδες το 1855. Επολέμησε κατά των Τούρκων εις τας μάχας Λυκουρρού το έτος 1879. Απεβίωσεν εις Ζαραβίναν Πωγωνίου το έτος 1917, εποχήν Κατοχής Ηπείρου παρά Ιταλών και επιβολής αποκλεισμού του ανελεύθερου μέτρου της πείνης, κατά των αγωνιζόμενων διά την ελευθερίαν Ελλήνων.

Ευάγγελος Κυρζίδης του Ιωάννου και της Αθηνάς, το γένος Θεοδοσίου. Εγεννήθη εις Χιονιάδες περί το 1890. Κατετάγη εις αντάρτικα σώματα και επολέμησε εις Μπιζάνι Ιωαννίνων κατά Τούρκων το 1912-13, φονευθείς κατά Οκτώβριον μήνα του 1912.

Ιωάννης Πρωτόγερος του Αριστοτέλους και της Ματούλας, το γένος Κώστα Λώλη από Βούρμπιανη-Κονίτσης. Εγεννήθη κατά το έτος 1892. Έλαβεν μέρος εις Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Απεβίωσεν εις Στρατιωτικόν Νοσοκομείον Ιωαννίνων ως στρατιώτης κατά την 23ην Νοεμβρίου του 1916.

Ανδρέας Μάτσος του Ιωάννου και της Αγγελικής, εγεννήθη εν Χιονιάδες το έτος 1890. Εις το σάλπισμα της Πατρίδος έδωσε το παρών καταταγείς στρατιώτης το 1913. Λόγω των κακουχιών του πολέμου ησθένησε και απεβίωσε εν Ιωαννίνοις στρατιώτης ως, την 18η Νοεμβρίου 1916.

Γεώργιος Σκουρτής του Χαραλάμπους και της Λεμονιάς, το γένος διδασκάλου Κοσκινά. Εγεννήθη εν Χιονιάδες το 1880, ήσκει το επάγγελμα του ξυλουργού. Ή καρδία

Γεώργιος Σκουρτης

Μάνθος Ζωγράφος

του επάλλετο από την ιδέαν της απελευθερώσεως του υποδούλου Ελληνισμού δί' ο εθελοντής εις στρατόν αυτονόμου Β. Ηπείρου κατά το 1914. Στον Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον εστρατεύθη. Προσβληθείς δε υπό ενσκυψάσης γρίππης απεβίωσεν την 20ή Οκτωβρίου ιδίου έτους. Παρατίθεται φωτογραφία ευγενώς παραχωρηθείσα υπό του εν Αγρινίῳ διαβιούντος υιού του Β. Σκουρτη.

Βούρης Κωνσταντίνος του Ιωάννου και της Βασιλικής το γένος Γεωργίου Μάτσου. Εγεννήθη κατά το 1894. Δεκανεύς εις τον Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον. Απεβίωσεν την 3ην Ιανουαρίου 1918.

Μάνθος Ζωγράφος του Σωκράτους και της Μαρίας, το γένος Νικολάου Παπαδιαμάντη. Εγεννήθη εν Χιονιάδες το έτος 1895. Εφοίτησεν εις Ιεροδιδασκαλείον Βελλάς. Την καρδίαν του επλημμύριζεν το φιλελεύθερον πνεύμα, το κήρυγμα του Μεγάλου Ελευθερίου Βενιζέλου εύρεν αυτόν στρατιώτην της Δημοκρατικής Αμύνης εν Θεσσαλονίκη το έτος 1916 προαχθείς εις Ανθ/γόν. Δυναμικός και ορμητικός χαρακτήρας εδημιούργησε θρύλον περί του ονόματός του. Εις το χωριό απεκαλείτο «ο Μάνθος του Σωκράτη» και εις την μικράν κοινωνίαν των Χιονιάδων εδέσποζεν ως ήρως της εποχής εκείνης.

Εν εκστρατεία ως της Μ. Ασίας ενυπεύθη εις Σμύρνην. Λαβών μέρος εις μάχην της Προύσσης ετραυματίσθη θανασίμως αποβιώσας εις Νοσοκομείον της Σμύρνης την 18ην Σεπτεμβρίου του έτους 1921.

Παρατίθεται φωτογραφία ευγενώς παραχωρηθείσα υπό του κ. Αριστίππου Ζωγράφου, νυν προέδρου Χιονιάδων.

Θωμάς Μάτσος του Ιωάννου και της Αγγελικής. Εγεννήθη εν Χιονιάδες το 1897. Εστρατεύθη εις Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Έλαβεν μέρος εις την εκστρατεία της Μ. Ασίας. Έπεσε κατά την καταστροφήν του Ελληνικού Στρατού τον Αύγουστον του 1922.

Κωνσταντίνος Λιάτσης του Γεωργίου και της Ευδοκίας, το γένος Νικολάου Μιχ. Χρήστου. Εγεννήθη εν Χιονιάδες το έτος 1897. Επεστρατεύθη εις Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Έλαβε μέρος εις εκστρατείαν Μ. Ασίας. Έπεσεν εκεί ως λοχίας την 18-8-1921 εις υψώματα Σαγγαρίου ποταμού.

Ο εκ Χιονιάδων Γεώργιος Ευαγγέλου, λοχίας τότε εις Τ.Τ. 915 έγραψεν εις περιοδικόν «Η Νίκη»: «Μένουν στες αναμνήσεις μου τα παιδικά μας χρόνια, ω νεκρέ αθάνατε κοιμήσου αιώνια. Υπέρ πατρίδος έπεσες, εχώρισες μητέρα, πατέρα, φίλους, συγγενείς και κόσμο πέρα πέρα».

Μιλτιάδης Γ. Κυρζίδης, καθηγητής Φιλολογίας, Λοχαγός Πυροβολικού (1907-1948). Αλβανικόν έπος, Μέση Ανατολή (Ελ Αλαμέιν), Ρίμινι, Βίτσι. Έπεσεν την 22-8-1948 εις Αγ. Γεώργιον Καλοχωρίου Νεστορίου.

Απεφοίτησεν του Γυμνασίου Κοζάνης με βαθμόν Λίαν Καλώς. Εσπούδασε φιλολογίαν εις το Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης και διέπρεψεν εν τη ενασκήσει του λειτουργήματός του, επισύρας την αμέριστον αγάπην και εκτίμησιν του επιστημονικού κόσμου.

Όταν η πατρίς υπέστη την επίθεσιν των φασιστών του Μουσσολίνι, έσπευσεν εκ των πρώτων εις το προσκλητήριον αυτής σάλπισμα. Μετά τον πόλεμον της Αλβανίας εις τον οποίον ενεργώς συμμετέσχε, διέπλευσε με μυρίους κινδύνους το Αιγαίον και ευρέθη μεταξύ των ελευθέρων Ελληνικών τμημάτων του Στρατού της Μ. Ανατολής. Υπηρέτησεν εις την Ι' Ελληνικήν Ταξιαρχίαν, εις την III Ορεινήν Ταξιαρχίαν, έλαβεν μέρος εις την ιστορικήν μάχην του Ελ Αλαμέιν, εις τας επιχειρήσεις της Δυτ. Ερήμου, εις την εκστρατείαν της Ιταλίας και εις την μάχην του Ρίμινι. Κατ' επανάληψιν ετιμήθη διά

Κωνσταντίνος Λιάτσης, λοχίας

Μιλτιάδης Γ. Κυροζίδης, λοχαγός

του Αριστείου Ανδρείας και των λοιπών πολεμικών μεταλλίων και πλειστάκις ευφήμως εμνημονεύθη εις ημερησίας Διαταγάς της μονάδος του.

Επανελθών εις την Ελλάδα έλαβε μέρος εις την καταστολήν του Δεκεμβριανού κινήματος του 1944 και υπηρέτησεν αλληλοδιαδόχως εις το ΚΕΠ Πυροβολικού, εις το ΙΧ ΣΠΠ και τελευταίως εις την 77η Ταξιαρχίαν, εις την οποίαν προσέφερεν πολυτίμους υπηρεσίας διά την συγκρότησιν και οργάνωσιν της και την 22α Αυγούστου 1948 προσέφερε την ζωήν του εις τον βωμόν της Πατρίδος, διά την διατήρησιν της τιμής, της ακεραιότητος και του μεγαλείου αυτής.

Γεώργιος Δημητριάδης (Κότας)

Γεώργιος Δημητριάδης (Κότας) του Δημητρίου και της Αλεξάνδρας, το γένος Αναστασίου Σακκούλη. Εγεννήθη εις Χιονιάδες το 1908. Επεστρατεύθη εις Ιταλο-ελληνικόν πόλεμον του 1940-41. Έπεσεν το 1940 εις Καλπάκι.

Πέτρος Παπακώστας του Νικολάου και της Ελένης, το γένος Νικολάου Μιχαήλ Χρήστου. Εγεννήθη εις Χιονιάδες το 1915. Επεστρατεύθη εις Ιταλο-ελληνικόν πόλεμον του 1940-41. Έπαθεν εις σρατόν. Απέθανεν εις Νοσοκομείον Αθηνών (Στρατιωτικόν) το 1941.

Πέτρος Παπακώστας

Γεώργιος Ζωγράφος

Γεώργιος Ζωγράφος του Νικολάου και της Ευδοκίας, το γένος Αδάμου Μπούρη. Εγεννήθη εις Χιονιάδες το 1914. Εφονεύθη εις Ιταλο-ελληνικόν πόλεμον ηρωικώς μαχόμενος κατά τας ιστορικάς πολυνέκρους μάχας του Τεπελενίου το 1941.

Γεώργιος Δημητριάδης του Δημητρίου και της Αλεξάνδρας, το γένος Δημητρίου Φύλη. Εγεννήθη εις Χιονιάδες το 1924. Εφονεύθη εις Συμμοριτοπόλεμον² του 1948-49.

Γεώργιος Δημητριάδης

Εν πολέμοις πεσόντα ενδόξως, λαμπρά των Χιονιάδων τέκνα³

1. Γεώργιος Μαντραβέλης (Μανδρίδης)	9. Θωμάς Μάτσος
2. Απόστολος Τζέφος	10. Κων/νος Λιάτσης
3. Ευάγγελος Κυρζίδης	11. Μιλτιάδης Κυρζίδης (λοχαγός)
4. Ιωάννης Πρωτόγερος	12. Γεώργιος Δημητριάδης (Κότας)
5. Ανδρέας Μάτσος	13. Πέτρος Παπακώστας
6. Γεώργιος Σκούρτης	14. Γεώργιος Ζωγράφος
7. Κων/νος Βούρης	15. Γεώργιος Δημητριάδης (Κοσκινάς)
8. Μάνθος Ζωγράφος (ανθ/γός)	16. Χρυσόστομος Παΐσιος

2. Το περιοδικό μας δεν δέχεται αυτόν το χαρακτηρισμό του αδελφοκτόνου πολέμου, δεν λογοκρίνει όμως το κείμενο, το οποίο γράφτηκε βέβαια υπό το πνεύμα εκείνης της εποχής.

3. Ο κατάλογος αυτός δεν είναι, πιθανότατα, πλήρης. Όποια στοιχεία συγκεντρώσουμε για άλλους Χιονιαδίτες μαχητές-θύματα θα τα δημοσιεύσουμε σε επόμενα τεύχη του περιοδικού μας. Σ.Ε.

π. Γεώργιος Παΐσιος

Γράμμα Συλλόγου Ἀρτης, 18 Ιανουαρίου 1883

Οι ξενιτεμένοι Χιονιαδίτες δημιουργούσαν Συλλόγους και Αδελφότητες στους τόπους αποδημίας, με σκοπό την αλληλούποστήριξη και τη βοήθεια προς το χωριό. Στο τεύχος αυτό δημοσιεύουμε ένα γράμμα του συλλόγου Ἀρτης του 1883, που προέρχεται από το αρχείο του παπα - Γιώργη Παΐσιου, σε φάκελο με τίτλο «Αδημοσίευτα». Είναι το πρώτο ιστορικό στοιχείο που δημοσιεύουμε μιας σειράς από ντοκουμέντα Συλλόγων.

«Η Κοινότης του χωριού ημών Χιονιάδες και οι αποδημούντες και εν Ἀρτη ευρισκόμενοι απεφάσισαν ίνα εν αυτή καταστήσωσι μικρόν σύλλογον της εκκλησίας Αγ. Αθανασίου υπό τους εξής όρους.

Α. Οι υπογεγραμμένοι δύνανται να προκαταθέσωσι σήμερον διά να σχηματισθή ο ανωτέρω σύλλογος και να τυπωθή εις βιβλίον περιλαμβάνον κατ' ἀρθρον γενικώς τα της εκκλησίας ευρισκόμενα εν τω χωρίω ημων κτήματα.

Β. Δύναται προσέτι έκαστος εκ των ειρημένων διά την συνδρομήν και τάξιν της εκκλησίας να προσφέρῃ το κατά δύναμιν προς υποστήρηξιν του διαλη(φθέντος).

Γ. Οι συμπατριώται γενικώς (υποχρεούνται) όπως σεβασθώσι και υποστηρίξωσι την γνώμην ταύτην εάν αύτη πράγματι προβλέπει τι ωφέλιμον, οι δε παραίτιοι τούτου θέλει δώσει λόγον αποχρώντως άλλως γενήσεται αίτιος κατακραυγής παρ' απάντων των συμπατριωτών, όσοι δε την γνώμην ταύτην παραδεχθώσιν οφείλωσι να προκαταβάλωσι το κατά δύναμιν και το όνομα ενός εκάστου θέλει μείνει αιωνίως ανεξάλειπτον.

Εν Ἀρτη τη 18η Ιανουαρίου 1883

οι προσφέροντες

1. Γρηγόριος Μάτσος λίρες 10 δέκα
2. Διονύσιος Ευαγγέλου δρχ. 112
3. Δημήτριος Αποστόλου (Νούσης) δρχ. 112
4. Ζήσης Ιωάννου δρχ. 112 (εκατόν δώδεκα)
5. 115
6.
7. Ζήκος Αποστόλου δρχ. 112
8. λόγος αποθανόντος Μακαρίου Αποστόλου Νούσια προς συνδρομήν δρχ. 56
9. Πασχάλη Κα δρχ. 10
10. Νικόλαος Θ. Μανδρίδης γρόσια 600»

Τίνονται τοιχωρ
τοι ανασημονίτες
προστία την αύλη
της γένουσας Αγ.
οποιας.

Αρτ. Βιώνογες από
ονος οφειλος δια
τοροι να τα' να
πατ' απόδοτο την
μετατρεπή την τα' την γένουσαν εγκαί
βον. Οι ναταρας απονικαλα.

Πα' την ουροφόρη
εργασία την ταφή την γένουσαν εγ
καταστήσαντας την παραπάνω σημείωσην.

Επειδή ουδεδιάζεται η υδραγόρευση της γένουσας
ταΐζεται μεταναστεύεται σε άλλη γένουσα
μηνος ο διεναρθόντος τον θανάτον δέρρει
τοις ανασημονίτες. Καταναταρας αύλης
ταυταράντων ανασημονίτες την αγρονομία της περιοχής

διατηρείται την αποτελεσματικότητα
την μεταναστεύεται σε άλλη γένουσα

διατηρείται την αποτελεσματικότητα
την αποτελεσματικότητα
την αποτελεσματικότητα
την αποτελεσματικότητα

Μενέλεας Ζωγράφος, δάσκαλος

Αναμνήσεις από το δημοτικό σχολείο Χιονιάδων

«Το ξύλο βγήκε απ' την αποθήκη»

Ο σοφός λαός λέει ότι «το ξύλο βγήκε από τον παράδεισο», στην περίπτωσή μου όμως το ξύλο βγήκε απ' την αποθήκη.

Μαθητής της Στ' (έκτης) τάξης. Υπεύθυνο άτομο. Εκτιμώντας ο δάσκαλός μου, αιωνία του η μνήμη, την υπευθυνότητά μου, με τοποθέτησε επιμελητή του Σχολείου. Για την εποχή εκείνη η θέση του επιμελητή ήταν περιζήτητη. Χάρηκα πολύ, μη γνωρίζοντας τι θα συμβεί στη συνέχεια.

Το κουδουνάκι χτυπά διάλειμμα. Όλοι τρέχουν στην αυλή της εκκλησίας. Ο επιμελητής, προσωρινά, στα καθήκοντά του. Ο δάσκαλός μας στο γραφείο του.

Τι να περιφρουρήσει ο επιμελητής; Τα παιδιά παίζουν. Ο εχθρός όμως παραμονεύει. Ο δάσκαλος αντιλαμβάνεται την παρουσία του εχθρού που κρυφά μπήκε στο σχολείο. Ο ήχος της σφυρίχτρας μάς καλεί να επανέλθουμε στην τάξη μας, μαζί και εγώ, ο επιμελητής, που εγκατέλειψε τη θέση μου, χωρίς να υποπτεύομαι τον πόλεμο που θα ακολουθούσε.

Μπαίνει στην τάξη ο δάσκαλος και με άγριο ύφος ρωτά:

- Ποιος είναι ο επιμελητής;
- Εγώ, απαντώ με υπερηφάνεια.
- Να σου κάνω μια ερώτηση, σύνεχιζει ο δάσκαλος.
- Ναι, απαντώ εγώ.
- Μήπως γνωρίζεις τι χρώμα έχει το σκυλί του μπάρμπα Χαρίση;
- Και βέβαια το γνωρίζω, απαντώ, θεωρώντας την ερώτηση πολύ ευκολότερη απ' αυτές που κάνει ο Μικρούτσικος στο θησαυροφυλάκιο.
- Μαύρο χρώμα έχει.
- Δεν το γνωρίζεις λοιπόν, δεν είναι μαύρο.

Για κάποια στιγμή πέρασε ηλεκτρικό ρεύμα από το κορμί μου, αλλά δεν αμφέβαλλα μέσα μου ότι μαύρο είναι το σκυλί.

- Όχι, μαύρο, κατάμαυρο, είναι Κύριε!

- Δεν είναι μαύρο! Προ ολίγου πέρασε από μπροστά μου και ήταν κάτασπρο.

Τι είχε συμβεί; Όταν εγώ εγκατέλειψε τη θέση μου, η πόρτα της αποθήκης έμεινε ανοιχτή. Το σκυλί μπήκε μέσα, βρήκε ανοιχτό το βαρέλι με το γάλα σκόνη, γιατί τότε τρώγαμε το πρωί στο σχολείο γάλα με βούτυρο ή τυρί, και από μαύρο έγινε άσπρο,

πηδώντας μέσα σ' αυτό.

Τα πόδια μου άρχισαν να τρέμουν, γιατί ήξερα τι θα επακολουθούσε. Με πέρασε μέσα στην αποθήκη. Έβαλε μπροστά τη γεννήτρια, για να ακούγεται έξω ο θόρυβος της και όχι οι φωνές μου και ο χορός αρχίζει. Οι νότες της μουσικής που έβγαιναν από το θόρυβο της γεννήτριας, αλλά και από το στόμα μου είχαν γεμίσει την ατμόσφαιρα. Σ' αυτή την περίπτωση θέλεις δεν θέλεις μαθαίνεις χορό.

Έφαγα το ξύλο της χρονιάς μου!

Η σκέψη να εγκαταλείψω τη θέση μου στέρησε από τους συμμαθητές μου το ωραίο και ζεστό τους πρωινό που τόσο ανάγκη το είχαμε όλοι μας.

Είχε άδικο ο δάσκαλος; Όχι βέβαια! Δικαιολογημένα με δίκασε και απέδωσε απόλυτη δικαιοσύνη επιβάλλοντάς μου και την ανάλογη τιμωρία. Τη στιγμή εκείνη φούντωσε μέσα στην παιδική μου ψυχή το μίσος εναντίον του δασκάλου.

Σήμερα όμως αισθάνομαι πολύ υπερήφανος για το δάσκαλό μου, γιατί με την αυστηρότητά του και την παιδαγωγική του ικανότητα μας παρέδωσε στην κοινωνία υπεύθυνα και καταξιωμένα άτομα.

*Βασίλης Σκουρτής
Παναγιώτης Τασιούλας*

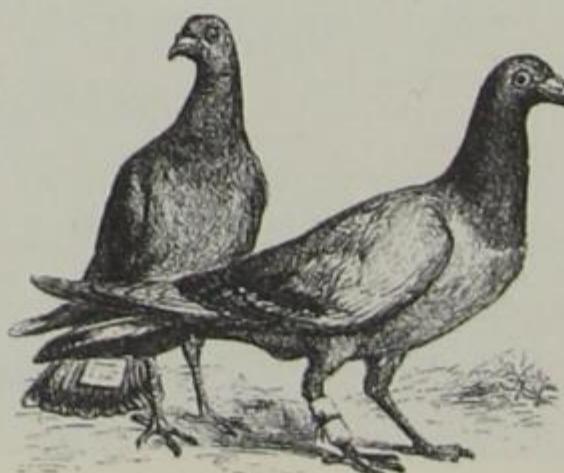
Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι Περιστέρι

Το περιστέρι είναι το σύμβολο της αθωότητας, της ειρήνης, της αγνότητας, της αγιότητας, όπως και της ομορφιάς και της χάρης.

Με το περιστέρι, και πιο πολύ με την «περιστέρα» και την «περιστερούλα», ασχολείται η λαϊκή μουσική συχνά, όπως και με την πέρδικα και μάλιστα στα γαμήλια τραγούδια.

Σήμερα άσπρος ουρανός,
σήμερα άσπρη μέρα,
σήμερα στεφανώνεται
αετός την περιστέρα,
η περιστέρα πλουμιστή
κι αετός περιγραμμένος.
Του αετού μας τα φτερά
δυο γράμματα γραμμένα,
της περιστέρας τα φτερά
τα δυο κοντυλισμένα.
Κι αν τα ξηγήσει ο αετός
αυτός θα την κερδίσει,
κι αν τα ξηγήσουν και τα δυο
τα δυο θα κερδιστούνε.

(Π. Φωτίου - Ν. Λύτη, σελ. 388)

Η ομορφιά και η χάρη του περιστεριού αποδίδονται ιδιαίτερα στη νύφη. Όταν ο γαμπρός φτάνει στο σπίτι της νύφης, η παρέα του τραγουδάει:

Περιστέρα μου γραμμένη,
Τι όμορφ' είσαι στολισμένη.
Τρέμει ο ήλιος, βασιλεύει,
κι όλοι θέλουν να σε δώκουν,
κι ο πατέρας σου δεν θέλει,
κάθεται και συχνοκλαίει.

(Σ. Μουσελίμη, σελ. 110)

Το ζεύγος είναι τόσο ταιριαστό, σαν να αντάμωσε η δύναμη του αετού με την ομορφιά και τη χάρη της περιστέρας.

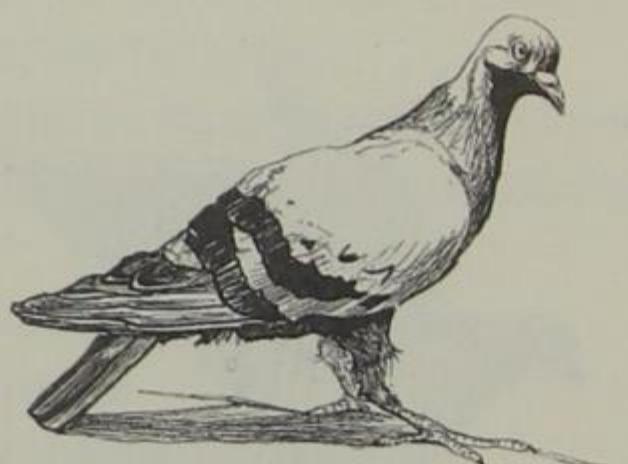
Ποιος ήταν ο προξενητής, που νάχε φάει κανέλα,
π' αντάμωσε χρυσόν αετό με τέτοια περιστέρα.
Ήλιος ήταν προξενητής,
αυγερινός στεφανωτής.
Χαρά στη μάνα του γαμπρού
και σ' όλο το πεθερικό,
όπου θα μπάσουν τέτοια νια,
όμορφη και νοικοκυρά,
χρυσό καμάρι του σπιτιού,
Βασιλισσα της γειτονιάς.

(Π. Αραβαντινός, σελ. 185)

Όταν η νύφη καμαρώνει στο πατρικό της, έτοιμη να οδηγηθεί στο σπίτι του γαμπρού,
οι δικοί της τραγουδούν:

Απόχτησα μια πέρδικα και μια περιστερούλα.
 Την αύξησα, την πλάτυνα, την έκανα μεγάλη.
 Κι ήρθε ξένος κι αλλόξενος, ήρθε και μου την πήρε.
 – Δε στο είπα μια, μανούλα μου, δε στο είπα τρεις και πέντε.
 Ο ξένος θάλα με χαρεί και θα με καμαρώσει.
 Κι εδώ πονώ κι εκεί πονώ, δεν ξέρω τι να κάνω.
 Εδώ πονώ τη μάνα μου, κι εκεί την πεθερά μου.
 Εκεί πονώ το ταίρι μου κι εδώ τους αδερφούς μου.

(X. Ρεμπέλης, σελ. 86)

Πανέμορφη και όλο χάρη η νύφη εκφράζει την επιθυμία, παρ' όλο τον πόνο της, να αποχωριστεί τους δικούς της:

Άσπρη, κάτασπρη πέρδικα, κάτασπρη μου περιστέρα.
 Βουλιέτ' απ' τούτο μαχαλά, βουλιέται να πετάξει.
 Να πάει σ' άλλο μαχαλά, ν' ασπρίσει να γεράσει.
 Έχει τη μέση της λιχνή, σαν το καθάργιο το βεργί.
 Έχει και το κορμάκι της, χρυσό κυπαρισσάκι.

(X. Ρεμπέλης, σελ. 95)

Όταν μπαίνουν τα νιόγαμπρα στο χορό, τα κάλλη της περιστέρας σκιαγραφούν και παινεύουν το γαμπρό και τη νύφη.

Σήμερα ν' άσπρος ουρανός, σήμερα άσπρη μέρα,
 σήμερα ανταμώνεται αετός με περιστέρα.
 Αετός είναι περήφανος κι η πέρδικα γραμμένη.
 Πόχει κορμί για ντουλαμά και στήθια για τσαμπράζια.
 Πόχει μασουροδάχτυλα γεμάτα δαχτυλίδια.

Έβγα πατέρα του γαμπρού και πεθερού της νύφης.
 Να ιδείς το γιο σου στο χορό πώς σειέται και λυγιέται.
 Έβγα μανούλα του γαμπρού και πεθερά της νύφης.
 Να ιδείς το γυιό στο χορό πώς σειέται και λυγιέται.
 Εβγάτ' αδέρφια του γαμπρού κι αντράδερφα της νύφης
 Να ιδείτε τη νύφη στο χορό πώς σειέται και λυγιέται.

(Σ. Μουσελίμης, σελ. 118)

Όταν μπαίνει η νύφη μπροστά στο χορό:

Αξίζει ημέρα σήμερα φλωρί με το ταγάρι.
 Π' αντάμωσ' ένα αντρόγυνο και τόκαμε ζευγάρι.
 Έβγα πατέρα του γαμπρού και πεθερά της νύφης
 να ιδείτ' τη νύφη στο χορό πώς σειέται και λυγιέται.
 Πόχει κορμί για ντουλαμά και μέση για κεμέρι.
 Πόχει μασουροδάχτυλα γεμάτα δαχτυλίδια.
 – Πού ήσουν περιστερούλα μου τόσο καιρό χαμένη;
 – Ήμουν στα πλάγια πόβοσκα, στους κάμπους και δροσιούμουν.
 Ήμουν ψηλά στα πιπεριά και μάζευα πιπέρι.
 Να πιπερώσουν τα φαγιά, να φαν οι συμπεθέροι.

(Σ. Μουσελίμης, σελ. 119)

Ο γάμος και το ταίριασμα των νεόνυμφων ήταν κάτι το ξεχωριστό για τις κλειστές κοινωνίες εκείνης της εποχής:

Σε πολλές χαρές που πήγα
 τέτοια νύφη δεν την είδα.
 Να 'ναι η νύφη τρυγονάκι
 κι ο γαμπρός περιστεράκι.
 Και στης νύφης την τσιαμπέρα
 γράμματα ήτανε γραμμένα
 κι όποιος θα τ' αναγνώσει
 με τη νύφη θ' ανταμώσει.
 Κι ο γαμπρός τ' ανάγνωσε
 και τη νύφη αντάμωσε.

(Π. Φωτίου - Ν. Λύτη, σελ. 394)

Αναστάσης Σακούλης

Οικοτουρισμός: Ας εξετάσουμε και αυτή την προοπτική

Η ορεινή περιοχή μας βρίσκεται σε μια από τις προνομιούχες, από άποψη ομορφιάς και βιοποικιλότητας, γωνιές της χώρας μας. Το έντονο ανάγλυφο και η απομόνωσή της, που αποτέλεσαν από τις κύριες αιτίες για το «άδειασμα» των χωριών μας και τον οικονομικό μαρασμό, μπορούν σήμερα να αποτελέσουν, μαζί με την εξαιρετική φύση, τα πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη ολόκληρου του Γράμμου. Πώς; Ας το δούμε παρακάτω.

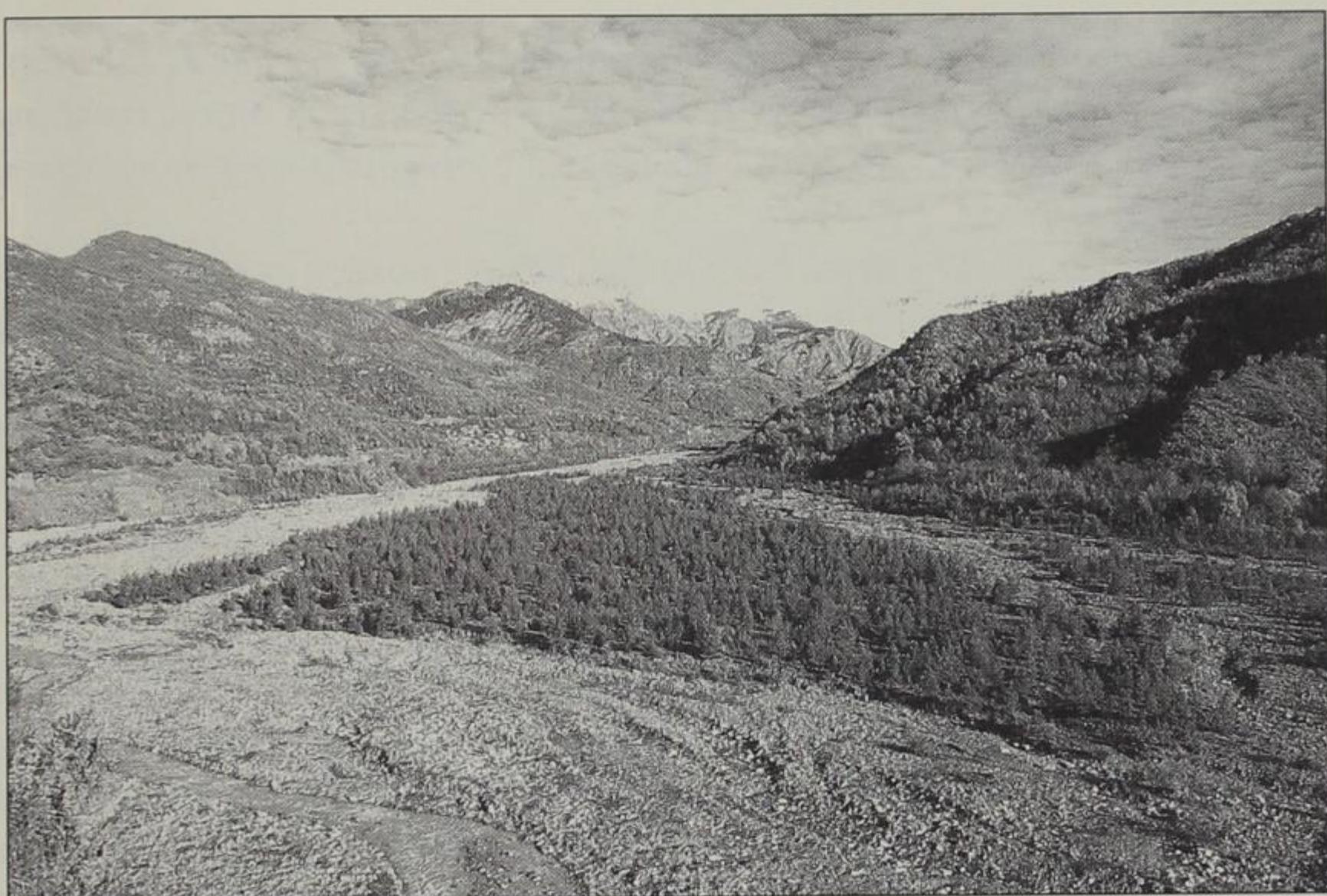
Οι ορεινές περιοχές παγκοσμίως αποτελούν το δεύτερο τη τάξει τουριστικό προορισμό, φυσικά μετά τις παραθαλάσσιες περιοχές και τα νησιά και αντιστοιχούν στο 15-20% του ετήσιου παγκόσμιου τουρισμού. Λόγω του ευαίσθητου τοπίου και της βιοποικιλότητας, αλλά και της ιδιαιτερότητας των τοπικών κοινωνιών και των πολιτισμών τους, καθώς και των ευπαθών οικονομιών τους, η μορφή τουρισμού που προκρίνεται για την ανάπτυξη αυτών των περιοχών είναι ο οικοτουρισμός, η ταχύτερα αναπτυσσόμενη μορφή τουρισμού παγκοσμίως.

Ο οικοτουρισμός, ως έννοια μιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού, εμφανίστηκε πριν περίπου 30 χρόνια, όταν έγινε αντιληπτό ότι η εντατικοποίηση του τουρισμού μπορεί να ζημιώσει το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και ότι έπρεπε να ληφθούν μέτρα προστασίας της φύσης και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης. Ο οικοτουρισμός διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες μορφές εναλλακτικού τουρισμού, στο ότι προσβλέπει τόσο στην προστασία της φύσης όσο και την οικονομική συνεισφορά του στην προστασία του περιβάλλοντος και στην τοπική κοινωνία. Ο ορισμός της Εθνικής Επιτροπής Οικοτουρισμού είναι η εξής: «Οικοτουρισμός είναι ο τουρισμός που αναπτύσσεται σε οικολογικά αξιόλογες περιοχές, δεν υπερβαίνει την φέρουσα ικανότητα της περιοχής, προωθεί την προστασία και διαχείριση του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί τη συνοχή του κοινωνικού ιστού».

Ας προσπαθήσουμε να αναλύσουμε λίγο περισσότερο την έννοια του οικοτουρισμού και κυρίως τις προϋποθέσεις και τους περιορισμούς της:

1. Σκοπός του είναι να συμβάλλει στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και αυτό το επιτυγχάνει ως εξής:

-Ενημερώνοντας, εκπαιδεύοντας και ευαισθητοποιώντας τον επισκέπτη αλλά και την τοπική κοινωνία σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος.

-Ενισχύοντας οικονομικά, με μέρος των κερδών του, την τοπική κοινωνία, με τη δέσμευση αυτά τα κεφάλαια να διατίθενται στη διατήρηση του περιβάλλοντος.

-Αναπτύσσοντας δράσεις και δραστηριότητες που ελαχιστοποιούν τις αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον.

2. Κύριο μέλημά του είναι η διατήρηση του κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, τα οποία είναι και υπεύθυνα για το υψηλό επίπεδο διατήρησης της υψηλής βιοποικιλότητας και των φυσικών τοπίων. Προς αυτή την κατεύθυνση δραστηριοποιείται ως εξής:

-Ενημερώνοντας, εκπαιδεύοντας και εναισθητοποιώντας τον επισκέπτη αλλά και την τοπική κοινωνία σε θέματα προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

-Δημιουργώντας θέσεις εργασίας και πηγές εισοδήματος για τον τοπικό πληθυσμό, έτσι ώστε να μην εγκαταλείψει την περιοχή του.

-Δίνοντας κίνητρα στους κατοίκους να μην εγκαταλείψουν τις παραδοσιακές τους δραστηριότητες και πρακτικές.

-Προσέχοντας ώστε η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων να μην πλήγουν το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες περιοχές του κόσμου με το πρόσχημα του οικοτουρισμού, έχουν πραγματοποιηθεί επενδύσεις και δημιουργηθεί επιχειρήσεις, των οποίων η λογική δε διαφέρει απ' αυτή αυτών του μαζικού τουρισμού, όπου πρωταρχικό και μάλλον μοναδικό μέλημα είναι μόνο η προσέλκυση των επισκεπτών, χωρίς να τηρού-

νται οι προϋποθέσεις που αναπτύχθηκαν παραπάνω. Και συνήθως, τέτοιες επενδύσεις, έχουν τέτοια χαρακτηριστικά που δε συνάδουν με τις τοπικές συνθήκες (πολιτισμό, αρχιτεκτονική κτλ), όπως π.χ. τα σκανδιναβικού τύπου κτίσματα που έχουν «φυτρώσει» στα ελληνικά βουνά.

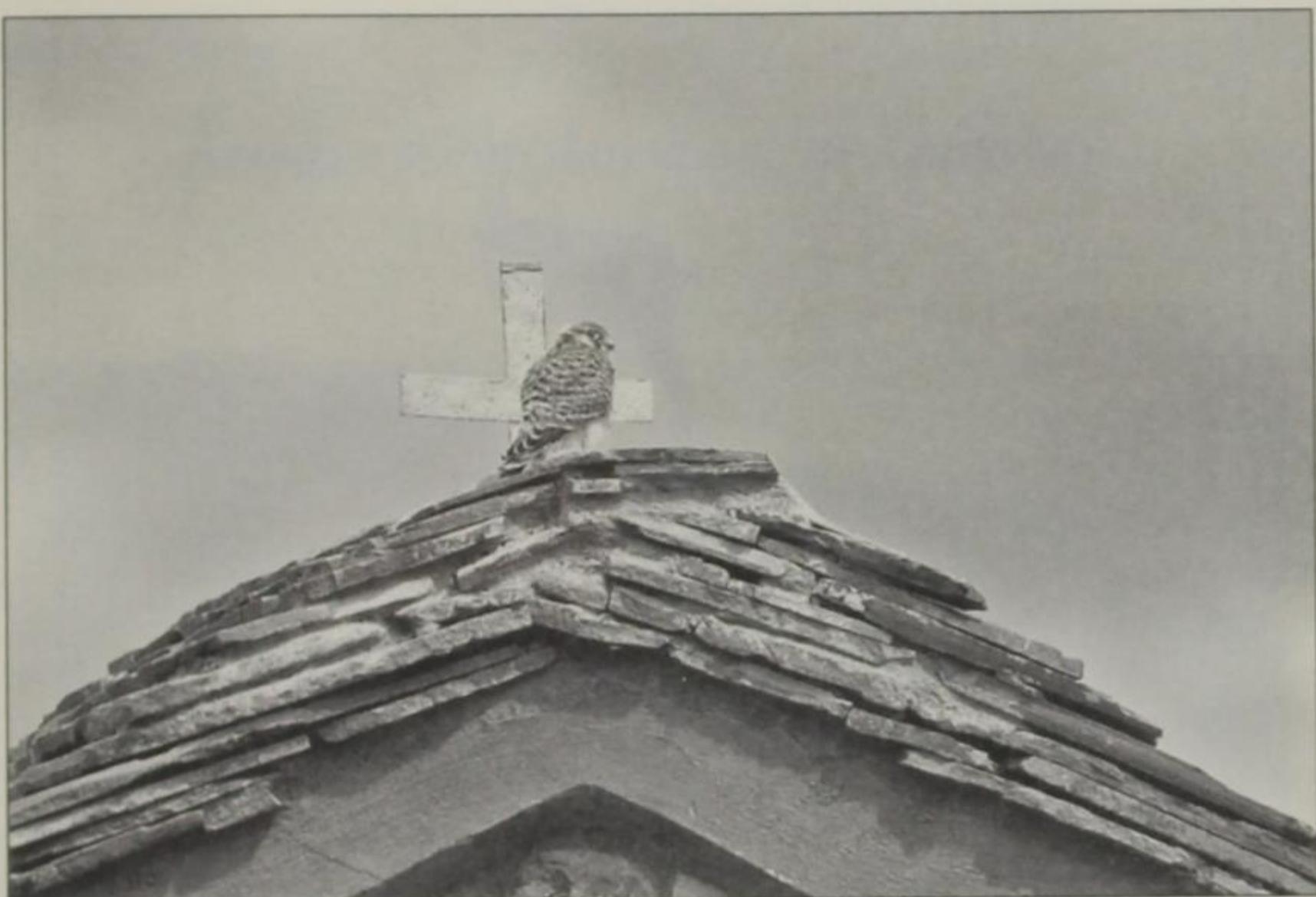
Ο οικοτουρισμός δεν ξεκινά και δεν τελειώνει με την επίσκεψη σε ένα ορεινό παραδοσιακό χωριό για φαγητό και την επίσκεψη σε κάποιο μουσείο και φυσικά ούτε με μια απλή πεζοπορία εάν δεν περιλαμβάνει εκπαίδευση και ενημέρωση και εάν τελικά ο επισκέπτης γυρίσει στο σπίτι του χωρίς να έχει υποστηρίξει τον τοπικό πληθυσμό οικονομικά (διαμονή, διατροφή, παραδοσιακά προϊόντα και λοιπές υπηρεσίες εμπορίου) ή εάν ο επισκέπτης αφήσει στη διάρκεια της πεζοπορίας ευδιάκριτα στοιχεία της μη ευαισθητοποίησης του για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (σκουπίδια, όχληση της πανίδας κτλ).

Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού σε μια περιοχή αποτελεί μια δύσκολη και πολυσύνθετη διαδικασία, που απαιτεί επιστημονική προσέγγιση και κυρίως δεν αφορά στη μεγιστοποίηση του πλήθους των επισκεπτών, αλλά στην ποιότητα και στη διατήρηση όλων των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας αυτής της ορεινής περιοχής. Σε μια ιδεατή περίπτωση οικοτουρισμού, οι κάτοικοι της ορεινής περιοχής, το ευαίσθητο περιβάλλον και ο οικοτουρισμός ωφελούν ο ένας τον άλλον σε μία σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης με ένα αρμονικό τρόπο συμβίωσης.

Κατά τη σύνταξη της μελέτης, η πιο σημαντική παράμετρος που πρέπει να προσδιοριστεί είναι η φέρουσα ικανότητα της περιοχής, η οποία πέρα από τον ποσοτικό προσδιορισμό των επισκεπτών πρέπει να συνοδεύεται και να αντιπαραβάλλεται με άλλα στοιχεία και παραμέτρους, όπως για παράδειγμα η εποχικότητα του τουρισμού, τα είδη χλωρίδας και πανίδας, ο μέσος όρος διάρκειας διαμονής των επισκεπτών, οι δραστηριότητες των επισκεπτών, η συμπεριφορά και τα χαρακτηριστικά των επισκεπτών κτλ.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ανάπτυξη και ο σχεδιασμός του οικοτουρισμού δεν είναι μια διαδικασία που πρέπει να αφεθεί στους ιδιώτες επιχειρηματίες, τοπικούς και ξένους, αλλά πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο δράσης των Δήμων και των Περιφερειών, σε συνεργασία με τις τοπικές κοινωνίες. Είναι αυτοί οι φορείς που πρέπει να επιδιώξουν τον σχεδιασμό αυτής της μορφής ανάπτυξης, να διαμορφώσουν το πλαίσιο επιχειρηματικότητας και να επιβλέψουν την εφαρμογή του επιστημονικού σχεδιασμού, χωρίς να αφήνουν «παράθυρα» για παρερμηνείες.

Για να δούμε όμως την περιοχή του Γράμμου, του οποίου οι Χιονιάδες αποτελούν κομμάτι. Στο άκουσμα του Γράμμου στο μιαλό των περισσότερων συμπατριωτών μας έρχεται ο εμφύλιος πόλεμος, του οποίου το βουνό υπήρξε το κεντρικό και τελευταίο πεδίο μαχών. Το βουνό ξεχειλίζει από ιστορία και πόνο, αλλά αυτή η ίδια η ιστορία που το περιβάλλει, όπως και η αντιμετώπιση που είχε η περιοχή από το ελληνικό κράτος

(απαίτηση για έκδοση άδειας επίσκεψης και διέλευσης και πολλοί σταθμοί ελέγχου), το είχε απομονώσει επί σειρά δεκαετιών από την υπόλοιπη χώρα και οδήγησε τους τοπικούς πληθυσμούς στο μαρασμό.

Ο Γράμμος τα σημάδια αυτής της ιστορίας τα κουβαλάει σαν πληγές ακόμα πάνω του. Νάρκες, οχυρωματικά έργα, οβίδες, ερείπια από στρατηγικά αρχηγεία, νοσοκομεία ανταρτών, μνημεία. Εδώ, δοκιμάστηκαν σε συνθήκες μάχης για πρώτη φορά οι εμπρηστικές βόμβες ναπάλμ. Άλλα το χροιότερο, αυτή η ιστορία έχει σημαδέψει τους ανθρώπους του βουνού και οι προσωπικές μαρτυρίες τόσο για τον πόλεμο, όσο και για αυτά που ακολούθησαν (προσφυγιά, «παιδομάζωμα», μετανάστευση) γεμίζουν τις σελίδες της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας.

Με όλα αυτά, επακόλουθο ήταν ο Γράμμος και οι φυσικές ομορφιές του, για περίπου μισό αιώνα, όταν και μόνο η αναφορά του ονόματος ήταν «αμαρτία», να παραμείνουν άγνωστα στο ευρύτερο κοινό.

Αυτό όμως άρχισε να αλλάζει προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κυρίως στη δεκαετία του 1990. Οι παλιοί κάτοικοι και οι απόγονοί τους άρχισαν να επιστρέφουν, κυρίως ως καλοκαιρινοί επισκέπτες, και να ζωντανεύουν, έστω και για λίγες μέρες τα χωριά. Πολιτιστικοί σύλλογοι δραστηριοποιήθηκαν και συνέβαλαν, με την ανάδειξη των πολιτιστικών και φυσικών σπουδείων, στην προώθηση του Γράμμου ως έναν ενδιαφέροντα προορισμό.

Το κυριότερο óμως, ήταν η αναγνώριση από τον επιστημονικό κόσμο της υψηλής βιοποικιλότητας, προϊόν τόσο των φυσιογραφικών χαρακτηριστικών του και της γεωγραφικής θέσης του, όσο και της επιβαλλόμενης απομόνωσης. Με τις καταγραφές της χλωρίδας και πανίδας τα τελευταία 20 χρόνια αναδείχτηκε η αξία του και σήμερα συγκαταλέγεται στις πιο σημαντικές περιοχές για τη διατήρηση της φύσης της Ελλάδας.

Πιο συγκεκριμένα, κάποια κομμάτια του Γράμμου προστατεύονται ως *Μνημεία Φύσης* (Δάσος Φλάμπουρο) και ως *Καταφύγια Άγριας Ζωής*. Συγκαταλέγεται στις Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά της Ελλάδας, σύμφωνα με τις καταγραφές της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας και του BirdLife International. Το βουνό έχει επίσης κηρυχθεί *Τόπος Κοινοτικού Ενδιαφέροντος (TKE)* στα πλαίσια του δικτύου Natura 2000, Ζώνη Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ 344,7 τ.χλμ.), καθώς και *Βιογενετικό Απόθεμα*.

Οι Χιονιάδες, κομμάτι του Γράμμου, φέρουν αυτά τα πλεονεκτήματα, τη φύση, την ιστορία και ιδιαίτερα τον πολιτισμό. Με την τεράστια παράδοση της «σχολής» ζωγραφικής και την επερχόμενη λειτουργία του Μουσείου, μπορούν να αποτελέσουν σημαντικότατο κομμάτι σε σχεδιασμό οικοτουριστικής ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής, που είναι διάσπαρτη με χωριά με ιδιαίτερη ιστορία, πολιτιστικούς θησαυρούς και φυσικά εξαιρετική φύση.

Σε μια τέτοια προσπάθεια θα πρέπει να συνταχθούν όλοι μαζί, με μπροστάρη την Τοπική Αυτοδιοίκηση και να προχωρήσει μια διαδικασία σοβαρής μελέτης, χωρίς εκπτώσεις και ευκαιριακές λογικές. Προσωπικά, θεωρώ ότι ένα τέτοιο μοντέλο ανάπτυξης ταιριάζει σε εμάς, αλλά απαιτείται υπομονή και σοβαρότητα γιατί είναι μια προσπάθεια σε βάθος χρόνου, αλλά, εάν πετύχει, θα αποτελέσει τη μακροπρόθεσμη λύση.

Νίκος Βασ. Φασούλης

Κεφαλοχώρι (Λυκόρραχη- Λουψικο)

Όταν μου ανατέθηκε από τη Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού «Εκ Χιονιάδων» η συγγραφή της ιστορίας του χωριού μου, για το Κεφαλοχώρι ή Λυκόρραχη, αμέσως έφερα στο νου μου τον μακαρίτη Μπάρμπα Σπύρο. Το μόνιμο Επίτροπο της Εκκλησίας μας των παιδικών μου χρόνων, το φιλότεχνο μαραγκό, τον ακάματο περιβολάρη. Πρόκειται για το Σπύρο Πασχάλη (1904-1971), που καταγόταν από τις Χιονιάδες. Ήρθε νέος στο χωριό μας μαζί με τον πατέρα του Γιάννη για να εργασθεί ως ξυλουργός, γνωρίσθηκε, παντρεύτηκε τη γυναίκα του Μαλαματή και έζησε μόνιμα στο χωριό μας.

Οι λιγοστοί υπερήλικες νοσταλγικά θυμούνται τον αείμνηστο και αξιόλογο Χιονιαδίτη δημοδιδάσκαλο Στέφανο Ζωγράφο, ο οποίος υπήρξε μια ξεχωριστή προσωπικότητα και υπηρέτησε στο χωριό μας στις αρχές της δεκαετίας του τριάντα.

Επίσης, Χιονιαδίτης ήταν ο Θωμάς Χρήστου που αγιογράφησε κατά την δεκαετία του '50 ορισμένες εικόνες της κεντρικής εκκλησίας του χωριού στη Λυκόρραχη.

νται οι προϋποθέσεις που αναπτύχθηκαν παραπάνω. Και συνήθως, τέτοιες επενδύσεις, έχουν τέτοια χαρακτηριστικά που δε συνάδουν με τις τοπικές συνθήκες (πολιτισμό, αρχιτεκτονική κτλ), όπως π.χ. τα σκανδιναβικού τύπου κτίσματα που έχουν «φυτρώσει» στα ελληνικά βουνά.

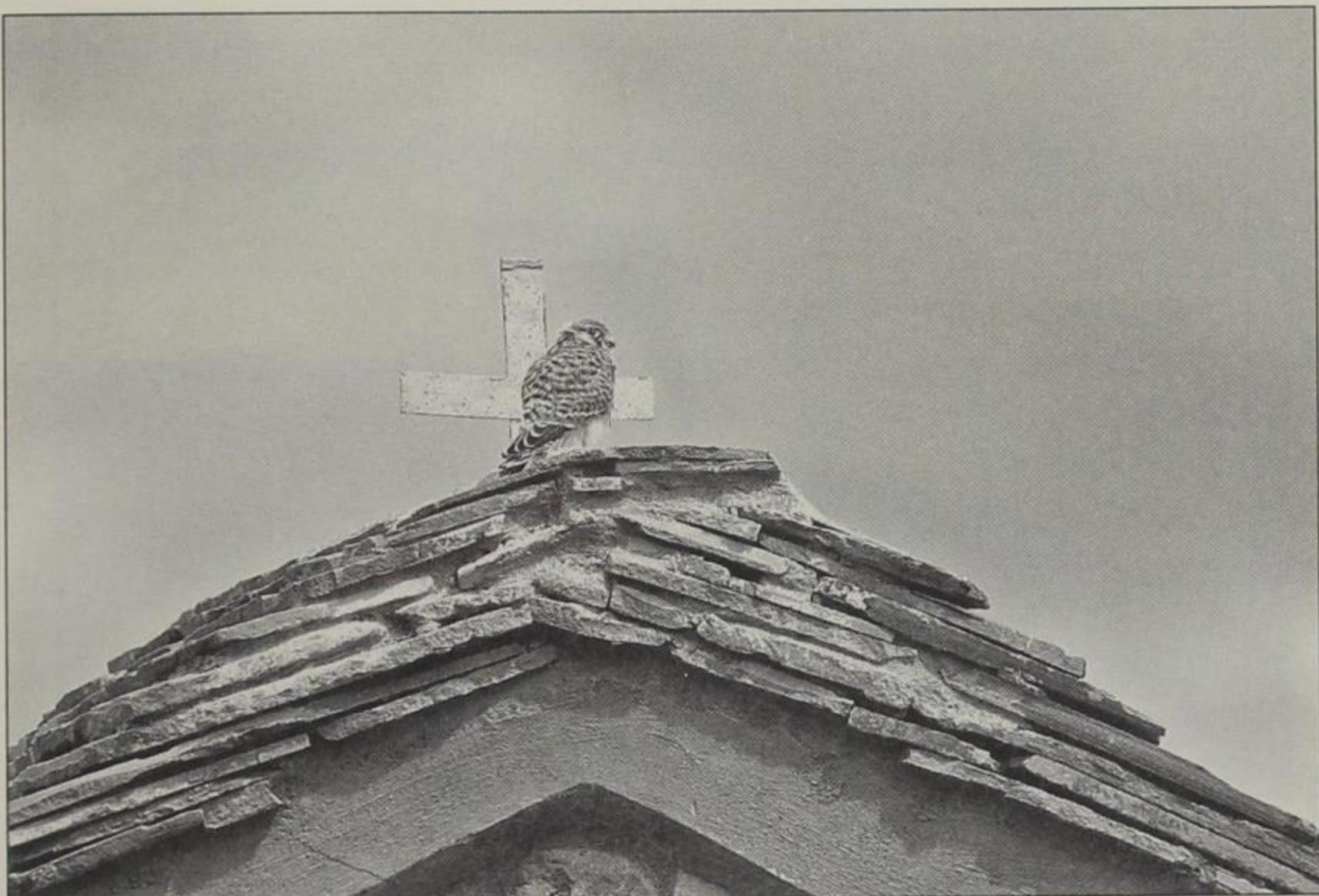
Ο οικοτουρισμός δεν ξεκινά και δεν τελειώνει με την επίσκεψη σε ένα ορεινό παραδοσιακό χωριό για φαγητό και την επίσκεψη σε κάποιο μουσείο και φυσικά ούτε με μια απλή πεζοπορία εάν δεν περιλαμβάνει εκπαίδευση και ενημέρωση και εάν τελικά ο επισκέπτης γυρίσει στο σπίτι του χωρίς να έχει υποστηρίξει τον τοπικό πληθυσμό οικονομικά (διαμονή, διατροφή, παραδοσιακά προϊόντα και λοιπές υπηρεσίες εμπορίου) ή εάν ο επισκέπτης αφήσει στη διάρκεια της πεζοπορίας ευδιάκριτα στοιχεία της μη ευαισθητοποίησης του για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (σκουπίδια, όχληση της πανίδας κτλ).

Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού σε μια περιοχή αποτελεί μια δύσκολη και πολυσύνθετη διαδικασία, που απαιτεί επιστημονική προσέγγιση και κυρίως δεν αφορά στη μεγιστοποίηση του πλήθους των επισκεπτών, αλλά στην ποιότητα και στη διατήρηση όλων των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας αυτής της ορεινής περιοχής. Σε μια ιδεατή περίπτωση οικοτουρισμού, οι κάτοικοι της ορεινής περιοχής, το ευαίσθητο περιβάλλον και ο οικοτουρισμός ωφελούν ο ένας τον άλλον σε μία σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης με ένα αρμονικό τρόπο συμβίωσης.

Κατά τη σύνταξη της μελέτης, η πιο σημαντική παράμετρος που πρέπει να προσδιοριστεί είναι η φέρουσα ικανότητα της περιοχής, η οποία πέρα από τον ποσοτικό προσδιορισμό των επισκεπτών πρέπει να συνοδεύεται και να αντιπαραβάλλεται με άλλα στοιχεία και παραμέτρους, όπως για παράδειγμα η εποχικότητα του τουρισμού, τα είδη χλωρίδας και πανίδας, ο μέσος όρος διάρκειας διαμονής των επισκεπτών, οι δραστηριότητες των επισκεπτών, η συμπεριφορά και τα χαρακτηριστικά των επισκεπτών κτλ.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ανάπτυξη και ο σχεδιασμός του οικοτουρισμού δεν είναι μια διαδικασία που πρέπει να αφεθεί στους ιδιώτες επιχειρηματίες, τοπικούς και ξένους, αλλά πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο δράσης των Δήμων και των Περιφερειών, σε συνεργασία με τις τοπικές κοινωνίες. Είναι αυτοί οι φορείς που πρέπει να επιδιώξουν τον σχεδιασμό αυτής της μορφής ανάπτυξης, να διαμορφώσουν το πλαίσιο επιχειρηματικότητας και να επιβλέψουν την εφαρμογή του επιστημονικού σχεδιασμού, χωρίς να αφήνουν «παράθυρα» για παρεμπηνείες.

Για να δούμε όμως την περιοχή του Γράμμου, του οποίου οι Χιονιάδες αποτελούν κομμάτι. Στο άκουσμα του Γράμμου στο μυαλό των περισσότερων συμπατριωτών μας έρχεται ο εμφύλιος πόλεμος, του οποίου το βουνό υπήρξε το κεντρικό και τελευταίο πεδίο μαχών. Το βουνό ξεχειλίζει από ιστορία και πόνο, αλλά αυτή η ίδια η ιστορία που το περιβάλλει, όπως και η αντιμετώπιση που είχε η περιοχή από το ελληνικό κράτος

(απαίτηση για έκδοση άδειας επίσκεψης και διέλευσης και πολλοί σταθμοί ελέγχου), το είχε απομονώσει επί σειρά δεκαετιών από την υπόλοιπη χώρα και οδήγησε τους τοπικούς πληθυσμούς στο μαρασμό.

Ο Γράμμος τα σημάδια αυτής της ιστορίας τα κουβαλάει σαν πληγές ακόμα πάνω του. Νάρκες, οχυρωματικά έργα, οβίδες, ερείπια από στρατηγικά αρχηγεία, νοσοκομεία ανταρτών, μνημεία. Εδώ, δοκιμάστηκαν σε συνθήκες μάχης για πρώτη φορά οι εμπρηστικές βόμβες ναπάλμ. Άλλα το κυριότερο, αυτή η ιστορία έχει σημαδέψει τους ανθρώπους του βουνού και οι προσωπικές μαρτυρίες τόσο για τον πόλεμο, όσο και για αυτά που ακολούθησαν (προσφυγιά, «παιδομάζωμα», μετανάστευση) γεμίζουν τις σελίδες της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας.

Με όλα αυτά, επακόλουθο ήταν ο Γράμμος και οι φυσικές ομορφιές του, για περίπου μισό αιώνα, όταν και μόνο η αναφορά του ονόματος ήταν «αμαρτία», να παραμείνουν άγνωστα στο ευρύτερο κοινό.

Αυτό όμως άρχισε να αλλάζει προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κυρίως στη δεκαετία του 1990. Οι παλιοί κάτοικοι και οι απόγονοί τους άρχισαν να επιστρέφουν, κυρίως ως καλοκαιρινοί επισκέπτες, και να ζωντανεύουν, έστω και για λίγες μέρες τα χωριά. Πολιτιστικοί σύλλογοι δραστηριοποιήθηκαν και συνέβαλαν, με την ανάδειξη των πολιτιστικών και φυσικών στοιχείων, στην προώθηση του Γράμμου ως έναν ενδιαφέροντα προορισμό.

Τα τελευταία χρόνια, μέσω των πολιτιστικών εκδηλώσεων του πρώην Δήμου Μαστοροχωρίων, καλλιεργήθηκαν και αναπτύχθηκαν μεταξύ των χωριών μας καλύτερες σχέσεις από κάθε άλλη χρονική περίοδο. Προσωπικά ανήκω σε αυτούς που γνώρισαν τις Χιονιάδες και τους αξιόλογους ανθρώπους τους μέσα από το Δήμο. Επιθυμώ να εκφράσω, έστω και καθυστερημένα, μετά την αποδημία του εις Κύριον, την ευαρέσκειά μου στο δάσκαλο και παιδαγωγό Ευριπίδη Ζωγράφο. Πάντοτε με αντιμετώπιζε με έναν καταδεκτικό, σεμνό και φιλικό τρόπο. Ο ζήλος, η αγάπη για το χωριό του και τα Μαστοροχώρια γενικότερα, αλλά και η δυναμική που τον διέκρινε ήταν μοναδική.

Θα 'ταν παράλειψη να μην αναφερθώ στο πανέμορφο χωριό των Χιονιάδων αλλά και στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου. Οι αντιπροσωπευτικές φορητές εικόνες που τη διακοσμούν, η αναγνωρίσιμη Χιονιαδίτικη ζωγραφική τέχνη, που συνδέεται με τη Σχολή της Βορειοδυτική Ελλάδας της μεταβυζαντινής περιόδου συνδυαζόμενη με τις αισθητικές αντιλήψεις της Δύσης και τις λαϊκές καταβολές, η μαγευτική και επιβλητική θέση της, την καθιερώνουν ως Εικονοστάσι των Μαστοροχωρίων.

Με συνδετήριο κρίκο το παραπάνω σύμβολο και τις ανθρώπινες σχέσεις μεταξύ των χωριών μας, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω περιληπτικά ιστορικά, πολιτιστικά και λαογραφικά στοιχεία του Δημοτικού Διαμερίσματος Κεφαλοχωρίου.

Ο οικισμός βρίσκεται στο Β.Α. τμήμα του Ν. Ιωαννίνων και στον ορεινό όγκο του Γράμμου, δίπλα σχεδόν από την κοίτη του ποταμού Σαραντάπορου. Είναι χτισμένος σε υψόμετρο 720 μ., κοντά στην παρακείμενη εθνική οδό Ιωαννίνων - Κοζάνης, μέσω Νεάπολης, σε απόσταση 98 χιλιομέτρων από τα Ιωάννινα και 35 χιλιόμετρα από την πόλη της Κόνιτσας. Ο νεόκτιστος οικισμός του Κεφαλοχωρίου ξεχωρίζει για την προνομιούχο θέση, τη ρυμοτομία, το πολεοδομικό σχέδιο με τις ευρύχωρες πλατείες και τα σύγχρονα σπίτια.

Συνορεύει ανατολικά με την Πλαγιά και τη Χρυσή Καστοριάς, βόρεια και δυτικά με την Αετομηλίτσα, νότια με την τον συνοικισμό Θεοτόκου και τον ποταμό Σαραντάπορο.

Το παλιό Λούψικο αναγνωρίσθηκε σε Κοινότητα το 1919, μετονομάστηκε σε Λυκόρραχη το 1928, μεταφέρθηκε στη νέα θέση το 1973 και μετονομάσθηκε σε Κεφαλοχώρι το 1975. Η πληθυσμιακή εξέλιξη του έχει ως εξής: το 1920 κάτοικοι 124, το 1928 κάτοικοι 299, το 1940 κάτοικοι 454, το 1951 κάτοικοι 81, το 1961 κάτοικοι 245, 1971 κάτοικοι 199, το 1981 κάτοικοι 237, το 1991 κάτοικοι 200 και το 2001 κάτοικοι 312.

Η συνολική έκταση του οικισμού ανέρχεται σε 30 χιλ. στρέμματα. Από αυτά τα 17.000 στρ. έχουν χαρακτηρισθεί από το έτος 1930 με απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου του Υπουργείου Γεωργίας ως δασική κοινοτική έκταση, αφού κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας τελούσε υπό καθεστώς ελεύθερης εκμετάλλευσης και νομής από τους κατοίκους του χωριού. Η χλωρίδα αποτελείται από βελανιδιές, έλατο, πεύκο και οξιά.

Ο ερειπωμένος οικισμός της Λυκόρραχης σήμερα, φωτ. Γ. Κυπαρρίσης.

Η υπόλοιπη έκταση είναι κυρίως χέρσα πρώην αγροτική γη που έχει μετατραπεί σε βοσκότοπους. Υπολογίζεται ότι σήμερα η καλλιεργήσιμη έκταση ανέρχεται περίπου σε 500 στρέμματα.

Η Λυκόρραχη παλαιότερα και το Κεφαλοχώρι διατήρησαν την κτηνοτροφική ταυτότητα σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Μπορεί να παρατηρήθηκε την εμφύλιο περίοδο δραματική μείωση πληθυσμού με τη μετακίνηση του σε χώρες της προσφυγιάς και στη συνέχεια να ακολούθησε η δεκαετία του '60 με το ρεύμα της αστικοποίησης και της μετανάστευσης, αλλά κύριο μέρος του πληθυσμού του συγκρατήθηκε στο χωριό. Και αυτό οφείλεται αποκλειστικά στην κτηνοτροφική δραστηριότητα. Το Κεφαλοχώρι, σήμερα θεωρείται το πιο παραγωγικό κτηνοτροφικό χωριό των Μαστοροχωρίων. Στα βοσκοτόπια του εκτρέφονται πέντε μονάδες με βοοειδή και εξι κοπάδια με γιδοπρόβατα. Υπάρχει μελισσοκομική μονάδα και παράγεται από τα αγριολούλουδα και βότανα της περιοχής μέλι εξαιρετικής ποιότητας και γευστικότητας. Δραστηριοποιούνται ελαγγελματίες ταβερνιάρηδες με καταστήματα οικογενειακού χαρακτήρα, όπου διατίθενται οινομαγειρέματα ντόπιας παραγωγής και οικολογικής προέλευσης. Λειτουργεί νεόδμητος ξενώνας με σύγχρονες προδιαγραφές. Ακόμα δραστηριοποιείται εμπορικά επιχείρηση με οικοδομικά και αδρανή υλικά και υπάρχει έδρα ταξί. Θεωρώ ότι επιβάλλεται να

αναφερθώ στους επαγγελματίες χωριανούς του παρακείμενου οικισμού της Θεοτόκου. Έκει, πάνω στην εθνική οδό κάθε διερχόμενος μπορεί να σταματήσει για καφέ και να προμηθευτεί εδέσματα από το εκθετήριο ντόπιων οικολογικών προϊόντων.

Οι κάτοικοι του Κεφαλοχωρίου μετακόμισαν το έτος 1973 λόγω ακαταλληλότητας του εδάφους από τον οικισμό της Λυκόρραχης ή Λουψικου, που βρίσκεται σε απόσταση πέντε χιλιόμετρων βορειότερα. Έτσι η ιστορία του Κεφαλοχωρίου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη Λυκόρραχη. Ο οικισμός της Λυκόρραχης αποτελούσε έναν από τους τρεις οικισμούς, που βρίσκονταν στις πλαγιές κάτω από τις Αρρένες, νότια του Γράμμου. Οι άλλοι δύο οικισμοί της Ράμουστας ή Ράμστας και του Μεσοχωρίου καταστράφηκαν από τις ληστρικές επιδρομές Τουρκαλβανών – Κολωνιατών στα μέσα του 17ου αι.

Το Λουψικο μέχρι την υποταγή στον Κολωνιάτη μπέη Σιούμπαση στις αρχές του 17ου αι., διατηρούσε την αυτονομία του. Οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν να υποβάλλονται στη δυσβάστακτη φορολογία του γεώμορου στα γεωργικά προϊόντα και στο 1/3 των κτηνοτροφικών και μελισσοκομικών προϊόντων, μετατρέποντας την ζωή τους σε μαρτυρική. Το χωριό ξαναπάτησε την αυτονομία του στα τέλη του 17ου αι. χάρη στον Γούσια Λουψικα – Σδούκο (1760-1840). Ο Γούσιας είχε καταταχθεί στον Τουρκικό στρατό και λόγω των ανδραγαθημάτων προήχθη στο βαθμό του Ταγματάρχου (Μπίμπαση). Με την αποστρατεία του και την απονομή του παράσημου της Χείρας του Μωάμεθ, ζήτησε από το Σουλτάνο φιρμάνι (αυτοκρατορικό διάταγμα) να επανέλθει το Λουψικο στην προγενέστερη κατάσταση, να αναγνωρισθεί ως ιδιόκτητο. Μ' αυτόν τον τρόπο το χωριό έγινε κεφαλοχώρι και ο Γούσιας Λουψικας αγαπήθηκε και ανακηρύχθηκε στις συνειδήσεις των συγχωριανών του ευεργέτης. Η αίγλη του επεκτάθηκε σ' όλη την περιοχή και απέκτησε επιρροή στα εκάστοτε όργανα των τουρκικών διοικήσεων, συμβάλλοντας έτσι στην ευημερία και ειρηνική διαβίωση των κατοίκων του χωριού.

Άλλο σημαντικό γεγονός που συνδέεται με την ιστορία του χωριού είναι οι πρώτες ημέρες του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Συγκεκριμένα την 1η Νοεμβρίου 1940 ο Ελληνικός Στρατός επιτέθηκε και εξολόθρευσε Ιταλική φάλαγγα εφοδιασμού, τριακοσίων περίπου στρατιωτών, η οποία είχε στρατοπεδεύσει εντός του οικισμού και ανήκε στην Μεραρχία Αλπινιστών Τζούλια. Είχε προηγηθεί τις πρωινές ώρες η αναγνώριση από ομάδα του ιππικού. Με τα πρώτα πυρά οι Ιταλοί αιφνιδιάσθηκαν και κατέφυγαν να διασωθούν εντός των οικιών της Λυκόρραχης. Η Ίλη των τεσσάρων ουλαμών, με επικεφαλή τον Ίλαρχο Δημήτριο Γεωργιάδη και ο 5ος και 9ος Λόχος του Μ. Αποσπάσματος με επικεφαλής τον Υποδιοικητή Αντισυνταγματάρχη Δημήτριο Μυσίρη, ύστερα από πεισματώδη μάχη και βάλλοντες κατά του εχθρού από τα παράθυρα των οικιών, υποχρέωσαν τον εχθρό να παραδοθεί τις απογευματινές ώρες. Εν τω μεταξύ ο Αντισυνταγματάρχης Μυσίρης την 11η πρωΐνη είχε τραυματισθεί και την διοίκηση ανέλαβε ο Λοχαγός Δημήτριος Λαμπράκης. Σύμφωνα, με το προσωπικό ημερολόγιο του Αντισυνταγματάρχη Δημητρίου Μυσίρη:

Από την αίθουσα του πρώην Δημοτικού Σχολείου της Λυκόρρωχης, τέλη της δεκαετίας του '60. Εικονίζονται ο Δάσκαλος Γιωργάκης Αλέξανδρος και τα τρία αδέλφια: Σπύρος, Σταυρούλα και Κώστας Πασχάλης (απόγονοι Χιονιαδιτών), φωτ. αρχείο Απ. Κολωνιάρη.

«συνελήφθησαν 130 αιχμάλωτοι εις Λυκόρρωχη, έτεροι 80 περίπου περισυνελέγησαν την επομένη στον Σαραντάπορο, ακόμη 200 κτήνη και άφθονο υλικό, πυρομαχικά και όπλα. Επίσης τρείς πολεμικά σημαίαι του 8ου Συντάγματος Αλπινιστών». Συνεχίζοντας ο ήρωας της μάχης πιο κάτω αναφέρει «κατά την επιχείρηση ταύτην, κατά την οποία είχομεν περί τους πενήντα νεκρούς και τραυματίας, οι αξιωματικοί και οι οπλίται των Λόχων, πλην ελαχίστων, επιδείξαντο γενναιότητα, θάρρος και ενωτικό πνεύμα. Το ηθικόν πολύ καλό, το οποίον αναπτερώθηκεν περισσότερον μετά αυτήν την ήπταν των Ιταλών και τη σύλληψη αιχμαλώτων.»

Σ' αυτή την άγνωστη οδομαχία, αλλά τόσο μεγάλη επιτυχία του Στρατού μας, σημαντική συμβολή είχαν και οι κάτοικοι του χωριού. Έδωσαν πληροφορίες για τις θέσεις του εχθρού, ενημέρωσαν τους άμαχους για την επικείμενη επίθεση εντός του οικισμού, βοήθησαν στη σύλληψη των αιχμαλώτων. Ωστόσο, είχαμε και ένα δυσάρεστο γεγονός. Τον θάνατο του συγχωριανού Νικολάου Νούτσου, ίσως του πρώτου θύματος πολίτη στο Έπος του '40. Παλιός συμπολεμιστής του Μυσίρη στο Μικρασιατικό πόλεμο, δέχθηκε τα πυρά ελεύθερου σκοπευτή μέσα στο σπίτι του την ώρα που πανηγύριζε και ζητωκραύγαζε

υπέρ της νίκης του Στρατού μας.

Θεωρώ ότι η μάχη της Λυκόρραχης της 1ης Νοεμβρίου 1940 ήταν η σημαντικότερη επιτυχία του Ελληνικού Στρατού ύστερα την υποχώρηση των στρατευμάτων μας τις πρώτες ημέρες εισβολής των Ιταλών και την αντεπίθεση που σχεδίασε, με την ανάληψη της Διοίκησης του Αποσπάσματος της Πίνδου, ο Διοικητής της 1ης Μεραρχίας, Υποστράτηγος Βασιλειος Βραχνός. Όμως, αγνοήθηκε. Αντίθετα, προβλήθηκαν αμφιλεγόμενα γεγονότα και πρόσωπα. Αυτή η παράλειψη είχε ως επακόλουθο να μην τύχει ανάλογης τιμής και διάκρισης ο Συνταγματάρχης Δημήτριος Μισύρης (1893-1963).

Στη Λυκόρραχη, όπως και τ' άλλα χωριά της Κόνιτσας, διαδραματίστηκαν τα γεγονότα του αδελφοκτόνου εμφυλίου πολέμου της περιόδου 1946-1949, με αποκορύφωμα την εγκατάλειψη του χωριού από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Οι περισσότεροι κατέφυγαν προς τις πρώην Ανατολικές χώρες και οι υπόλοιποι προς τις ασφαλείς περιοχές στο εσωτερικό της χώρας. Αξίζει να αναφέρουμε ως αξιόλογα ιστορικά γεγονότα: στις 28 Ιουλίου του έτους 1948 στη θέση Πέτρα Μούκα συνήλθε στο χωριό μας η 4η πολυσυζητημένη ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.

Από τις 30 Μαΐου μέχρι τη νύχτα της 2ας Ιουνίου του έτους 1949 στη θέση Πατώματα διεξήχθη βιβλική μάχη με την οποία ο Δημοκρατικός Στρατός ολοκλήρωσε την ανακατάληψη του Γράμμου. Ιστορικά η μάχη στα Πατώματα θεωρείται εφάμιλλη σε πείσμα και μαχητικότητα της τρανταχτής επιτυχίας του Εθνικού Στρατού τον Πύργο (Στράτσανη). Τιμώντας τα θύματα του Δημοκρατικού Στρατού αυτής της περιόδου, το Κ.Κ.Ε. έστησε στο χωριό μας Μνημείο.

Τα παραπάνω ιστορικά γεγονότα συνδέονται άμεσα και με το χώρο. Έτσι, η διαδρομή προς την παλιά Λυκόρραχη και προς την κορυφογραμμή Πέτρας Μούκας - Άνω Αρρένες και κάτω Αρρένες προσφέρεται για μελετητές της σύγχρονης ιστορίας, τους φυσιολάτρες και ορειβάτες. Ο ερειπωμένος παλιός οικισμός της Λυκόρραχης συναρπάζει τον επισκέπτη, τα παλιά εγκαταλειμμένα σπίτια είναι προσαρμοσμένα στο φυσικό περιβάλλον με τρόπο αισθητικά μοναδικό. Ξεχωρίζουν τα διατηρημένα παραδοσιακά κτίσματα της κεντρικής Εκκλησίας των Αγίων Ταξιαρχών (1929), της Εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής (1945), της Εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου (1920).

Στον παλιό οικισμό έχει ανακαινισθεί και συντηρηθεί το κτίσμα του παραδοσιακού νερόμυλου, το οποίο από το έτος 1994 έχει κριθεί ως διατηρητέο μνημείο. Ο νερόμυλος αποτελεί σημαντικό έργο της λαϊκής αρχιτεκτονικής και της προβιομηχανικής εποχής. Οι καρποί των χωραφιών, έπεφταν στην καρούτα (σκάφη), στη συνέχεια με τη βοήθεια του ξύλινου αδραχτιού στην τρύπα του κέντρου της μυλόπετρας που στριφογυρίζοντας τους συνέθλιβε. Έτσι, έβγαινε από τη μικρή χοάνη το ζεστό αλεύρι, αφράτο έτοιμο για το τουρβάλιασμα και το φόρτωμα. Ήταν ο ιδρώτας και οι κόποι κάθε οικογένειας, αφού πρωταρχικός στόχος ήταν η εξασφάλιση του ψωμιού της χρονιάς. Ήταν τότε, μέχρι το

*Από την αγροτική ζωή της Λυκόρραχης, αλώνισμα, δεκαετία του '60,
φωτ. αρχείο Ευτέρπης Φασούλη.*

τέλος της δεκαετίας του '60 που τα χωράφια μας καλλιεργούνταν μέχρι τα ριζά των κακοτράχαλων βουνών και οι μύλοι δουύλευε μερόνυχτα.

Η αγροτική ζωή έχει καταβολές στην αρχαιότητα, καθώς στο νέο οικισμό κατά την εκτέλεση χωματουργικών εργασιών για την ανέγερση του κτιρίου του Δημοτικού Σχολείου βρέθηκαν πήλινα αγγεία με απανθρακωμένους καρπούς, τα οποία χρονολογούνται περίπου το 150 με 250 μ.Χ. Την μαρτυρία ότι στον χώρο υπήρχε γεωργοκτηνοτροφικός οικισμός, ο οποίος πρέπει να συνδέεται με την παραπλήσια διέλευση της Εγνατίας οδού της ίδιας εποχής, συμπληρώνουν τα ευρήματα πήλινου δικτύου ύδρευσης και ίχνη πυράς. Επίσης στο κέντρο του νέου οικισμού, το έτος 1974, κατά τη θεμελίωση της κεντρικής εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης ανακαλύφθηκαν και εξερευνήθηκαν από την αρχαιολογική υπηρεσία Ρωμαϊκοί κεραμοσκεπείς τάφοι. Περιείχαν νομίσματα, γυάλινα, μεταλλικά κτερίσματα και γεωργικά εργαλεία.

Στον παραπάνω πολιούχο ομώνυμο Ναό αξίζει κάθε επισκέπτης να θαυμάσει το επιζωγραφισμένο ξυλόγλυπτο τέμπλο, έργο του Τουρνοβίτη Χαράλαμπου Σκαλιστή.

Το πανηγύρι του χωριού είναι συνδεμένο με την παλιά Λυκόρραχη. Πραγματοποιείται στις 20 Ιουλίου κάθε χρόνου, την ημέρα που γιορτάζει το εξωκκλήσι του Αϊ - Λιά στον

παλιό οικισμό. Οι κάτοικοι εκκλησιάζονται εκεί, στις πλαγιές των Κάτω Αρρένων, σε ένα τοπίο κατάφυτο και μοναδικό σε φυσικό κάλλος. Ακολουθεί παραδοσιακό γλέντι, το οποίο τις απογευματινές και βραδινές ώρες μεταφέρεται στο νέο οικισμό.

Στα πολιτιστικά δρώμενα του Κεφαλοχωρίου τα τελευταία χρόνια ξεχωρίζουν η ίδρυση της γυναικείας ομάδας τραγουδιού και η λειτουργία του Νεοελληνικού Λαογραφικού Μουσείου.

Οι γυναίκες του χωριού, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του Κέντρου Φροντίδας Οικογένειας, εδώ και μια εικοσαετία περίπου ίδρυσαν και διατηρούν ακόμα ομάδα παραδοσιακών δημοτικών τραγουδιών του γάμου, των θρησκευτικών εορτών, του μόχθου της αγροτικής ζωής και της πονεμένης ξενιτιάς. Παίρνουν μέρος στις πολιτιστικές εκδηλώσεις του χωριού και πέρα απ' αυτό. Ταξίδεψαν κατά καιρούς σ' όλη την Ελλάδα και συμμετείχαν μαζί με πολυφωνικά συγκροτήματα της Ηπείρου σε ζωντανές παρουσιάσεις του παραδοσιακού Ηπειρώτικου τραγουδιού.

Οι άξιοι απόγονοι του μακαριστού Παπαθωμά Φασούλη, Δημήτρης και Βασιλική, εκθέτουν στο πατρικό τους σπίτι λαογραφικά, αγροτικά, ποιμενικά και πολεμικά αντικείμενα που έχουν συλλέξει με μεράκι, ιδρύοντας λαογραφικό μουσείο. Στον ίδιο χώρο συνυπάρχει πλούσια βιβλιοθήκη με ιστορικά φωτογραφικά ντοκουμέντα του χωριού και της περιοχής μας.

Κλείνοντας, θα αναφερθώ στο πιο αξιόλογο γεγονός για τα εκπαιδευτικά και κοινωνικά θέματα, αυτό της λειτουργίας στο Κεφαλοχώρι του διθέσιου ολοήμερου Δημοτικού Σχολείου και Νηπιαγωγείου, το οποίο καλύπτει τις εκπαιδευτικές ανάγκες των κοντινών χωριών. Επιβάλλεται οι φορείς του διευρυμένου Δήμου Κόνιτσας, να λάβουν υπόψη τους τις αντίξοες καιρικές και εδαφολογικές συνθήκες του ορεινού της περιοχής και να καταβάλλουν συλλογική προσπάθεια, ώστε να δοθούν πρόσθετα κίνητρα σε δασκάλους, γονείς και παιδιά για να προσφέρουν, να παράγουν και να μορφώνονται αντίστοιχα με καλύτερες προοπτικές.

fasoulisn@ath.forthnet.gr

Βιβλιογραφία

Αρχείο Δ/νσης Ιστορίας Στρατού, *Ελληνοϊταλικός Πόλεμος*, «Ημερολόγιο Αντισυνταγματάρχη Δημητρίου Μυσίρη»

Βερνάρδος Ιωάννης, *Δαβάκης - Πίνδος*, Αθήνα, 1944.

Γκατσόπουλος Σταύρος, «Γούσιας Λούψικας», Κόνιτσα, 1963.

Δήμος Μαστοροχωρίων, *Μαστοροχώρια*, Τρίκαλα, 2005.

Περιβαλλοντική Εκπαίδευση Γυμνασίου Βελισσαρίου Ιωαννίνων, *Μαστοροχώρια της Επαρχίας Κόνιτσας, Στοιχεία λαϊκού βίου και Πολιτισμού*, Ιωάννινα, 2001.

Σδούκος Γεώργιος, *Λυκόρραχη, Μπέηδες και Ραγιάδες στα Βουνά της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1988.

Σινάνης Άγγελος, *Ο Γράμμος και τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας*, Αθήνα, 2010.

Συνεχίζεται το ταξίδι των Χιονιαδίτικων Ανθιβόλων με τη Συλλογή Βελημέζη

Η Εθνική Πινακοθήκη της Σόφιας σε συνεργασία με τη Συλλογή Μακρή - Μαργαρίτη, στο πλαίσιο των Εργασιών του 22ου Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών, οργάνωσε και παρουσίασε στην Κρύπτη του Καθεδρικού Ναού του Αγίου Αλεξάνδρου Nevski, την Έκθεση: *ANTHIVOLA. The Holy Cartoons from Chioniades*, στις 22 Αυγούστου και θα διαρκέσει ως τις 30 Οκτωβρίου 2011.

Την επιστημονική επιμέλεια της Έκθεσης και του Καταλόγου της ανέλαβαν η δρ. Ανδρομάχη Κατσελάκη και η Μαρία Νάνου MA. History of Byzantine Art.

Περιλαμβάνονται 14 Ανθίβολα και σχέδια εργασίας Χιονιαδιτών ζωγράφων που χρονολογούνται από τον 18ο έως τον 19ο αιώνα και προέρχονται από τη συλλογή Μακρή - Μαργαρίτη. Η συλλογή αυτή δημιουργήθηκε κατά την διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών και αποτελείται από ένα αντιπροσωπευτικό σύνολο ανθιβόλων και σχεδίων

Απόσπασμα από το εκτενές αφιέρωμα στην έκθεση των Χιονιαδίτικων Ανθίβολων στη Σόφια, κείμενο της Ελένης Μπίστικα, στην «Καθημερινή», 21 Αυγούστου 2011.

εργασίας αγιογράφων της βορειοδυτικής Ελλάδας, καθώς και από θρησκευτικά έργα γνωστών Ελλήνων καλλιτεχνών τα οποία χρονολογούνται από το 1450 έως τις μέρες μας.

Ανθίβολα από τη Συλλογή Μακρή - Μαργαρίτη έχουν εκτεθεί :

- το 2007 στο Pergamon – Bode Museum του Βερολίνου
- το 2007 στην Εθνική Πινακοθήκη της Κρακοβίας
- το 2008 στην Βιβλιοθήκη της Αλεξανδρείας
- το 2009 στο State Hermitage Museum της Αγίας Πετρούπολης και
- το 2010 στο State Pushkin Museum της Μόσχας.

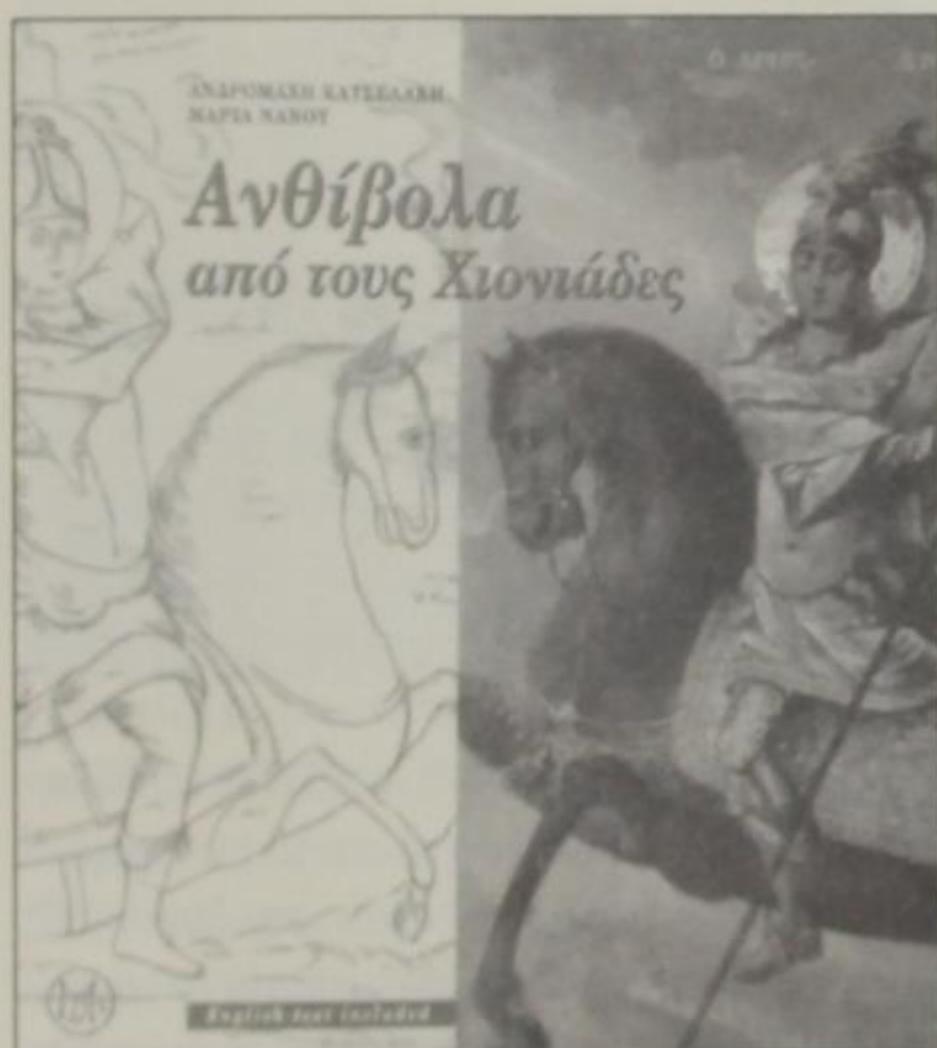
Η Έκθεση στην Σόφια συνοδεύεται από:

- τον κατάλογο της Έκθεσης στην Αγγλική γλώσσα
- τον επιστημονικό κατάλογο της Συλλογής Ανθίβολων Μακρή-Μαργαρίτη των δρ. Ανδρομάχης Κατσελάκη και Μαρίας Νάνου, «Ανθίβολα από τους Χιονιάδες», έκδοση του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 2009.

Οι κατάλογοι αυτοί διανεμήθηκαν από την Εθνική Πινακοθήκη της Σόφιας:

- στους συνέδρους του 22ου Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών και
- σε πολλούς εκπαιδευτικούς και πολιτιστικούς Φορείς στη Βουλγαρία.

Bιβλιοπαρουσίαση

**Συλλογή Μακρή - Μαργαρίτη
Ανθίβολα από τους Χιονιάδες**

Το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, στο πλαίσιο της ερευνητικής και εκδοτικής του δραστηριότητας, αποφάσισε την έκδοση της μελέτης, με τίτλο «Ανθίβολα από τους Χιονιάδες», η οποία και έχει τη μορφή εμπεριστατωμένου επιστημονικού καταλόγου.

Πρόκειται για μια μελέτη, όπου για πρώτη φορά στην Ελλάδα εξετάζεται το θέμα των Ανθίβολων, των σχεδίων εργασίας των μεταβυζαντινών ζωγράφων / αγιογράφων, σε καθαρά επιστημονική

βάση με τη βοήθεια πρωτογενούς κυρίως υλικού. Η μελέτη καλύπτει την καλλιτεχνική παραγωγή, που έλαβε χώρα σε συγκεκριμένη περίοδο και σε μία ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της πατρίδος μας, αυτή της Ήπειρου και της Β.Δ. Μακεδονίας.

Εξαιρετικό στοιχείο για τα Ανθίβολα και σχέδια εργασίας, που περιλαμβάνονται στον κατάλογο / τόμο αυτό, είναι οι πολύ μεγάλες (μνημειακές) διαστάσεις των έργων, γεγονός που καθιστά τα έργα αυτά μοναδικά στον ελληνικό χώρο.

Η μελέτη και τεκμηρίωση των 24 συγκεκριμένων Ανθίβολων έγινε κατά άριθμο και πρωτότυπο επιστημονικό τρόπο, με την αντιπαραβολή 309 εικόνων, χαρακτικών και θρησκευτικών αντικειμένων, σε αναφορά με το εξεταζόμενο κάθε φορά έργο, από την αρχαιολόγο δρ. Ανδρομάχη Κατσελάκη και την θεολόγο Μαρία Νάνου.

Οι δύο ερευνήτριες, στις 414 σελίδες της έκδοσης, τεκμηριώνουν τη μελέτη τους συμπληρωματικά, με 1150 σημειώσεις και 72 αναφορές σε αδημοσίευτο -μέχρι σήμερα- επιστημονικό υλικό.

Στον Κατάλογο δημοσιεύονται και κείμενα της καθηγήτριας Βυζαντινής Τέχνης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας δρ. Μαρίας Βασιλάκη, της επίτιμης Διευθύντριας του Μ.Ε.Λ.Τ.

Γιαννούλας Καπλάνη, των Χρήστου Φ. Μαργαρίτη - Αλεξάνδρου Γερ. Μακρή και του Χιονιαδίτη ζωγράφου και εκπαιδευτικού Κώστα Σκουόρτη.

Σημαντική θεωρείται και η σύνταξη εμπεριστατωμένης βιβλιογραφίας, καθώς και λεπτομερών Ευρετηρίων: Εικονογραφικού - Καλλιτεχνών - Μνημείων και Έργων Προέλευσης των 309 φωτογραφιών του συγκριτικού υλικού.

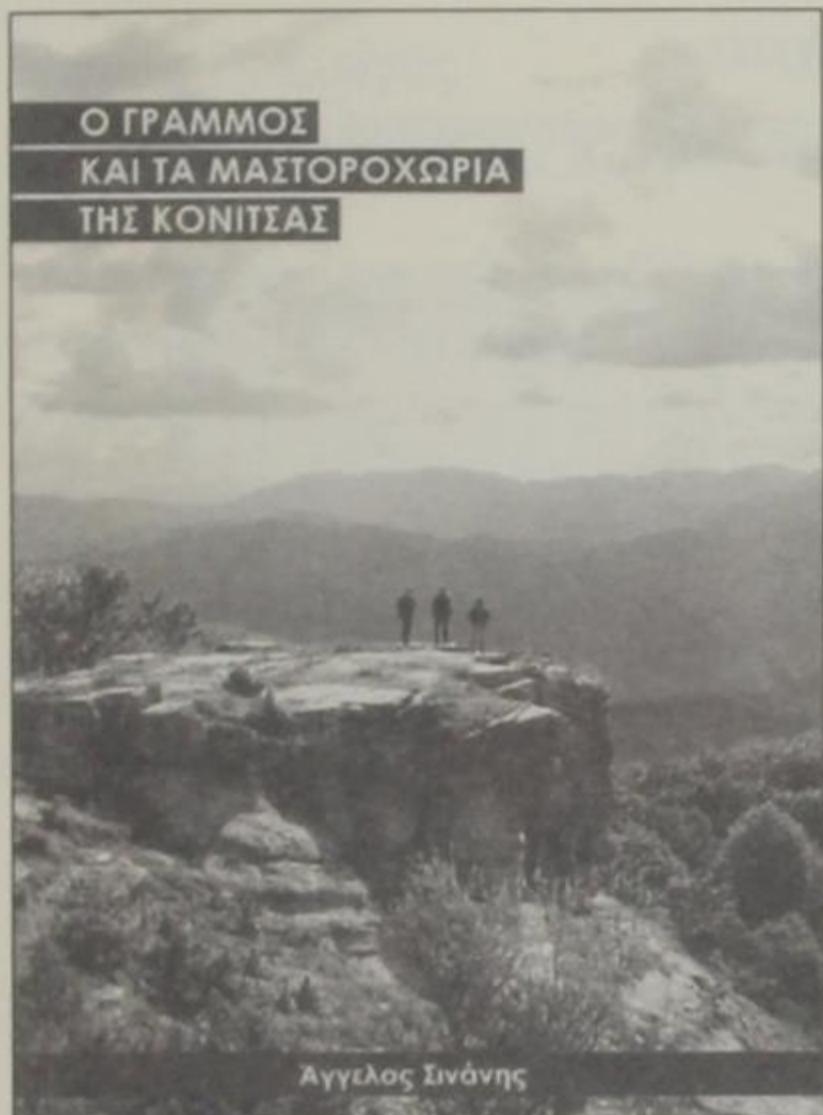
Στον εκδοθέντα τόμο -πολυτελούς εκτύπωσης με τετραχρωμία σε μεγάλου σχήματος σελίδες- ενσωματώνεται και περιληψη του κάθε λήμματος στην αγγλική.

Καστανιανίτικα ξωκλήσια

Θα ήταν μεγάλη προσφορά στην ιστορία της περιοχής μας αν κάθε χωριό έκανε μια επιμελημένη έκδοση για τα ξωκλήσια του όπως έκανε ο Προοδευτικός - Πολιτιστικός Σύλλογος Καστανιανής Κόνιτσας. Στα χωριά μας, τα απομεινάρια τοιχογραφιών στα ξωκλήσια διασώζουν τα παλαιότερα δείγματα της ζωγραφικής τέχνης, από τον 17ο αιώνα ακόμη, όπως έχουμε παρουσιάσει στο περιοδικό μας.

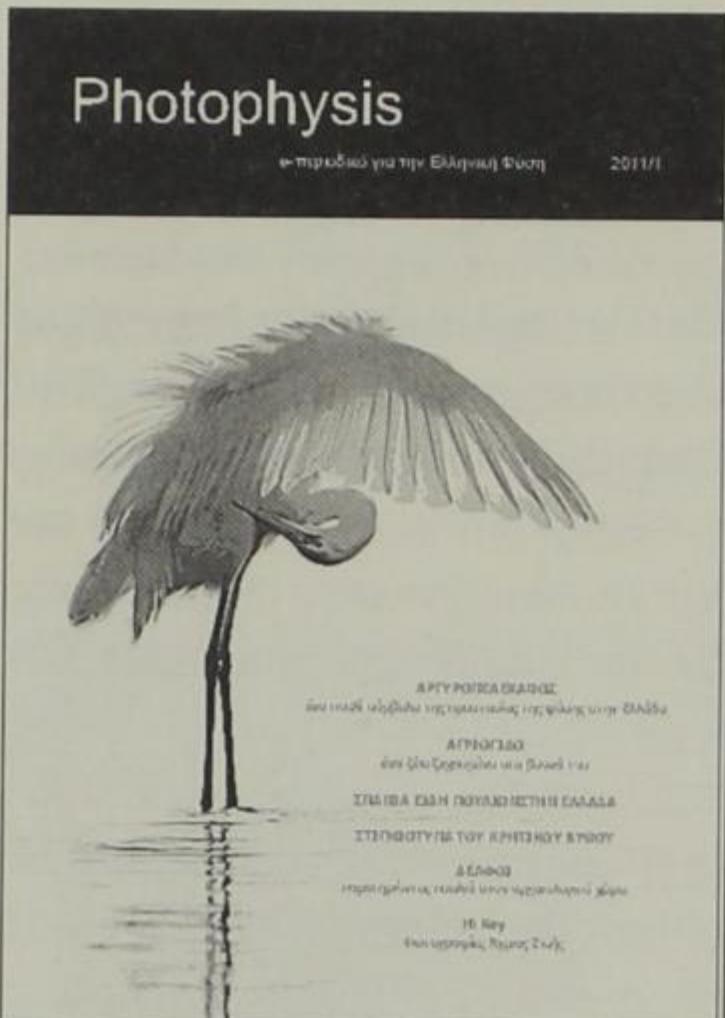
Και διασώθηκαν επειδή λειτουργούνταν σπανιότερα και δεν τα κατέστρεψε η άγνοια ορισμένων ανακαινιστών ιερέων και επιτρόπων. Άλλα ακόμη κι αν δεν περικλείουν ψήγματα της παλαιότερης τέχνης, αποτελούν τα ιερά, που οι πρόγονοί μας έχτιζαν για προστασία γύρω από τα χωριά, αφιερώματα στους αγίους που ιδιαίτερα τιμούσαν. Το λεύκωμα για τα ξωκλήσια της Καστανιανής είναι ιδιαίτερα φροντισμένο και με πολύ μεράκι και αγάπη από τους συντελεστές της έκδοσης. Για την πραγματοποίηση της έκδοσης φρόντισαν: Ο τότε Πρόεδρος της Καστανιανής Απόστολος Ραπακούσιος, η Ελένη Ζουπανιώτου - Ραπακούσιου που έγραψε τα προλεγόμενα, η Πηνελόπη Καλογήρου τα κείμενα, ο Απόστολος Κατσαρός και ο Νίκος Γκόσιος το φωτογραφικό υλικό και ο Θωμάς Γκόσιος με τη Δάφνη Γκόσιου που είχαν την επιμέλεια της έκδοσης.

Άγγελος Σινάνης Ο Γράμμος και τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας

Το βιβλίο το πρωτοείδαμε στα χέρια ενημερωμένων περιηγητών, που ήρθαν στο χωριό μας και φαίνονταν, από τις ερωτήσεις τους και το ενδιαφέρον που έδειχναν για την περιοχή, σαν να είναι γνώστες σε βάθος της ιστορίας και της παράδοσης του τόπου. Το είχαν προμηθευτεί από το βιβλιοπωλείο του Πλουμή στην Κόνιτσα, μόλις είχε κυκλοφορήσει πέρσι το καλοκαίρι. Είναι πραγματικά ένας μοναδικός ταξιδιωτικός οδηγός και συνάμα μια μεστή επιτομή της ιστορίας, της τέχνης και του πολιτισμού των χωριών του Γράμμου. Ο συγγραφέας συνέλεγε με επιμονή υλικό για την περιοχή για πολλά χρόνια, ταξιδεύοντας με τη μοτοσικλέτα του, ερχόμενος σε επαφή με τους ανθρώπους της περιοχής και μελετώντας όλη τη σχετική βιβλιογραφία. Εν τέλει προέκυψε αυτό το εξαιρετικό βιβλίο με ταξινομημένη την ύλη του σε πέντε κεφάλαια: *Τα Μαστοροχώρια του Γράμμου, ιχνηλατώντας τον Γράμμο των ανθρώπων, στα Γραμμοχώρια του Άνω Αλιάκμονα, οι ακρίτες του Γράμμου και η ιστορική μνήμη του Γράμμου*. Προλογίζει ο αρχιτέκτονας και πανεπιστημιακός δάσκαλος μαστό Αργύρης Πετρονώτης, ο οποίος γράφει για το βιβλίο: «...Σε τούτα τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας [και στο Γράμμο] είναι αφιερωμένο αυτό το εξαιρετικά (χωρίς υπερβολή) κατατοπιστικό ανά χείρας δημοσίευμα του Άγγελου Σινάνη. Δεν κατατοπίζει μόνο, αλλά προ(σ)καλεί και διδάσκει. Συχνά το κείμενό του είναι ποιητικό και απολαυστικό. Σίγουρα όλοι έχουμε να ωφεληθούμε από την εργασία του». Θα συνοψίζαμε πως το βιβλίο είναι μεν και ένας καλός ταξιδιωτικός οδηγός για τον τουρίστα, αλλά κυρίως μια εργασία που φέρνει σε επαφή τον περιηγητή με το Γράμμο και τους κατοίκους του, με την ψυχή και τη δημιουργία τους, την υπέροχη φυσική ομορφιά που τους ενέπνευσε, σε εποχές και συνθήκες δύσκολες και σε τόπο σημαδεμένο από έντονα ιστορικά γεγονότα.

επιμονή υλικό για την περιοχή για πολλά χρόνια, ταξιδεύοντας με τη μοτοσικλέτα του, ερχόμενος σε επαφή με τους ανθρώπους της περιοχής και μελετώντας όλη τη σχετική βιβλιογραφία. Εν τέλει προέκυψε αυτό το εξαιρετικό βιβλίο με ταξινομημένη την ύλη του σε πέντε κεφάλαια: *Τα Μαστοροχώρια του Γράμμου, ιχνηλατώντας τον Γράμμο των ανθρώπων, στα Γραμμοχώρια του Άνω Αλιάκμονα, οι ακρίτες του Γράμμου και η ιστορική μνήμη του Γράμμου*. Προλογίζει ο αρχιτέκτονας και πανεπιστημιακός δάσκαλος μαστό Αργύρης Πετρονώτης, ο οποίος γράφει για το βιβλίο: «...Σε τούτα τα Μαστοροχώρια της Κόνιτσας [και στο Γράμμο] είναι αφιερωμένο αυτό το εξαιρετικά (χωρίς υπερβολή) κατατοπιστικό ανά χείρας δημοσίευμα του Άγγελου Σινάνη. Δεν κατατοπίζει μόνο, αλλά προ(σ)καλεί και διδάσκει. Συχνά το κείμενό του είναι ποιητικό και απολαυστικό. Σίγουρα όλοι έχουμε να ωφεληθούμε από την εργασία του». Θα συνοψίζαμε πως το βιβλίο είναι μεν και ένας καλός ταξιδιωτικός οδηγός για τον τουρίστα, αλλά κυρίως μια εργασία που φέρνει σε επαφή τον περιηγητή με το Γράμμο και τους κατοίκους του, με την ψυχή και τη δημιουργία τους, την υπέροχη φυσική ομορφιά που τους ενέπνευσε, σε εποχές και συνθήκες δύσκολες και σε τόπο σημαδεμένο από έντονα ιστορικά γεγονότα.

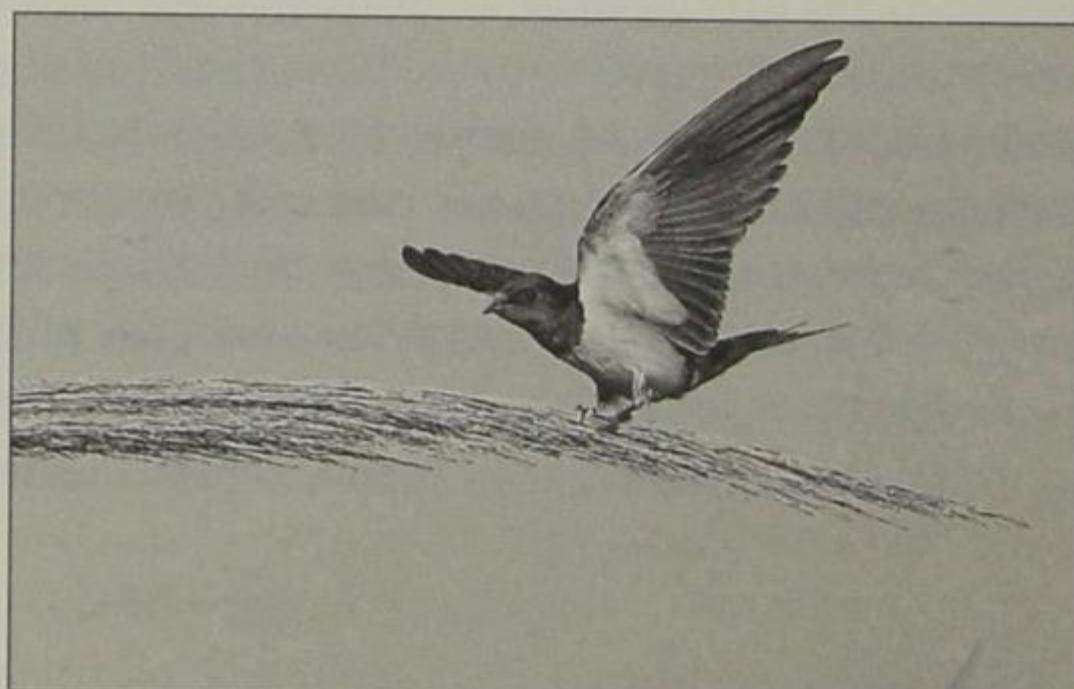
«Photophysis» ένα ηλεκτρονικό φωτογραφικό περιοδικό

Τον Ιούνιο 2011 είχαμε την «έκδοση» του πρώτου τεύχους του Photophysis, ενός ηλεκτρονικού φωτογραφικού περιοδικού (του πρώτου στην Ελλάδα), το οποίο φιλοξενείται στην ιστοσελίδα του Χιονιαδίτη Τάσου Σακούλη (www.photophysis.gr). Με την έκδοση αυτή ξεκινάει μια προσπάθεια ανάδειξης της Ελληνικής Φύσης αλλά και των ανθρώπων που τη μελετούν και τη φωτογραφίζουν.

Σ' αυτή την πρώτη ερασιτεχνική απόπειρα δημιουργίας ενός περιοδικού, σίγουρα θα εντοπιστούν λάθη και ατέλειες, αλλά στο μέλλον, τεύχος το τεύχος, θα επιδιωχθεί η βελτίωση τόσο στο περιεχόμενο, με πιο πλούσια άρθρα, όσο και στο αισθητικό κομμάτι.

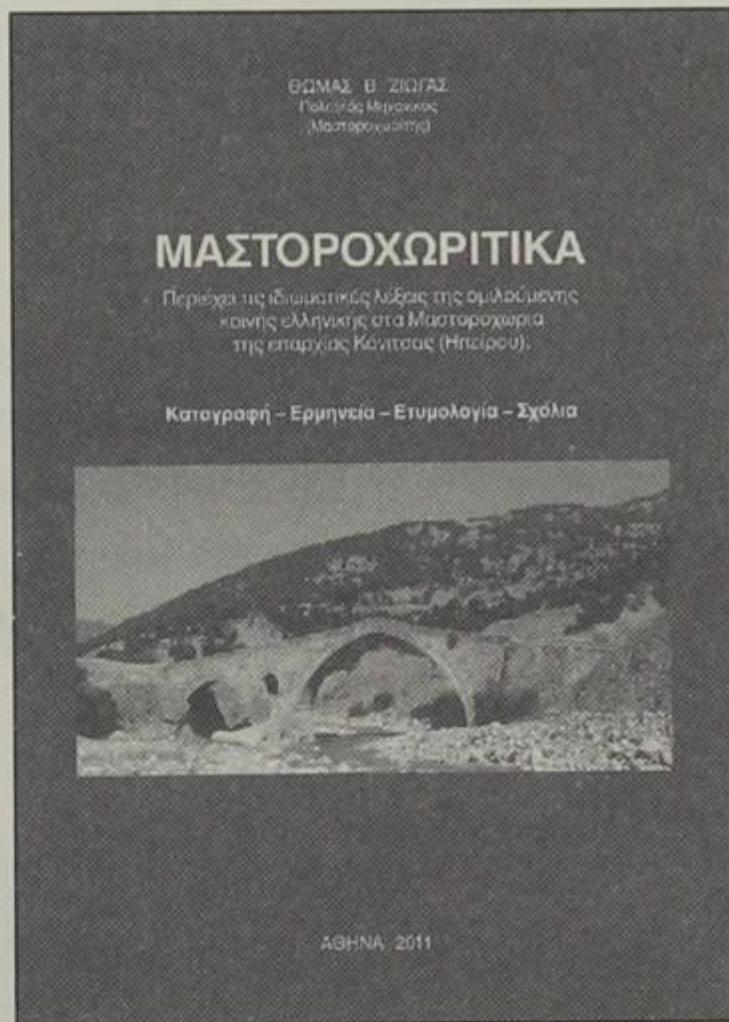
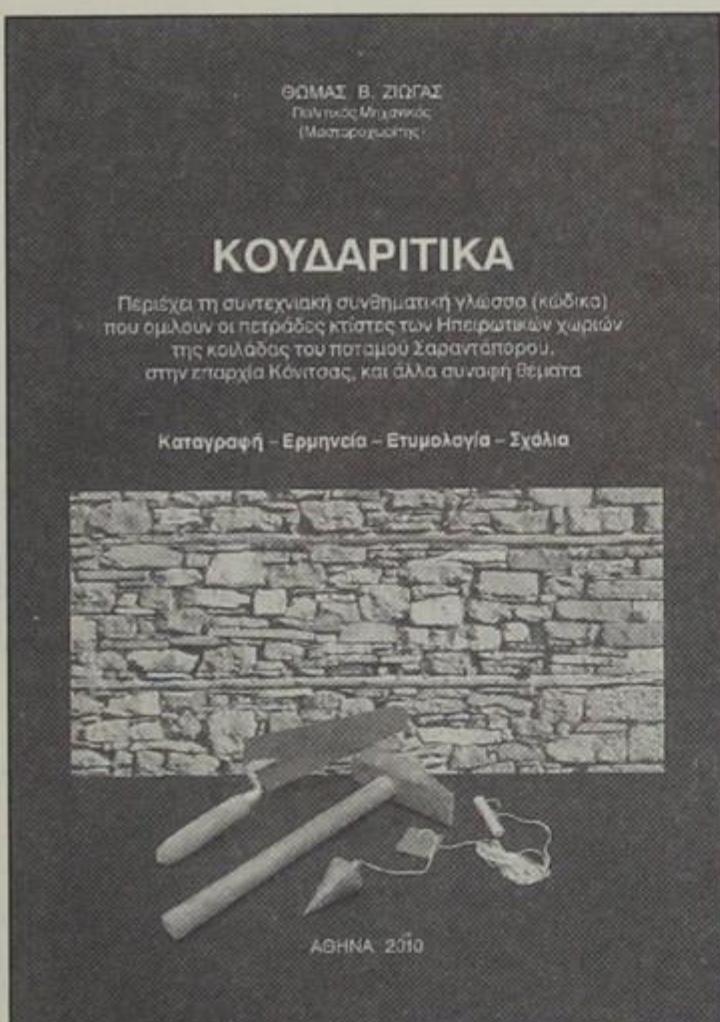
Σ' αυτό το πρώτο τεύχος κανείς μπορεί να διαβάσει για τον σπάνιο Αργυροπελεκάνο, το άγνωστο στο ευρύ κοινό Αγριόγιδο, ενώ θα έχει μια γνωριμία με την Επιτροπή Αξιολόγησης Ορνιθολογικών Παρατηρήσεων, τον βυθό της Κρήτης, αλλά και τα πουλιά του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών. Τέλος το τεύχος κλείνει με ένα καθαρά φωτογραφικό θέμα, την hi key φωτογράφηση της άγριας ζωής.

Μείνετε συντονισμένοι, καθώς στόχος είναι η έκδοση 2-4 τευχών ανά έτος. Ήδη ετοιμάζεται το δεύτερο τεύχος, η ανάρτηση του οποίου προγραμματίζεται για τον Νοέμβριο του 2011, με κεντρικό θέμα τον Γράμμο και τη φύση του, με πολλές πληροφορίες και πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

Θωμάς Β. Ζιώγας

Μαστοροχωρίτικα και Κουδαρίτικα

Ο Θωμάς Β. Ζιώγας από το μαστοροχώρι Δροσοπηγή της Κόνιτσας εξέδωσε δύο σημαντικά βιβλία: *Ta Μαστοροχωρίτικα*, το οποίο περιέχει ιδιωματικές λέξεις της ομιλούμενης κοινής ελληνικής στα Μαστοροχώρια της επαρχίας Κόνιτσας, και τα *Κουδαρίτικα*, το οποίο περιέχει τη συντεχνιακή συνθηματική γλώσσα που μιλούσαν οι μαστόροι των Ηπειρωτικων χωριών της κοιλάδας του Σαραντάπορου, επίσης στην επαρχία της Κόνιτσας. Τα βιβλία αυτά είναι αποτέλεσμα πολυετούς συστηματικής δουλειάς του συγγραφέα, που κατά καιρούς δημοσίευε αποσπάσματα στο περιοδικό Κόνιτσα και από τότε θαυμάζαμε την επιμονή και την μεθοδικότητά του. Δεν καταγράφονται μόνον οι λέξεις και οι εκφράσεις, αλλά σχολιάζονται και αναζητείται η ετυμολογία τους με κάθε πιθανή προέλευση. Πρόκειται για δύο πλήρη λεξικά που ενδιαφέρουν όλους τους Μαστοροχωρίτες αλλά και τους ειδικούς σε θέματα γλώσσας.

Γιάννης Λιάτσης

Αδελφότητα Χιονιαδιτών «Ο Άγ. Αθανάσιος» Γεγονότα, πρωτοβουλίες, δραστηριότητες 2010-2011

Αγαπητοί χωριανοί και φίλοι της Αδελφότητάς μας, πιστοί στο ραντεβού μας και πάλι για να σας ενημερώσουμε σχετικά με πρωτοβουλίες και γεγονότα που έχουν σχέση με τη χρονιά που πέρασε. Η ενημέρωση αυτή που γίνεται μέσα από το περιοδικό μας θεωρούμε ότι είναι ένας έμμεσος τρόπος επικοινωνίας που μας κάνει να αισθανόμαστε ο ένας κοντά στον άλλο, αν και βρισκόμαστε μακριά εξαιτίας του τόπου διαμονής μας.

Για τη φετινή χρονιά που πέρασε:

- Εκδόθηκε το ημερολόγιο του 2011, έχοντας ως θέμα «Φθινοπωρινά τοπία και θύμησες από το χωριό μας».
- Έγινε η κοπή της πρωτοχρονιάτικης πίτας σ' ένα όμορφο και ζεστό περιβάλλον που έγινε ακόμα πιο ζεστό χάρη στη δική σας παρουσία συμπεριλαμβάνοντας χιονιαδίτικες πίτες, τσίπουρο και δώρα από τη λαχειοφόρο αγορά. Επίσης απονεμήθηκαν έπαινοι σε νέους επιτυχόντες σε πανεπιστημιακές σχολές.
- Διατέθηκε χρηματικό ποσό για την αγορά τηλεόρασης και ψυγείου για τον εξοπλισμό του νέου χώρου του καφενείου.
- Διατέθηκε επίσης χρηματική ενίσχυση για την ολοκλήρωση της τοιχοποιίας κάτω από το χώρο που στεγάζεται το νέο κτήριο του καφενείου.
- Έγινε γενική συνέλευση σε συνεργασία με τον Πολιτιστικό Σύλλογο και το Τοπικό Συμβούλιο το καλοκαίρι στο χωριό όπου αποφασίστηκε ομόφωνα η δημιουργία συνεταιρισμού χορτονομής έχοντας σαν σκοπό και στόχο την ενοικίαση των ιδιωτικών κτημάτων τα επόμενα χρόνια και, με τα έσοδα που θα προκύπτουν, να καλύπτονται πάγιες και διαρκείς ανάγκες του χωριού.
- Μέσα στο καλοκαίρι που πέρασε, έφυγε από κοντά μας η δωρήτρια της Αδελφότητας Ζαχαρούλα Χρηστίδη, σύζυγος του αειμνήστου Σωτήρη Χρηστίδη. Εκφράζουμε τα θερμά μας συλλυπητήρια προς την οικογένειά της.

Ολοκληρώνοντας την ενημέρωσή μας οφείλουμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας προς όλους εσάς, χωριανούς και φίλους της Αδελφότητας για τη συμμετοχή σας και την ενίσχυση που προσφέρετε από το υστέρημά σας. Γιατί στη δύσκολη εποχή που διανύουμε είναι απαραίτητη η συνοχή μεταξύ μας για έναν και μοναδικό λόγο, το καλό του χωριού μας. Σας ευχαριστούμε θερμά.

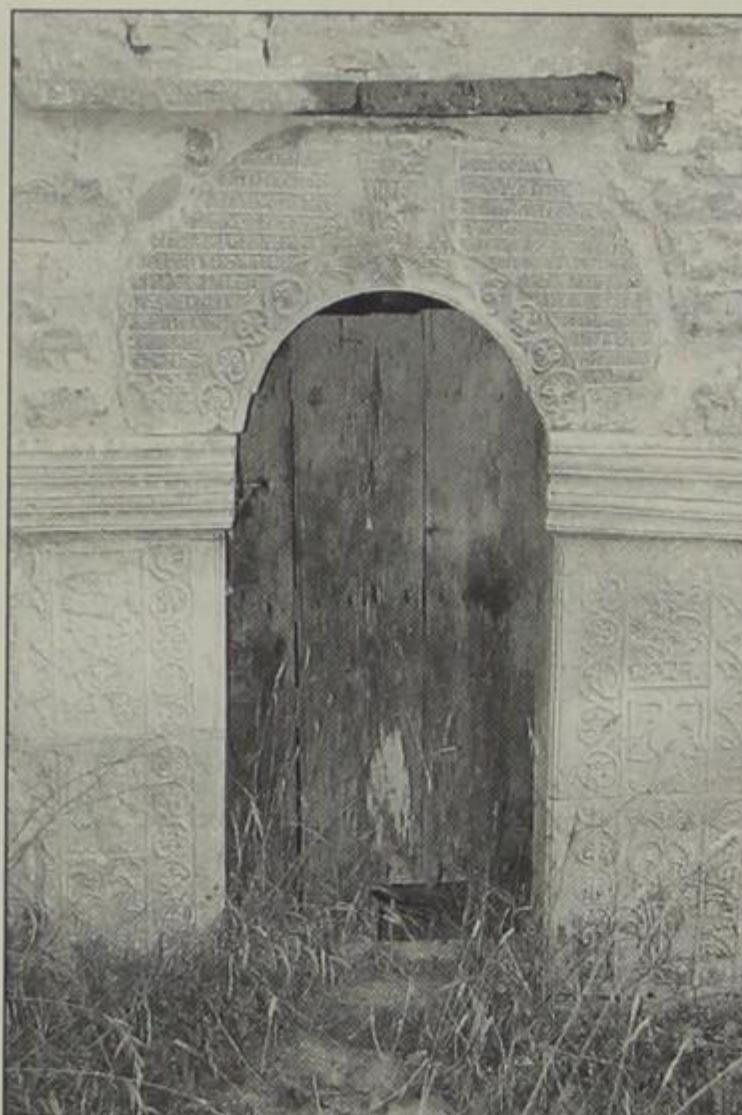
Πολιτιστική κατάρρευση ή κατάρρευση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς

Είναι τόση η κατάρρευση των μνημείων της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και γενικότερα η κατάρρευση του πολιτιστικού μας επιπέδου, που η οικονομική κρίση της χώρας μας φαίνεται φυσικό επακόλουθο. Το περιοδικό μας δεν θέλει να μεμψιμοιρεί, αλλά πώς να μείνουμε αδιάφοροι όταν:

a. Το μοναστήρι της Ζέμας, ιστορικό και θρησκευτικό κέντρο της περιοχής για τρεις αιώνες, με το ναό που απέμεινε και αποτελεί αριστούργημα λαϊκής αρχιτεκτονικής, χτισμένος το 1618, με αξιόλογες τοιχογραφίες του 1664, περιμένει έναν συντηθισμένο ισχυρό σεισμό για να γίνει σωρός ερειπίων. Έχει ήδη λεηλατηθεί ό,τι ήταν δυνατόν, ακόμη και η λιθανάγλυφη είσοδος του περιβόλου του μοναστηριού, και το μεγαλύτερο μέρος των τοιχογραφιών έχει καταρρεύσει.

Οι ευαίσθητοι συντοπίτες μας από χρόνια εκφράζουν την οργή τους για όλους όσουις

έπρεπε να είχαν διασώσει το μνημείο, αλλά μέχρι στιγμής δεν έκαναν απολύτως τίποτα. Ο Δήμος Κόνιτσας διοργάνωσε τον Αύγουστο στη Ζέρμα ημερίδα για τη σωτηρία του ναού. Αν είναι αληθές αυτό που ακούσαμε από υπεύθυνο παράγοντα του Δήμου, πως η ολιγωρία αρμοδίων δεν επέτρεψε να αξιοποιηθεί κονδύλι εξακοσίων χιλιάδων ευρώ για αναστήλωση της μονής, τότε είμαστε άξιοι της τύχης μας...

β. Το πέτρινο γεφύρι στον Βουρκοπόταμο ξεχώθηκε το χειμώνα του 2003, μετά από μεγάλο κατέβασμα του ποταμού, συνέπεια των έντονων χιονοπτώσεων και βροχοπτώσεων εκείνου του χειμώνα. Ήταν τόσα χρόνια θαμμένο - και προστατευμένο - που είχε ξεχαστεί η ύπαρξή του. Αμέσως επιστήμονες ασχολήθηκαν μαζί του και τονίστηκε η ανάγκη να γίνουν τα απαραίτητα έργα για να μην καταστραφεί. Στο τεύχος 7 του περιοδικού μας, την Άνοιξη του 2004, ο αρχιτέκτονας και καθηγητής Αργύρης Πετρονώτης δημοσίευσε μελέτη με θέμα: *Το ξεχωμένο γεφύρι στην κοίτη του Βουρκοπόταμου Μόλιστας, και έγινε η κίνηση από τον Δήμο Μαστοροχωρίων, με την υποκίνηση του Βασίλη Παπαγεωργίου, για την ανακήρυξη του γεφυριού ως διατηρητέο μνημείο.* Έργα όμως μέχρι τώρα δεν έγιναν.

Το χειμώνα που πέρασε το νερό ξέχωσε ακόμη περισσότερο το παλιό γεφύρι. Τώρα φαίνονται περισσότερο τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το κτίσμα. Το ποτάμι παρασέρνει μεγάλους βράχους που χτυπούν το γεφύρι, μέσα στην καμάρα σφηνώνονται κορμοί

δένδρων και ήδη έχουν φύγει πέτρες από το τόξο. Αν δεν γίνουν τα ενδεδειγμένα έργα στο ποτάμι, δηλαδή εκτροπή της κοίτης του ποταμού και δημιουργία αναχώματος γύρω από το γεφύρι, θα καταρρεύσει ένα ακόμη σημαντικό έργο των μαστόρων της περιοχής μας.

γ. **Η ανακαινιστική μανία** συνεχίζεται σε διάφορους παλαιούς ναούς της περιοχής μας, όπως και όλης της χώρας. Οτιδήποτε παλιό και απλό πρέπει να αλλάξει και να γίνει όπως είναι το σπίτι μας. Δυστυχώς στα σπίτια μας κυριάρχησε ο νεοπλουτισμός, η κακογουστιά και το λεγόμενο κιτς. Την καταστροφή έρχεται να συμπληρώσει και η μάστιγα Αλβανών, κυρίως, χρωματιστών, που αγνοοούν την παράδοση και τους ζωγραφικούς κανόνες, και αναλαμβάνουν να καλύψουν όλους τους τοίχους των ναών με αγίους, απροβλημάτιστα, χωρίς να γνωρίζουν τι ζωγραφίζουν. Λες και δεν υπάρχουν, άνεργοι νέοι καλλιτέχνες, που αποφοίτησαν από τις πανεπιστημιακές μας σχολές καλών τεχνών, και έχουν, τουλάχιστον, εικαστική παιδεία. Ας κρατήσουμε το γούστο μας για το σπίτι μας, ας ρωτήσουμε ανθρώπους που γνωρίζουν καλύτερα και ας σεβαστούμε την αισθητική των μνημείων μας.

Η κεντρική κόγχη του Ιερού του Αγίου Νικολάου Χιονιάδων μετά την αφαίρεση του επιστρώματος σοβά τον Αύγουστο του 2010.

Κώστας Σκούρτης

Οι τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο Χιονιάδων

Ο Άγιος Νικόλαος είναι ένα μικρό μονόχωρο κτίσμα με ένα μικρό προεστώμα με δυο χτιστούς πεσσούς στη δυτική πλευρά, όπου είναι και η είσοδος. Συναντάμε τον Άγιο Νικόλαο λίγο πριν μπούμε στο χωριό και είναι ο ναός του παρακείμενου νεκροταφείου. Κατά την παράδοση, ήταν ο παλαιότερος και ο κεντρικός ναός του χωριού, που ήταν χτισμένο χαμηλότερα, όπου διασώζονταν ερείπια παλιών κτισμάτων. Γι' αυτό υπήρχε και το τοπωνύμιο *Στο παλιόσπιτο*. Αυτή η παράδοση δεν φαίνεται να είναι απόλυτα σωστή, κατά τον ιστορικό του χωριού παπα - Γιώργη Παΐσιο, υπήρξε σε αυτή την περιοχή τρίτος συνοικισμός του χωριού με την ονομασία *Γερασάδες*, αποτελούμενος από πέντε σπίτια: του παπα - Ιωάννη Παγούνη, του Συμεών Μαργαρίτη, των αδελφών Θεόδωρου και Ευάγγελου Ζήκου, άλλου Ιωάννη Παγώνη και κατά το 1880 μετώκησε εκεί και ο Διονύσιος, γιος του Ευαγγέλου Ζήκου¹.

Οι δύο κόγχες του Ιερού του Αγίου Νικολάου.

¹ Ιερεύς Γεώργιος Παΐσιος, *Αι Χιονιάδες*, περ. Εκ Χιονιάδων τ. 8 καλοκαίρι 2005

To υπέρθυρο του ναού, έργο του Αναστασίου Χριστοδ. Σκούρτη.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου είχε από παλιά στατικά προβλήματα επειδή βρίσκεται σε έδαφος που ξεκόβεται από τη διάβρωση που προκαλεί ο ορμητικός παραπλήσιος παραπόταμος. Γι' αυτό έχει επανειλημμένα επισκευαστεί και έχουν καταστραφεί παλιές τοιχογραφίες. Πάνω από την είσοδο υπάρχει υπέρθυρη εσοχή στην τοιχοποιία όπου είναι ζωγραφισμένος ο Άγιος Νικόλαος από τον νεαρό ζωγράφο Αναστάσιο Χριστόδουλο Σκούρτη, μαθητή του Θωμά και Χριστόδουλου Μαρινά, ο οποίος έμαθε την αγιογραφία κοντά στους δασκάλους του στο Άγιον Όρος. Όταν ο Αναστάσιος επέστρεψε στους Χιονιάδες, επισκευαζόταν ο Άγιος Νικόλαος με επιμέλεια, συνδρομή και δαπάνη των Μαρινάδων ζωγράφων αδελφών, οι οποίοι του ανέθεσαν να επιζωγραφίσει τις παλιές εικόνες του τέμπλου του ναΐσκου, επειδή η παλιά ζωγραφική είχε φθιορές². Η τοιχογραφία του υπέρθυρου είναι ανυπόγραφη και αχρονολόγητη, γνωρίζουμε όμως το όνομα του ζωγράφου από παλαιότερους συγγενείς του ζωγράφου, ο οποίος λίγο αργότερα σε ηλικία μόλις εικοσιτεσσάρων χρόνων πέθανε από φυματίωση, το έτος 1910. Γύρω από το υπέρθυρο υπάρχει φαρδιά γκριζωπή διακόσμηση. Στον υπόλοιπο τοίχο του ναού, παρά το καθάρισμα του παλιού σοβά, έχει απομείνει ένα μικρό κομμάτι χρωματισμένο, που

² Ιερεύς Γεώργιος Παΐσιος, *Αγιογραφία και Αγιογράφοι Χιονιάδων*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1960

Η κεντρική κόγχη με την κατεστραμμένη τοιχογραφία της Πλατυτέρας και το γεωμετρικό διακοσμητικό.

δείχνει ότι όλη η εξωτερική πλευρά ήταν διακοσμημένη.

Στο Ιερό του ναού διασώζονται λίγες τοιχογραφίες στις δύο μικρές κόγχες, την κεντρική και της Πρόθεσης, και σε τμήματα του ανατολικού τοίχου πάνω από αυτές. Οι τοιχογραφίες αυτές είναι δύο εποχών. Από τις παλαιότερες τοιχογραφίες διασωζόταν μόνο η ολόσωμη εικόνα του Αγίου Στεφάνου, ανάμεσα στις δύο κόγχες. Οι υπόλοιπες που βρίσκονται στην κεντρική κόγχη και σε σχήμα πετάλου από πάνω, αποκαλύφθηκαν τον Αύγουστο του 2010 από τον συντηρητή Γιάννη Σπανό και το συνεργείο του. Είχαν προηγηθεί το προηγούμενο καλοκαίρι διερευνητικές τομές από τους συντηρητές, οι οποίοι εργάζονταν στον καθαρισμό των τοιχογραφιών του Αγίου Αθανασίου Χιονιάδων. Προηγήθηκε μελέτη και έγκριση από την αρμόδια εφορεία αρχαιοτήτων και το έργο πραγματοποιήθηκε με την οικονομική συμβολή του Δήμου Μαστοροχωρίων και με την ιδιαίτερη φροντίδα του τότε Δήμαρχου Κοσμά Σδούκου, όπως έχει αναφερθεί και στα προηγούμενα τεύχη του περιοδικού.

Στην κεντρική κόγχη δεν έχει διασωθεί η Πλατυτέρα, παρά μόνο τμήματα από τα χέρια της και του φόντου, το οποίο είναι χρωματισμένο με τρία χρώματα: μπλε, πράσινο και καφεκόκκινο σε οριζόντιες σειρές. Κάτω από την Πλατυτέρα διατηρήθηκαν σχεδόν ακέραιοι και σε καλή κατάσταση οι ιεράρχες άγιοι Ιωάννης ο Χρυσόστομος και

Νικόλαος, σκυφτοί και κρατούντες ειλητάρια, στα δεξιά, και στην αριστερή μεριά ένας άγιος, μάλλον ο Γρηγόριος ο Θεολόγος κατά το τυπικό της εικονογραφίας, αν και το Α που διασώζεται στην επιγραφή μας δίνει την πιθανότητα να έγραφε Αθανάσιος, ο προστάτης άγιος του χωριού. Οι άγιοι Γρηγόριος και Αθανάσιος εικονογραφούνται κατά την παράδοση με παρόμοια χαρακτηριστικά. Ο τέταρτος άγιος, στη θέση όπου εικονίζεται ο Άγιος Βασίλειος, είναι κατεστραμμένος από τους μηρούς και πάνω. Την κεντρική κόγχη στεφανώνει ένα γεωμετρικό διακοσμητικό. Ανάμεσα στους τέσσερις ιεράρχες, με τη συντήρηση των τοιχογραφιών, αποκαλύφθηκε στενό παράθυρο - φεγγίτης το οποίο ήταν κλεισμένο με μικρές πέτρες και ανάμεσα σε αυτές είχαν τοποθετηθεί και πολλά θραύσματα του ζωγραφισμένου σοβά τα οποία συνελέγησαν και φυλάσσονται.

Το εσωτερικό του παραθύρου είχε απλή διακόσμηση με πλάγιες κυματοειδείς γραμμές που σχηματίζουν τρίγωνα με κόκκινο και μαύρο χρώμα. Παρόμοια διακόσμηση αποκαλύφθηκε τον ίδιο καιρό κατά τον καθαρισμό του ιερού του ναού Αγίου Αθανασίου Χιονιάδων από τους ίδιους συντηρητές. Η εν λόγω διακόσμηση καλύπτει τα πλαϊνά μικρού βαθουλώματος στον βόρειο τοίχο της Πρόθεσης, στο βάθος του οποίου εικονίζεται η κεφαλή του δίκαιου Μελχισεδέκ. Ο Μελχισεδέκ είναι ζωγραφισμένος από τους Μαρινάδες αδελφούς, οι οποίοι κατά την συνήθειά τους και κατά τη συνήθεια της εποχής επιζωγράφισαν την παλαιότερη εικόνα, η οποία δεν κρίθηκε σκόπιμο να αποκαλυφθεί από τους συντηρητές. Το ίδιο έκαναν οι Μαρινάδες και σε πολλές φορητές εικόνες που ήταν φθαρμένες, καταστρέφοντας έτσι παλιά πολύτιμα έργα, όπως έχει γίνει και στις δεσποτικές εικόνες του τέμπλου του Αγίου Αθανασίου, στις οποίες επιζωγράφισαν τα πρόσωπα, αλλοιώνοντας έτσι την παλαιότερη ζωγραφική του Ματθαίου Ζωγράφου, που

Ιεράρχες στο αριστερό μέρος της κεντρικής κόγχης.

*Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος
και ο Άγιος Νικόλαος.*

τις φιλοτέχνησε το 1867, ένα χρόνο μετά την ανακαίνιση του ναού και την αντικατάσταση του παλαιότερου τέμπλου. Το κόσμημα γύρω από τον δίκαιο Μελχισεδέκ διαφοροποιείται από αυτό του μικρού παραθύρου του Αγίου Νικολάου, γιατί έχει και ένα ανθέμιο σε κάθε σχηματισμένο τρύγωνο. Ας σημειωθεί πως αυτός ο τρόπος διακόσμησης ήταν συνηθισμένος από τον 16ο -17ο αι. σε πολλές διακοσμήσεις στα παράθυρα, στις ποδιές (οι χώροι ανάμεσα στην κάτω σειρά των αγίων και το δάπεδο) κ.ά. και απαιτούσε ευχέρεια στη γρήγορη εκτέλεση και στον αυτοσχεδιασμό ανάλογα με το χώρο.

Στην κόγχη της Πρόθεσης του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου υπάρχει το νεότερο τμήμα της εικονογράφησης του ναού. Ζωγραφίστηκε πάνω σε παλαιότερη ζωγραφική, αφού τοποθετήθηκε νέα στρώση σοβά. Το παλαιό στρώμα

δεν γνωρίζουμε ποια καταστροφή έχει υποστεί. Για την ύπαρξη παλαιότερου στρώματος ζωγραφικής γνωρίζαμε από μια ρωγμή στο νεότερο στρώμα που αφήνει να φανούν ίχνη του πρώτου. Φάνηκε όμως ολόκληρο τμήμα του παλαιότερου στρώματος στο κάτω μέρος της κόγχης μετά από μία παραβίαση του ναού που έγινε τον χειμώνα του 2009 από ανθρώπους της γνωστής κατηγορίας τυχοδιωκτών που ψάχνουν λίρες και θησαυρούς. Ήταν σήκωσαν και την πλάκα της πρόθεσης, η οποία ήταν υψηλότερα από την πλάκα, που αποτελούσε την αγία τράπεζα της κεντρικής κόγχης, προκαλώντας ευτυχώς μικρές ζημιές. Στον ίδιο ναό είχαν σκάψει παλαιότερα για τον ίδιο σκοπό και στο προεπιστώ. Ο χώρος που ανασκάφθηκε αποκαταστάθηκε από τους συντηρητές και τοποθετήθηκε καινούργια πλάκα στην Πρόθεση σε χαμηλότερο ύψος, όπως ήταν πριν την επιζωγράφιση.

Στην κόγχη της Πρόθεσης εικονίζεται η Αποκαθήλωσις του Χριστού. Ο Χριστός είναι ζωγραφισμένος ως τους γοφούς μέσα στον τάφο, ενώ από κάτω, φαίνεται σχεδόν ίδιος

Τμήμα της παλαιάς τοιχογραφίας στο κάτω μέρος και η νεότερη με την επιγραφή στην Πρόθεση του ναού.

τάφος στο παλαιότερο στρώμα ζωγραφικής. Εκατέρωθεν του Χριστού εικονίζονται σε μικρότερη κλίμακα η Παναγία και ο Ιωάννης. Έξω από την κόγχη, ψηλά, υπάρχουν δύο ευμεγέθη εξαπτέρυγα και πιο κάτω στο αριστερό μέρος επιγραφή στην οποία γράφεται: «δι' εξόδων δημητρίου παπά Ιωαννου. 1844». Κάτω από την επιγραφή υπάρχει μονόχρωμο διακοσμητικό κλαδί.

Αναθηματική επιγραφή υπάρχει και στο κάτω μέρος της κόγχης της Πρόθεσης, στο νεότερο στρώμα: «ιωάνου ιερέως δέσπινας πρεσβιτέρας δημητρίου ασίμος μαργαρήτη φύλος γεοργίου σημεων γεωργίου αναστασίας ζήκου ιωάνου νικολαου μαθαίου κονσταντίνου δεσπος». Στις αναθηματικές επιγραφές στις προθέσεις, ως δύπτυχα, αναφέρονται συχνά οι ιερείς, μέλη της οικογένειάς τους, καθώς και των επιτρόπων και των δωρητών του ναού. Από τα ονόματα της επιγραφής του παπα - Ιωάννη και του γιου του και δωρητή Δημητρίου αναφέρονται και την προηγούμενη επιγραφή. Τα συναντούμε και σε άλλες επιγραφές, όπως στη βάση αργυρού σταυρού όπου αναγράφεται: «1860 Ιουνήου 20 ω τήμηος Σταβλός του παπαΙωάννου Δημητρίου Σονηάδες»³. Ο Δημήτριος είχε εγκατασταθεί στα Γιάννενα⁴ και ήταν μεγάλος δωρητής για το χωριό, όπως αναγράφεται σε μετάλλινο Άγιο

³ δ.π. σημ. 1

⁴ Ιερεύς Γεώργιος Παΐσιος, χειρόγραφο Επιγραφαὶ και ενθυμίσεις Χιονιάδων, αδημοσίευτο

Ποτήριο: «+ Δέησις του δούλου του Θεού Δημητρίου Παπαϊωάννου 1866 Αυγούστου 2»⁵. Σημαντική είναι και η πληροφορία που μας δίνει ο παπα - Γιώργης Παΐσιος ότι στο παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου υπήρχε πλίθινη πλάκα «εντοιχισμένη άλλοτε εις την εκει πού πλησίον λιθίνη γέφυραν, την οποίαν ιδία δαπάνη κατεσκεύασεν ο εν τη επιγραφή αναφερόμενος Δημήτριος υιός του ιερέως παπα - Γιάννη του από την άλλοτε συνοικίαν Γερασάδες». Η πλάκα έγραφε «Δημήτριος παπαΙωάννου 1866 Αυγούστου 2». Ο Λαμπρίδης στο σύγγραμμά του *Περί των εν Ήπείρω Αγαθοεργημάτων* αναφέρει την χρονολογία 1865⁶. Ο παπα - Ιωάννης Παγούνης πιθανότατα συνδέεται συγγενικά με τον Χιονιαδίτη ζωγράφο Παγώνη ή «Παγούνη Κωνσταντή εκ φυλής Πασχαλάδες», όπως υπογράφει, που συναντάμε το 1802 στο Πήλιο. Δεν πρέπει όμως να συγχέεται με άλλον Χιονιαδίτη παπα - Γιάννη, Αρχιμανδρίτη, ο οποίος αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Αθανασίου ως «ΙΕΡΕΥΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ <ΜΑΡΙΝΑΣ>». Αυτός κατοικούσε σε σπίτι μεσοτοιχία με το σπίτι των συγγενών του, ζωγράφων Μαρινάδων. Στην κατοχή του ήταν πολλά παλαιά εκκλησιαστικά βιβλία, που παρέδωσαν μετά τον θάνατό του οι οικείοι του στον Άγιο Αθανάσιο. Σε αυτά αναγράφονται διάφορες ενθυμίσεις που δίνουν ιστορικές πληροφορίες για το χωριό.

Στη συνέχεια της αναθηματικής επιγραφής της κόγχης αναφέρεται ο περίφημος

Οι νεότερες τοιχογραφίες του Ιερού και ο Άγιος Στέφανος από την παλαιά ζωγραφική.

5 δ.π. σημ.4

6 δ.π. σημ.4

ξυλουργός και ξυλογλύπτης Συμεών ή Σίμος Μαργαρίτη⁷ και μέλη της οικογένειάς του και στη συνέχεια μια σειρά από μικρά ονόματα που από τη σειρά τους συμπεραίνουμε πως πρόκειται για τον ζωγράφο Γεώργιο, πιθανότατα, αλλά σίγουρα στη συνέχεια για τους πέντε ζωγράφους γιους του, Ζήκο, Ιωάννη, Νικόλαο, Ματθαίο και Κωνσταντίνο με την ίδια ηλικιακή σειρά που αναγράφονται και στους ναούς που έχουν ιστορήσει, όπως πολλές φορές έχουμε αναφερθεί σε προηγούμενα τεύχη του περιοδικού.

Το όνομα Αναστασία, μετά τον Γεώργιο και πριν τους γιους, πιθανόν να είναι το όνομα της μητέρας τους, ενώ και η Δέσπω στο τέλος πρέπει να συνδεόταν μαζί τους συγγενικά. Η τοιχογραφία της κόγχης πρέπει να είναι έργο κάποιου από αυτούς τους ζωγράφους. Ο Ζήκος και ο Ματθαίος έμεναν στο Πασχαλάδικο σπίτι, το οποίο, μαζί με το σπίτι του Γιάννη Σκουρτη, κάηκαν το 1886 από ληστές⁸. Ο Ζήκος δεν είχε γιους⁹, οπότε οι κάτοικοι των Γερασάδων, ο Θεόδωρος και ο Ευάγγελος Ζήκου, που προαναφέραμε, είχαν άλλο πατέρα.

Οι παλαιότερες τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου έχουν όλα τα χαρακτηριστικά των τοιχογραφιών του 17ου αι. και έχουν διασωθεί διάφορα τμήματα σε ναούς στα Μαστοροχώρια¹⁰ και στις γειτονικές περιοχές: Στο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής στη Λαγκάδα, στο παρεκκλήσι του Αγίου Αθανασίου στη Θεοτόκο (1624), στα οποία δεν έχει διασωθεί το όνομα των ζωγράφων, και στη Μονή της Ζέρμας, όπου διασώζονται ακόμη ετοιμόρροπα αρκετά κομμάτια τοιχογραφιών του 1656, έργα των Λινοτοπιτών ζωγράφων Νικολάου και Γεωργίου, αδελφών του κτήτορα της Μονής.

Η αποκάλυψη των παλαιών τοιχογραφιών του Αγίου Νικολάου είναι σημαντική για την ιστορία των Χιονιαδιτών ζωγράφων, γιατί δείχνει πως οι απαρχές της χιονιαδίτικης ζωγραφικής τέχνης είναι παλαιότερες κατά έναν αιώνα από ότι υπολογιζόταν, αν πάρουμε ως αρχή την παλαιότερη χρονολογημένη και ενυπόγραφη εικόνα¹¹ και αν εικάσουμε, όπως είναι εύλογο, ότι οι παλιές τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου ζωγραφίστηκαν από Χιονιαδίτες. Είχαμε βέβαια αυτή την γνώμη και από τη μελέτη του μικρού τμήματος με την εικόνα του Αγίου Στεφάνου που είχε διατηρηθεί, αλλά η αποκάλυψη μεγαλύτερου τμήματος, που διευκολύνει τη μελέτη της τεχνοτροπίας, ενισχύει την άποψη.

⁷ Ιερεύς Γεώργιος Παΐσιος, *Η ξυλουργική* (από το χειρόγραφο *Αι λαϊκαί τέχναι των Χιονιάδων*), περ. *Εκ Χιονιάδων*, τ. 6 Άνοιξη 2003

⁸ Αλέξανδρος Χριστοδ. Σκουρτης, *Ένα δημοτικό τραγούδι για τους κλέφτες στα χωριά μας*, περ. *Εκ Χιονιάδων* τ. 9, Καλοκαίρι 2006 και ό.π. σημ. 1

⁹ ό.π. σημ. 2

¹⁰ Κώστας Σκουρτης, *Τοιχογραφίες του 17ου αι. στα Μαστοροχώρια*, περ. *Εκ Χιονιάδων* τ. 7 Άνοιξη 2004

¹¹ Ο Άγιος Γεώργιος, εικόνα του τέμπλου, ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου στην Βούρμπιανη (...δηλα χηρός Κώνστα εκ κώμης Χιωνηάδες 1747)

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ISSN 1108-2259

ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ, 441 00 ΚΟΝΙΤΣΑ